

Ongaaf Nederlands

Gerlach Royen

bron

Gerlach Royen, *Ongaaf Nederlands*. Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam
1942 (tweede druk)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/roye002onga01_01/colofon.htm

© 2010 dbnl / erven Gerlach Royen

Ongaaf Nederlands door Gerlach Royen.

Naar de achting, die iemand heeft voor zyn' Moedertaal, kan men oordeelen van zyn' achting voor zyn' Vaderland.'
J.J. Mauricius (1692-1768).

Er zijn in ons land twee verenigingen die zich tot taak hebben gesteld, onze moedertaal van vreemde smetten te zuiveren en daarna zuiver te houden. Het genootschap 'Onze Taal' keert zich in het gelijknamige maandblad vooral tegen germanismen; de 'Taalwacht' van het Algemeen Nederlandsch Verbond meer tegen uitheemse woorden en zegswijzen¹⁾. Maar zowel de ene als de andere groep neemt elke gelegenheid waar, om opmerkingen te maken over alles en nog wat, wat ze in strijd achten met hèt Nederlands, met zuiver Nederlands. En nu denk ik ineens aan het woord charivarius, een latinisering van het franse charivari, dat wirwar en ketelmuziek betekent. Charivarius is meer dan een persoon, het is een verschijnsel, een besmettelijke ziekte. Vooral de laatste tijd wordt er in ons land gecharivariust tegen de klippen aan. En dat alles onder de leuze: liefde voor de moedertaal. Ik wil die liefde niet in twijfel trekken: ook de moeder die haar ziek kind bekwakzalvert, is overtuigd uit zuivere liefde te handelen.

Wanneer men de potsierlijkheden leest, die dagbladen - uit louter liefde voor onze taal! - intermitterend uitkramen, zou men zich verbazen, als de voorlichting die ze op andere gebieden verstrekken, niet evenzeer uit achttienkaraatse liefde

1) Op initiatief van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs werd in 1940 een Centrale Taalcommissie voor de Techniek (C.T.T.) ingesteld.

voortkwam. Wèl schijnt het nog steeds niet tot alle journalisten te zijn doorgedrongen, dat er naast taalgeliefhebber ook taalwetenschap bestaat, al blijft het uiteraard waar dat de dilettant, hij zij dan schrijver of lezer, met zijn gevestigd oordeel over taalgebeurlijkheden heel wat vlugger en radikaler pleegt klaar te komen, dan de linguïst dat ooit zal vermogen. Zo al aanstonds bij de vraag: wat is zuiver Nederlands? waarop schrijver dezes het antwoord liever schuldig blijft. En toch zal die vraag ons geen ogenblik met rust laten bij hetgeen ik naar aanleiding van een aantal barbarismen wilde zeggen.

Wie op woorden stoot als *überhaupt*, *unverfroren*, *weltfremd*, heeft Duits voor zich, geen germanismen. Of de nederlandse tekst er door zo'n woord op vooruitgaat, is natuurlijk een tweede: wat in het ene geval doel treft, kan op een andere plaats een misgreep zijn. Ik had ook franse of engelse woorden als voorbeeld kunnen kiezen, latijnse of griekse, en dan achtereenvolgens moeten verklaren, dat die uitheemsigheden geen gallicismen, geen anglicismen waren, geen latinismen en geen graecismen. Het was nodig dit vanzelfsprekende voorop te stellen, omdat de genoemde termen niet door iedereen in dezelfde zin worden gebruikt. Ik versta onder gallicismen, germanismen¹⁾, anglicismen woorden of wendingen naar frans, duits, engels model, die zich voordoen als rasecht Nederlands, maar in waarheid tegen het nederlandse taaleigen indruisen.

Dat kan op meer dan één manier gebeuren. Nu eens zullen die ismen klakkeloze vertalingen zijn met behulp van goedenederlandse woorden; alleen wordt de verbinding van die woorden iets volslagen onnederlands: *iemand in fout vinden* (*trouver quelqu'un en faute*). Dan weer worden uitheemse woorden mechanisch in nederlandse klanken getransponeerd, met als uitkomst òfwel een woord dat onze taal te voren niet kende: *vernalatigen* (*vernachlässigen*), *begeestering* (*begeiste-*

1) Over de drievoudige maatstaf, die M. de Vries bij de beoordeling van germanismen aanlegde, zie De Vooy's II 59 vv.

rung); òfwel een woord dat wèl tot de inheemse taalschat behoort, maar dat plompverloren voor een verkeerd karretje wordt gespannen: 'De verkoopers zijn verplicht bonnen *in te nemen*' (Utr. Cour. 6 III '41)¹⁾. Intussen lopen 'innemen' en 'einnehmen' niet parallel, evenmin als 'uitvinden' en 'to find out' dat doen: 'er is geen medelijden.... met den samenzweerder, die *uitgevonden* wordt.... en het is de taak van den Führer om mij *uit te vinden*, voordat ik eenige schade heb kunnen veroorzaken' (Roberts, Het huis dat Hitler bouwde 120). Deze drie typen van barbarismen weet men op allerlei manieren te variëren.

Anderen verstaan onder barbarismen iets anders; zij spreken bijv. ook van gallicismen, wanneer woorden van franse herkomst zijn, zoals *type, manier, variëren* in de vorige zin. Wat daarvan zij, zeker vertonen zulke ontleningen een geheel ander karakter dan de pseudovernederlandsingen, die wij uitsluitend met de termen gallicismen, germanismen, anglicismen zullen aanduiden. Deze ismen komen op een of andere wijze in botsing met ons taaleigen; vreemde woorden laten het Nederlands als zodanig onaangetast, ook dan wanneer men beter had gedaan het niet-nederlandse te vermijden. Terwijl ontleningen bij al hun uitheemsigheid dikwijls een aanwinst zijn voor een taalgemeenschap²⁾, zijn al die barbarismen ondanks hun inheems

- 1) De taalzuiveraar van genoemde courant schreef ruim een week later in dat blad (15 III): 'Ik las onlangs nog in Het Vaderland, dat verkoopers van gebakken visch, gehaktballen, oliebollen en dergelijke olie- en vethoudende lekkernijen verplicht zullen zijn 'bonnen in te nemen'. Ik heb die arme slokkers beklaagd!'
- 2) Huizinga heeft eens gezegd: 'Een overmatig purisme is een zonde tegen de cultuur' (*Nederland's geestesmerk*², Leiden 1935, blz. 17). De Vooy's II 114 en 16-19 heeft er na anderen op gewezen, 'dat het ideaal van taalzuiverheid in wezen politiek en niet filologies is'. Bréal drukte dit zo uit: 'Aux puristes allemands la présence des mots français rappelle une époque d'imitation, qu'ils voudraient effacer de leur histoire' (*Essai de sémantique*², Paris 1897, blz. 290).

uiterlijk meestal een geniepige ondermijning van het nederlandse taalsysteem¹⁾. De belangstellende lezer neemt deze scherpe tegenstelling wel voor lief, al mocht bij een uitvoeriger onderzoek blijken, dat in werkelijkheid èn inzake purisme, èn inzake barbarismen alles minder eenvoudig is. Dat wij bij onze bespreking over gallicismen, germanismen en anglicismen ons uitermate moeten beperken, is duidelijk voor iedereen die 'Nederlands' kent. Mocht het ons gelukken, om dat wat op het eerste gezicht een opeenhoping lijkt van losse feitjes, met één of meer dieper liggende oorzaken in verband te brengen, dan is misschien tegelijk de weg gevonden, die kan leiden tot het verkrijgen van meer gaaf Nederlands.

A. Gallicismen.

Wie een lijst wilde opmaken van de gallicismen, die in de noordelijke Nederlanden voorkomen, zou zeker gauw uitgeteld zijn. Daarentegen is elke opsomming van aldaar voorkomende germanismen zeker onvolledig, al laat men ze met honderdtallen op honderdtallen volgen. Dat opmerkelijk verschil kan niet tot een geografische kwestie worden herleid; en al evenmin kan het daaraan liggen, dat de Noordniederlander beter Frans dan Duits, of beter Duits dan Frans zou kennen. De auteur die het geringe aantal gallicismen in Nederland aldus verklaarde: 'Daarvoor kent men hier het Frans te slecht of te goed²⁾', zei het zoals gemeenlijk wel aardig, maar wát hij zei raakte weer kant noch wal. Juist in de zuidelijke Nederlanden, waar de ontwikkelden toch zeker meer vertrouwd zijn met het Frans dan in het noorden, is het aantal gangbare gallicismen vrij groot.

- 1) Het Engels is ondanks de halve woordenschat van romaanse herkomst Engels (een germaanse taal) gebleven.
- 2) Charivarius 71. De recensent in *Levende Talen*, No. 114, April 1941, blz. 97, noemt deze opmerking 'geestig' zonder er een nadere uitleg aan toe te voegen.

Zou die veelheid dan toch haar oorzaak in de franse nabuurschap vinden? Ik meen nog altijd van niet. Dat landen die aan elkaar grenzen bij een intens verkeer over en weer woorden binnenhalen - al gaat geven en nemen zelden gelijk op - wordt over de hele wereld door bewijzen gestaafd. Maar verkeer, vooral geestelijk, cultureel verkeer is ook mogelijk tussen gebieden, die geen gemeenschappelijke grenzen kennen.

Ik kom terug op de zuidelijke Nederlanden. Volgens mij moet *dè oorzaak* van de massa gallicismen aldaar in de *tweetaligheid* van de toonaangevende Vlamingen worden gezocht¹⁾. Tweetaligheid moge men dan ooit als een groot voorrecht hebben geprezen, cultureel gezien zou het wel eens een groot nadeel kunnen zijn. Ongetwijfeld weten van-huis-uit tweetaligen zich vlot van hun twee talen te bedienen, maar met dat al is hun taalgevoel in beide richtingen minder vast geworteld, dan bij personen uit een eentalig gebied. Als ik het wat kras mag formuleren: de zuidnederlandse tweetalige spreekt Vlaams met franse, en Frans met vlaamse woorden. Anders uitgedrukt: zijn Frans wemelt van vlamismen, zijn Vlaams van gallicismen. Dat die gallicismen ook hun weg vinden naar de landgenoten die geen woord Frans verstaan. spreekt van zelf. In het noorden is immers het vertrouwd raken met allerhande germanismen evenmin een bewijs, dat de gebruikers die zelf rechtstreeks uit het Duits haalden; of anglicismen eigenhandig uit het Engels.

Men weet dat W. de Vreese door het schrijven van *De Gallicismen in het Zuidnederlandsch* (Gent 1899), een nederlandse daad stelde van het grootste belang, al toonde Van Ginneken in een lijst van meer dan 350 gallicismen zich terecht 'veel toegeeflijker' (*Handboek der Nederl. taal* I, Nijmegen 1913, blz. 130 vv.). Voor verdere literatuur en uitvoeriger gegevens verwijs ik naar Const. H. Peeters, *Nederlandsche taalgids. Woordenboek van belgicismen* (Antwerpen 1930), het aan

1) Voor de tweetaligheid in Zuid-Afrika zie De Vooy's II 108 vv

de deskundige lezer overlatend deze zeer verdienstelijke studie kritisch te gebruiken.

Het is voor elke Noordnederlander een klein kunstje bij de lektuur van vlaamse schrijvers op te merken, dat die auteurs herhaaldelijk van het noordelijk spraakgebruik afwijken; maar alleen de man van het vak is in staat, die verschillen taalwetenschappelijk te beoordelen. Het Vlaams toch heeft zeer veel wat goed Nederlands is, alhoewel men die woorden en zegswijzen in het noorden niet kent. Laat me tot besluit enkele gallicismen vermelden: 'de opene deur die *uitgaf op* een achterkamertje' (Streuvels, *Stille avonden*² 75); 'De zaal... die met twee hoge vensters *op den tuin geeft*' (: donner sur le jardin; Tony, Ernest Staas¹⁵ 71); 'Tante weet met wat *uitdenken* om de vacantiedagen te vervroolijken' (: ne savoir que +infin.; 60); 'Hij deed mij *teeken* met de hand om mijnen ijver in te toomen' (:faire signe à qn.; 122); 'Hij.... *gelukte er in* zijnen maat te leeren lezen en schrijven' (: y réussir; C. Gezelle, Guido Gezelle 2); 'Twee kinderen, twee meiskes, *vielen ziek*' (: tomber malade; H. Verriest, *Regenboog uit andere kleuren*⁵ 11); 'dat niets *daaraan* kan *vergeleken* worden' (: comparer à; H. Verriest, *Twintig Vlaamsche koppen*² I 104); 'het gebaar van die plotse groote beweging op 't land, *geleek aan* een machtigen zang' (: ressembler à; Streuvels, *De vlasch aard*⁶ 158); enz.

B. Germanismen.

In de Nederlanden is de germanismen-plaag zo erg, dat men er èn om hun aantal èn om hun aard de bijbelse naam Legio op kan toepassen: Λεγεὼν ὀνομά μοι, ὅτι πολλοί ἐσμὲν (Mc. V 9; Luc. VIII 30). Daar het van groot belang is er onze taal voor te vrijwaren, menen wij goed te doen als wij bij verschillende biezonderheden wat langer stilstaan. Al vertonen germanismen een bonte verscheidenheid, toch kan men de meeste tot bepaalde typen terugbrengen, waardoor het mogelijk wordt

soms enkele losse voorbeelden een algemenere taak te laten vervullen¹⁾.

I. Algemene opmerkingen.

De minst gevaarlijke germanismen zijn die, welke het gevolg zijn van het niet verstaan van een Duits woord. Het blijven curiosa die zelden tot navolging verleiden. Iedereen herinnert zich grappige mistastingen uit de jaren, dat hij nog op de schoolbanken zat: die Bäume flogen vorüber 'de bomen vlogen voorover', Jesuitenzögling 'Jezuietenzuigeling'. Maar zulke onkunde is niet tot de school beperkt: 'Er lag een *Alpendruk* op het geweten van het volk en van de priesters'; 'Alle onderdeelen smelten in zijn herinnering samen tot het gevoel voor een verschrikkelijken *Alpendruk*' (Holzner, Paulus 41 en 45). Onkunde sluit zelfs variatie niet uit: 'Sonja, Sonja, schreeuwt Lew Nikolajewitsch ontzet, je maakt m'n leven tot 'n onbarmhartigen *Alpenlast!* - En wie heeft schuld aan dien *Alpenlast?* vraagt Sonja' (Rachmanowa, Kruisweg der Liefde 294)²⁾. Al kan ik geen Duits woord 'Alplast' aanwijzen, *Alpenlast* is er toch evenzeer naast als *Alpendruk*, waarvan de hoofdletter in beide gevallen de zekerheid geeft, dat de vertaler ongemerkt in de aardrijkskunde terecht kwam. Toen Ada Gerlo echter zonder hoofdletter schreef: 'we hadden het moeten verbijten.... tot het een *alp* van wrok en verbittering geworden was' (Herinneringen van een onafhankelijke vrouw⁹ 304), moet haar het gelijklopende Duitse woord door het hoofd hebben gespeeld. Hield de schrijfster *alp* toen voor goed Nederlands, of koos ze dit Duitse woord opzettelijk, zoals ze ook het Franse

- 1) De Vooy's schreef over '*Nedersaksische en Hoogduitse invloeden op de Nederlandse woordvoorraad*' (Meded. der Kon. Akad. 1936), een studie waarvan de lezing vooral aan scherpzlijpers aanbevolen blijft.
- 2) Het is opmerkelijk dat er zoveel germanismen voorkomen in boeken, die al dan niet vertaald heten uit het Russisch, Hongaars, Fins en zo meer. Honni soit qui mal y pense!

cauchemar had kunnen kiezen? Ik vermoed het eerste, daar het opzettelijk bezigen van een uitheems woord hier weinig zin zou gehad hebben. Alleen doen mensen wel eens dingen, die zelfs helemaal géén zin hebben¹⁾.

Een beetje anders is het gesteld met het graag-gewilde germanisme *iets betonen* voor 'ergens nadruk op leggen': 'Bij dezen stand van zaken voelde de Kerk zich verplicht het aloude geloof in de onfeilbaarheid der H. Schrift zeer nadrukkelijk te *betoonen*' (Greitemann, De Kerk en de Bijbel 17). 'Natuurlijk hoef ik niet te *betoonen*, dat het hier over twijfel gaat, die iemand lichtzinnig zoekt' (Tihamér Tóth, Credo 64). 'Alleen valt hierbij natuurlijk uitdrukkelijk te *betonen*, dat dit kinderlijke inwendig leven zich nog lang niet dekt met het ideale inwendige leven'; 'In de vraag naar deze stellingname van de mens (van het kind) komen we weer tot drie wijzen: de rationeel-*betoonde*, de emotioneel-*betoonde* en de praktische stellingname' (L. Knuvelde, Kind en godsdienst 45 en 39). De ene spelt het woord weliswaar met één *o* en de andere met twee, maar geen van beide spellingen is voldoende om de situatie te redden. Die spellingvariatie met *oo* laat alleen de mogelijkheid open, dat er naast het tekort aan de nederlandse kant - wat altijd het ergste is - ook nog een hiaat bestaat in de kennis van het Duits. Overigens kan het ons koud laten, of de tekst waarin germanismen voorkomen op een duits origineel teruggaat of niet. Wij keuren germanismen niet af vanwege hun herkomst uit het oosten, maar alleen omdat ze onze moedertaal op een of andere wijze aantasten.

Er komen nochtans ook gevallen voor, waarvan dan pas met volle zekerheid kan gezegd worden wat ze waard zijn, als men de duitse tekst vergeleken heeft. Wanneer een Vlaming vertaalt: 'Door mooi-gekozen namen, als vrijdood [= zelfmoord],

1) Waarom in Van Gelderen-van Beckum, *Duits Wdb.* I 690 s.v. *Verlies* (= onderaardse kerker) vermeld staat: 'bij Couperus ook: verlies' kan ik slechts gissen, en afkeuren.

krijgt een *hatelijke* zaak een klein vernisje - wordt echter niet uit den weg geruimd' (Faulhaber, Van nu en morgen 153; vgl. 95), dan mag men gerust onderstellen dat *hässlich* verkeerd werd weergegeven. Wanneer we echter in een ander werk lezen: 'Het heilige is niet langer heilig, recht is geen recht meer, deugd is geen deugd meer, *laster* is geen *laster* meer' (Kirschweg, De zware reis 169 v.), dan is de waarschijnlijkheid zeer groot, dat in het oorspronkelijke *Laster* staat, en niet *Verleumdung*; maar volle zekerheid geeft toch alleen het Duitse origineel: een onjuiste vertaling behoeft per se nog geen onzin op te leveren.

Het aantal minder of meer gelijkkluidende of gelijk-schijnende woorden in het Nederlands en het Duits loopt in de honderden. De vele verzamelwerkjes van schwere Wörter mogen dan voor de heren uitgevers graag-geziene melkkoetjes zijn, kandidaten voor het eindexamen zien ze begrijpelijkerwijze met andere ogen aan. Maar al zijn massa's woorden etymologisch identiek, semantisch gingen er een massa bij ons geheel andere wegen dan bij onze oostelijke naburen. Wie dan het Nederlandse woord in de uitheemse betekenis laat optreden, toont wel dat hij het Duits heeft verstaan, maar hij laat niet minder duidelijk blijken, dat er aan zijn Nederlands nog wat mankeert. Het heeft mij bij eindexamens herhaaldelijk verbaasd, dat de leraar en vooral de lerares het bij zo'n onNederlandse vertaling toch voor de leerling opnam: hij had het Duits immers goed begrepen!

Gelijkkluidendheid, of ruimer genomen: werkelijke of schijnbare *g e l i j k h e i d* v a n w o o r d e n in twee zo nauw verwante talen als het Duits en het Nederlands is *een eerste bron* van talrijke ongerechtigheden, die alleen te voorkomen zijn als het Nederlandse taalgevoel op peil wordt gebracht. De aanleiding komt weliswaar van buitenaf, maar de oorzaak ligt bij ons zelf. Ik noem slechts enkele zeer bekende voorbeelden: *hope(n)lijk*, *doorsneemensen*, *op iets aangewezen zijn*, *zich ergens op instellen*, een verkeerde *instelling*, de *ogenblikkelijke* toestand, *iets zeker stellen* (met de variant: *veilig stellen*), *zich ergens*

neerlaten, zich op iets betrekken, ik wil nog even bemerken, een bemerking maken - beleren, belering, verkommeren, verlinken, milderer, vermilderer. Wèl hield ik me bij deze opsomming niet gans aan de afspraak, daar men *beleren, verkommeren, verlinken* enz. geen nederlandse woorden kan noemen, maar de elementen waaruit ze bestaan zijn toch zó inheems, dat men ze blijkbaar voor gangbare moedertaal houdt.

Er is bij dat alles één troost, zij het dan een kleine troost. Menig germanisme dat eenmaal in de mode was, is later uit de vlotte cirkulatie geraakt: *daadzaak, daarstellen, eigendommelijk(heid), jaarhonderd* en zo meer. Het is me met dat al nooit duidelijk geworden, waarom het *Wdb. der Ned. Taal* sommige gebruikelijke germanismen wèl opnam, althans terloops vermeldde, maar van andere even gebruikelijke met geen enkel woord repte¹⁾. Zo kreeg bijv. *begeesteren* met *begeestering* een hele kolom. Dit gebeurde ongeveer een halve eeuw geleden. Wanneer de verklaring: 'evenals *begeesteren* heeft men ook *begeestering* thans in Noord-Nederland weer laten varen' (II 1374), toen met de waarheid overeenstemde, nú kan men dat zeker niet meer beweren. Het gebruik ervan is weer epidemisch.

Het komt ook voor, dat het Woordenboek verzuimde het onnederlandse van een woord uitdrukkelijk te signaleren, waardoor onschuldigen er lelijk kunnen inlopen. Zo schreef Seerp Anema in een roman *De Egyptische* (265): 'Statig overschreed de stralenbundel het Kidrondal, klom langzaam tegen de helling van de Mashith omhoog en tooverde op zijn witte senonflank het krachtige blauwig groen der olijvengaarden *hervoor*'. In een noot (blz. 360) merkte de auteur op: 'Niemand spreke hier ondoordacht van een "germanisme". Het bijwoord *hervoor* is een wat archaïstisch getint, maar zuiver Nederlandsch woord. Zie het *Wdb. der Ned. Taal in voce* - en Num 20:10'.

1) Zie *Wdb. I, Inleiding* (door M. de Vries), blz. XLVIII en L-LII.

Toch is dit woord weldoordacht gesproken een germanisme van het ergste soort¹⁾. Want al treft men het aan bij Beets, Da Costa, Van Lennep, Bilderdijk e.a.; al kan men zich bovendien op de Statenbijbel beroepen, dat alles neemt niet weg dat 'hervoor' uitermate onnederlands is. Zelfs het feit dat het in oost-mnl. geschriften gebruikt werd, kan men bezwaarlijk als een argumentum pro laten gelden; evenmin als de omstandigheid dat het *Wdb.* VI 669 v. het woord niet als een verwerpelijk germanisme brandmerkt. De schrijver schoot hier ten spijt van het toegevoegde pleidooi tekort in zijn Nederlands; juist als op honderd andere plaatsen in rijke variatie, al gebeurde het daar telkens zonder taalkundige verantwoording Wie archaïzerend wil schrijven, moet èn de eigentijdse èn de vroegere taal voldoende beheersen.

II. Analogieën.

Het straks terloops genoemde *jaarihonderd* moge ik tot uitgangspunt kiezen voor iets dat de volle aandacht verdient. Er zijn nl. heel wat germanismen, waarvan *g e e n d u i t s e t e g e n h a n g e r* bestaat. Het lijkt wel paradoxaal, maar is niettemin een simpele waarheid. Ook uitheemsigheden kunnen op nederlandse bodem productief worden.

Wanneer Kloos het bijv. heeft over 'milliarden maal milliarden vroegere *eeuwduizenden*' (XI 113), dan is dat een opzettelijke variant op *jaarduizenden*, welk germanisme zich in de volle gunst van deze letterkundige mocht verheugen (zie bijv. III 183; XII 18, 63, 106). Elders vermenigvuldigt hij weer anders: 'de door de *jaarmilliarden* henen Zichzelf zoekende Lijdende' (XII 152). Zulke analogieën zijn uiteraard even onnederlands als het woord dat tot model werd genomen. Zo trof ik eens in een onderwijsblad de volgende reeks aan: *Ten eerste, tweedens, derdens, vierdens, vijfdens, zesdens, zevendens, achtstens, negenstens, tiendens* (Het katholieke school-

1) Vgl. De Vooy's 11 57.

blad 1 Aug. 1940, blz. 51 v.). Het is niet waarschijnlijk dat de schrijver zich bij elk hoger nummer eerst vergewiste, of hem het Duits tot voorbeeld kon dienen - *negenstens!* - hij speelde zijn serie op eigen onnederlandse krachten klaar.

Het aantal verschillende verbindingen met *doorsnee*- die ik noteerde, nadert de honderd: *doorsnee-arts*, *doorsnee-bedrag*, *doorsneê-Beets*, *doorsneê-beschaafde-van-heden*, *doorsneê-Bilderdijk*, *doorsnee-brave man*, *doorsneelezer*, *doorsneetype* enz. Ik kan moeilijk aannemen, dat voor elk nederlands geval een duitse tegenhanger te vinden is. Ja zelfs als er een duitse pendant van bestaat, volgt daar niet uit dat het nederlandse produkt rechtstreeks op de duitse parallel teruggaat. Datzelfde geldt ook van de talrijke samenstellingen met *neven*-.: *nevenbedoeling*, *nevenbetekenis*, *nevenbeschouwing*, *nevendoel*, *nevendoeleinden*, *nevengeluiden*, *nevenfiguren*, *nevenfuncties* enz. De Nederlander die het fijnere taalgevoel voor *doorsnee*-en *neven*- is kwijtgeraakt - aangenomen dat hij het ooit heeft bezeten - vindt elke dag gelegenheid daar bewijzen voor te leveren¹⁾.

Laat me nog één soort samenstellingen noemen, die zich zonder einde laten vermenigvuldigen, al kan er voor letterkundigen de aardigheid ten slotte wel eens afraken²⁾. Ik bedoel het type: *maan-beschenen* kerkhoven, *zondoorsprieteld* loover. De zon wint het in aantal, de maan in romantiek: *zonbeglansd*, *zonbepлект*, *zonbeschenen*, *zonbetipt*, *zondoordrenkt*, u gaat wel verder; *maanbeglansde* ruiten, *maan-beschenen* handen, *maan-doorblaakte* nachtstille, *maangedrenkte* water, *maanbetooverde* nachten enz. Toch is dat nog maar het begin. Dit procedee van substantief + deelwoord is zo onnederlands, dat elke literator er zijn allerindividueelste emoties ongestoord aan kan botvieren: *angstbezwaarde* tijdbrokken, *baardomlijst* gezicht, *blader*-

1) Zie uitvoeriger *Herstel* 23 IX '39; en voor het type *eerstens* ald. 14 IV '39.

2) Voor germanismen van letterkundigen als 'taalverrijking' zie De Vooy II 54.

bepluimde takken, *bloed-omrande* ogen; *bloemen-getooide* meisjes, *boschgeboren* boomen, *dolkdoorboorde* harten. Sommige schrijvers zijn er verlekkerd op. Ik citeer, enkel ter illustratie, uit C. en M. Scharten-Antink, Een huis vol menschen⁵: een braak stukje *onkruid-overwoekerde* grond (11); Even *poeder-overwaasd* lag kalm en matbleek haar ronde gezichtje (22); grijzig geworden witte paneelen, *goudombiesd* (53)¹⁾; begon dan met de lichtelijk *werk-verweerde* vingers te trommelen (57); Finies, zei de nuf met een *leedvermaakt* snibbig smoeltje (59); het vierkante, *eikenhout-bevloerde*... entree'tje (62); de lange blinde Louvre-gevel tot halver hoogte verhuld door het *zonne-warrelend* loover der hooge boomen (224); lag het *touw-omspannen ruimtetje* (229); het hoevengeklapper op het asphalt van een *raampjes-bibberenden* omnibus (305); de *snor-overschaduwde*, blauw-zwarte kin (242); de ongare overdenkingen van hun *drank-benevelde* hersens (327); de kwelling van hun *leedvermaakte* blikken (398); begon dat *angst-gespannen* wachten (402); een sierlijken, breedgeluifelden hoed van *zijde-glimmend* linnen (504). Enz. enz., ik zal u de honderden voor me liggende varianten niet opsommen, en me nu ook niet inlaten met details die ons op zijpaden zouden voeren.

Van meer belang is de oorzaak op te sporen, waardoor de veelvuldigheid van zulke vormingen wordt opgehelderd. Belletristische buitenissigheid alleen geeft geen afdoende verklaring. En al evenmin de merk-waardige bijkomstigheid, dat men in dit soort samenstellingen evengoed anglicismen als germanismen kan zien: *handpainted, sunburnt, sunburned, sundried, moonstruck, moonstricken* enz.²⁾. Vergelijk: 'Jody was op zijn mooist: lage schoenen, *homespun* broek, groote hoed van Canadeesch blauwgrasstroo en een nieuwe zwart-alpaca jas met

- 1) In dit *goudombiesd* zou goud- adverbiaal kunnen zijn, zoals zeker in: 'matglazen luiken in het *wit- en goud-beschilderde* plafond' (54).
- 2) Zie o.a. Kruisinga n. 64.

rood band afgezet' (Rawlings, Jody en het hertejong³ 328). Al zal men het bij bepaalde gevallen liefst in engelse richting moeten zoeken: *handgeweven* jumper, *handgesneden* dekspanen, *handgeschept* papier - ik denk nu aan engelse woorden als *handmade*, *handknitted*, *handsewn* tegenover *machinemade*, *machineknitted*, *machinesewn* - duitse samenstellingen als *handgetrieben*, *handgeschrieben*, *handarbeitend* manen toch weer tot voorzichtigheid. Bij vertalingen uit het Engels, vooral ook in de zakenwereld, voelt men zich bij het etiket 'anglicisme' aardig zeker.

Het Grieks zullen we voor het hedendaagse Nederlands maar buiten rekening laten, al wil ik één voorbeeld noemen waar dit niet goed mogelijk is¹⁾. Immers als Panhuysen (Zee 89) schrijft: 'Het verteederde hem te denken aan de benauwenis, die haar omgaf, de angsten, die haar voortdreven. *lo, de brems-vervolgde*', dan moet men wel aan rechtstreeks verband met οἰστροδίνητος of οἰστροδόνητος (οἰστροήλατος) denken²⁾. Wel beantwoordt ook het engelse *handmade* prachtig aan χειροποίητος, en het duitse *blutbesudelt* volkomen aan αἰμοφόρουχτος, maar uit zo'n treffende overeenkomst alleen mag niet tot directe samenhang van zulke moderne gevallen met de antieke worden besloten. Als het type er eenmaal is, en blijkt produktief te zijn, dan vindt het zijn weg verder wel zelf. Toen Couperus schreef: 'zag.... dat Noerredins wambuis *bloedbezoedeld* was' (De ongelukkige 225), behoefde hij niet noodzakelijk aan het duitse woord gedacht te hebben. Hij kende nu eenmaal het recept: *vuur-aangeveegde*, zwarte naaldelijnen (36), der *manebetooverde* nachten (41), de *bliksem-oplichtende* zee (55), der *regen-gezwollen* rivier (60), in den *smookgesluierten* hemel (88), de *stormgezwiepte* bosschen (98), in den

- 1) Vgl. Van Lessen 112 v.; W. de Vries 39; Schönfeld 182; A. Debrunner, *Griechische Wortbildungslehre*, Heidelberg 1917, blz. 52.
- 2) Of zou dit 'graecisme' toch nog rechtstreeks op Boutens teruggaan?

zonstraal-doorschichten hemel (103); *regenklaterende* beken (104), in geheel *wolkbedekten* nevel (104), langs de *regengezwoollen* Darro (104), de duistere, *waaidoorhuiverde* nacht (115), het *wind-doorwaaide*, doorweêrlichte olmenbosch (122), hunne voort ijlen, *koorts-ijlende* razernij (122), de stad, die lag... *minaret-gespitst* gebogen in hare vallei (129), in de *winddoorgierde* nachten (164), tusschen de *wind-omgierde* rotsen (229), de *gal-doorschoten* oogen (251), die andere stad van *zon-overgoude* blankheid (256), het *zongebade* azuur (264), in de nog *toorts-opgelichte* schemering (291). - In andere gevallen dekken de woorden elkaar niet volkomen, wat weer pleit voor 'nederlands' fabrikaat. Men vergelijkte bijv. *blutbefleckt*: 'Bloed-doorvlekt was haar leven' (Querido, De Jordaan I 82); *bluttriefend*: 'Caesars met *bloed-bedropen* handen' (W. Nieuwenhuis, Chesterton 149)¹⁾; 'een knipogend gerol van hun *bloeddoorlopen* ogen', 'ze zien de *bloedbelopen* ogen niet, die vergeefs proberen de halve duisternis van de eeuwige sombere wolk te doordringen' (A. den Doolaard, Door het land der lemen torens 37 en 50); *sonnenverbrannt*: 'De Heiland.... rondtrekkend met zijn apostelen door de *zon-verschroeide* akkers' (Weytens, Christus onze tijdgenoot 273).

Al kwam het type *zonbeschenen* uit den vreemde - in vroeger eeuwen uit het Grieks, later uit het Duits en Engels, - vanwege de *synthetische vorm* zijn zulke woorden in het gebruik heel wat handiger, minder omslachtig dan de analytische voorzetselverbindingen 'door de zon beschenen'. Ik geef een paar voorbeelden: 'De troepen.... verlieten het *met bonte tropeeën-bezaaide* slagveld' (Haluschka, De pastoor van Lamotte² 141); 'Men moet maar eens eenigen tijd met deze *aan-de-natuur-verbonden* menschen doorbrengen' (dez., Wat is nu goede toon? 14; iets verder: 'de *natuur-bezetene*'; dez.,

1) Het spreekt vanzelf, dat men - zoals boven bij Panhuysen - bij de beoordeling van losse gevallen, het literaire voorbeeld in de eigen taal niet mag vergeten: 'De *bloet-bedropen* croon die uwen schedel droech' (J. Revius). Vgl. nog *Wdb.* II 2878.

Het liefdeslied der markiezin 60: 'zoo heidensch *natuurverbonden*... als Hans'); 'Gisteren, in den *door maanlichtovergoten* tuin, is haar fantasie met haar voortgehold' (Jo van Ammers-Küller, Elzelina 208). Men let wel op de spellingonzekerheid met en zonder streepjes.

Bij komparatieven krijgen de voorzetsels geen kans meer: 'Op de tweede plaats geschiedt de omvorming van deze natuurmaterialen *natuurverbondener*, liefdevoller, meer geestelijk en meer aangepast aan de bestemming....' (Brabantia Nostra V 55); 'De wolken schijnen hier hooger, voller, zuiverder dan in Holland; ....de huizen *zondoorbrander* en *winddoorwoelder* dan elders' (Wijdeveld, Cultuur en kunst 103). Men vergelijkte nog enkele afleidingen op *-heid*: 'een innerlijke, in haar oorsprong onbewuste *natuur-bewogenheid*' (Kloos XII 4), al zou dit ook een direkte samenstelling kunnen zijn van 'natuur' en 'bewogenheid'; 'Overal werd de *doelgerichtheid* geschonden, omdat....' (Brab. Nostra V 275); 'de verschijnselen van den mensch voor zoover deze gegeven worden door zijn *aardgebondenheid*' (J.G. van der Valk, Ernst Kapp 4; vgl. 17: 'een verschijnselencomplex van *aardgebonden* structuur').

We willen thans nagaan of er meer typen van germanismen zijn, die vanwege de *synthetische, gedrongen zeggings* gemakkelijk tot navolging verlokken. Slagen we bij dat onderzoek, dan hebben wij zonder enige twijfel *een tweede oorzaak* van barbarismen ontdekt - al willen we hiermee niet zeggen, dat dit soort germanismen geheel gescheiden is van het type, waarbij werkelijke of schijnbare gelijkheid van woorden de eerste bron bleek te zijn van veel onnederlands. Beide oorzaken kunnen ook samenwerken, waardoor de kans op sukses uiteraard toeneemt - terwijl de prettige hanteerbaarheid in veler oog het nederlands gebruik ervan kan 'wettigen'.

De serie *eerstens, tweedens* en zo verder is bondiger van vorm dan 'ten eerste, ten tweede' enz.; we komen er nog op terug bij 'III Suffiksale gevallen'. - De samenstelling *door-*

sneemens verloopt vlotter dan 'de mens in doorsnee', maar "de gemiddelde prijs" is niets omslachtiger dan de *doorsneeprijs*: wie aan germanismen doet, geeft zich gemeenlijk geen rekenschap van enig waarom voor of tegen. Kloos die ook van *doorsnee(-)* hield: *de doorsneê Hollandsche schoolknaap*, *doorsnee-Hollander*, *doorsneê-indruk*, *doorsneê-jongen*, *doorsneê-laat-achttiende-eeuwers*, *doorsneê-mensch(heid)*, *de doorsnee menschheid* enz., Kloos wisselde nu eens af met *doorslag-*, dan weer met *middelslag-*: het *doorslag-temperament* van heden (XII 62), een totaal die den *doorslag-Hollandschen* lezer beter mondt (IV 20), een beschaafd, ook voor den *doorslag-lezer* genietelijk boek (III 151), wat de *doorslagsmensch* "interessant" kan noemen' (III 154); Maar de *doorsneê-Smits* en de *doorsneê-van-Eeden* vertoonen treffende overeenkomst: terwijl men bij den *doorslag-Smits* eenig geduld moet oefenen (Een daad v. eenv. rechtvaard. 159 en 162). - iemand van een *middelslag talent* (I 88), een meer dan *middelslag-mensch* (I 94), den *middelslag-lezer* van heden (I 153), de streng-godsdienstige *middelslag-Engelschman* (II 155), de heilzame reactie van het dusgenaamd-gezonde, d.i.: *middelslag-verstand* (II 31), een niet zoo bijzonder in vroeger-eeuwsche toestanden thuis zijnd, *middelslag-ontwikkeld* publiek van nú (IV 16), bundel na bundel van de *middelslag-veertigers* (V 182), enz. - 'Voor de Liefste' behoort niet tot zijn allerbeste, maar toch tot zijn *middelsoort-goede* poëzie (IX 64).

Mocht iemand van oordeel zijn, dat we hiermee min of meer aan de anglicistische kant zijn geraakt - vgl. the *average* Englishman, the *mean* Englishman enz. - dan zal ik dat niet bestrijden. Ook zou ik Willem Kloos niet graag om zijn Nederlands aanprijzen. Wanneer deze befaamde man van '80 veertig jaar eerder was gestorven, zou dat aan Kloos z'n roem enkel ten goede zijn gekomen, terwijl de nederlandse letterkunst er niets bij had verspeeld. Alleen had ik het dan zonder *eeuwduizenden* en *jaarmilliarden* moeten stellen, woorden die het ook al synthetischer doen dan welke omschrijving ook. Of

Kloos zich door deze of soortgelijke overwegingen liet leiden bij zijn antinederlandse manier van schrijven, moet ik in het midden laten. Navolging van deze stilist kan slechts op onnederlandse onnatuur uitlopen.

III. *Suffiksale gevallen.*

Dit hoofdstuk vormt geen tegenstelling met het voorafgaande over Analogieën; het zal vooral, maar niet uitsluitend, nieuwe gegevens brengen van gedrongen synthetische zeggingswijzen: praeattributieve adjektieven immers doen het korter dan postattributieve voorzetselomschrijvingen, relatieve zinnestelsels enz.; ook afgeleide of samengestelde substantieven doen gemeenlijk zo. We zullen daar verder niet telkens uitdrukkelijk op wijzen.

1. Er zijn in het Nederlands springlevende achtervoegsels, die een sterk-samenbindende kracht vertonen. Zo kan *-heid*¹⁾ van meer woorden een substantivische eenheid maken, al moeten aangebrachte verbindingstreepjes de oude meerheid gemeenlijk aksentueren: *goed-bedoeldheid, altijd-eenderheid, brave-Hendrik-heid, kort-en-bondigheid, meer-dan-puthagigheid, laag-bij-de-grondsheid, zwaar-op-de-handschheid, de rondom goed-bekleedheid, de samen-één-gezichtswezen-zijndheid*. Zulke verbindingen zijn over het algemeen enkel letterkundig spel, al noemt men het ook wel minder gelukkig woordkunst. Maar ofschoon zulke woordformaties bij al hun gemaaktheid en geforceerdheid niet in botsing komen met het karakter van onze taal, die negatieve eigenschap is toch niet voldoende om van gaaf en gangbaar Nederlands te kunnen spreken.

2. Nog beter speelt *-achtig* het klaar om veelheden van woorden tot eenheden samen te bundelen: *leder-en-hout-achtig, hout- en kruidachtige, Medusaas-slangen-hoofd-achtige, het moderne-rederijders-kamer-achtige, iets opera-libretto-achtigs, Des Knaben Wunderhorn-achtige*. Ik deed slechts een greepje

1) *Wdb.* VI 441 v.; *W. de Vries* 120.

uit een grote verzameling van dergelijke literaire afleidingen. Of de maker ze met of zonder streepjes aflevert, doet natuurlijk aan de aard van deze formaties niets af. De produktiviteit van *-achtig*¹⁾ komt vooral uit bij de laatste twee voorbeelden met een uitheems voorstuk. Maar ook hier zijn het meer toevallige excentriciteiten dan blijvende aanwinsten van onze taalschat. Ook binnen de grenzen van een taalsysteem kan men over de schreef heengaan. Gave kunst doet dat niet.

3. Bij andere suffiksen, al zijn ze evengoed nog produktief, zegt een zuiver taalgevoel meer dan eens dat er iets niet in orde is, al weet iemands redenerende taalkennis het waarom niet altijd onder woorden te brengen: taal laat zich nu eenmaal niet van a tot z logisch verantwoorden. Ik kies als voorbeeld *-baar*²⁾, en laat de lezer zelf uitmaken of er iets aan de gegeven afleidingen hapert: 'De "farces" of grappen waren in het algemeen dramatisch èn moreel zeer *aanvechtbare* dingen' (A.v. de Velde, Het eeuwig masker 25); 'Uit zijn talrijk geesteskroost bleek slechts één telg *leefbaar*: Madame Sans Gêne' (63); 'Een *onaanvechtbare* waarheid is het evenwel, dat de invloed der groote Joodsche financiers op deze bladen voortdurend toeneemt' (Boas, Israel's uur 49); 'Neemt men hierbij in aanmerking, dat hij zeer gemakkelijk *beïnvloedbaar* was...' (Jens, Criminaliteit te Utrecht 40); 'die, ook door den kundigsten Denker diep-in *onbenaderbare* onderwerpen' (Kloos XII 109); 'een kracht, die... leven en lijden tenminste *uithoudbaar* doet zijn' (VIII 123); 'altijd heeft zij ze [de evangelische raden] *verwezenlijkbaar* verklaard' (Vonier, De heilige Geest en Christus' mystiek lichaam 95). - Ik voeg er nog een paar voorbeelden bij van woorden op *-baarheid*: 'De reden, waarom wij zo minutieus op zijn betoog zijn ingegaan, is behalve in de *aanvechtbaarheid* daarvan ook gelegen in de

1) *Wdb.* I 753 vv.; zie daar ook en V 1517 over *-haftig*; W. de Vries 69, 142, 165, 207.

2) W. de Vries 46, 142.

omstandigheid, dat....' (J. Janssens, Klasse en stand 148); waarom ik liever niet 'in de brutale *ondoorworstelbaarheid* der "Geusen" duik' (Kloos IX 6); 'Het laatste bezwaar der Corinthiërs, de *onvoorstelbaarheid* van het verheerlijkte lichaam, wist Paulus te ontzenuwen door....' (Holzner, Paulus 422); enz.

Het is dunkt mij, niet toevallig dat deze voorbeelden in geschriften voorkomen, die zich passim niet bang betonen voor barbarismen. Bij *aanvechtbaar* hebben we trouwens met een echt germanisme te doen, welk vitium originis uiteraard blijft bij *onaanvechtbaar*, al behoeft dit niet keer op keer direkt op 'unanfechtbar' terug te gaan; evenzo bij *aanvechtbaarheid*. Zij die *beïnvloeden* als germanisme verwerpen (beeïnvloeden), kunnen *beïnvloedbaar* moeilijk in bescherming nemen. Maar al maakt iemand geen bezwaar tegen het verbum¹⁾, daaruit volgt allerminst dat hij dan ook de afleiding op *-baar* moet aanvaarden. Er zijn nu eenmaal in elke taal van die imponderabilia, waar geen regels voor te vinden zijn. Laat me hier terloops herinneren aan een opmerking in de *Wdb.* II 824, al was die niet opzettelijk tegen dichters gericht: 'Te recht heeft men opgemerkt, dat er een verschil van beteekenis valt waar te nemen tusschen de van transitieve ww. afgeleide vormen op *-baar* en die op *-lijk*, althans wanneer men zich beroept op de algemeen gebruikelijke taal, en de dichters, die in hunne vrijheid worden belemmerd door het metrum, buiten rekening laat'. De invloed van literatoren, d.w.z. taalkunstenars, op de algemene taal is - gelukkig!? - niet zo heel groot: mooidoenerij kan voor een keertje aardig zijn, ze kan mogelijk wijzen op een buitengewone taalvaardigheid, de spraakmakende gemeente laat goochelarijtes en andere buitenissigheden van schrijvers liefst over zich heengaan.

4. Een suffiks van veel wijder strekking is *-er*²⁾, een uit-

1) Ook *aanvechtbaar* zullen velen milder beoordelen.

2) W. de Vries 117 vv., 208.

gang waarin meer dan één oud woordelement verscholen zit. De goede hanteerbaarheid van dit woordvormend achtervoegsel heeft letterkundigen - niet alle letterkundigen! - wederom tot allerhande waagstukjes verleid: *in-praktijk-brenger*, *in-orde-houders*, *heen-en-weer-schrijver*, een *naar-buiten-brenger*, een *steen-der-wijzen-zoeker*, (het) menselijke van den *nu-onvermijdelijk-komer*, *daar-zijnder* (Van Deyssel III 267), *hand-boven-'t-hoofd-houder* (Kloos IV 172), *Gods-water-over-Gods-land-laten-lopers* (G. Knuvelder, Vanuit wingewesten 138). Het gedrongene van deze afleidingen is meer dan duidelijk; maar zulke taalacrobatiek moge al eens een goede beurt maken, gaaf Nederlands is toch zeker wat anders. We zijn er zelfs niet zeker van, of deze en andere buitensporigheden op slot van zaken goed taalvormend zullen werken. Wie het te veel in het anormale zoekt, zou het normale wel eens kunnen schaden.

Men weet dat *-er* vooral nomina agentis afleidt: *bakker*, *jager*, *loper*. 'Secundair vormt het zaaknamen, oorspronkelijk doordat men daarin ook het begrip van agens voelde, b.v. *klapper* "register", *klopper*, *loper*, *wekker*, *wijzer*, *meter*, (*ijs*)-*breker*, (*kurke*)*trekker*'¹⁾. Achter plaatsnamen enz. gevoegd, maakt *-er* namen van personen: *Amsterdammer*, *Arnhemmer*, *Harlinger*, *Groninger*, *Hollander*, *Indiër*. 'Soms, vervolgt het *Wdb.*, vindt men *-er* ook achter een gemeen znw., om daarvan een woord te vormen, dat den bewoner of den persoon die deel uitmaakt van eene gemeenschap noemt': *christendommer*, *eiland*, *poëtendommer*, *woestenijer*. We behoeven er niet op te wijzen, dat we hier over de grens heen raken, juist als dat het geval is bij nieuwe afleidingen als: de *Onze Eeuwers*, de *Nieuwe Gidsers*, de *nieuwe-richtingers*, *latere-eeuwers*, *vroegere-eeuwers*, *midden-negentiende-eeuwers*, *nafeesters*, *nieuwkomers*, als *evenouders*, *ondergronders*, *tabakker*. Het ene geval evenwel is ook hier weer excentriker dan het andere. Het zou

1) Schönfeld 205; *Wdb.* III 4157 v.

een uitvoerige studie vereisen, wilde men over deze en andere suffiksale krachttoeren een verantwoord oordeel uitspreken: *-er* is immers niet tot één woordtype beperkt gebleven, en in het Duits breidde het zich nog weer verder en anders uit¹⁾. Geen wonder derhalve, dat de taalgrens niet hermetisch gesloten bleef voor Duitselingen op *-er*.

Een bekend germanisme is *eenakter*, dat het in beknoptheid glansrijk wint van een 'toneelstuk in één bedrijf'. Zo is *gezelschapper* klaarblijkelijk een slaafse weergave van 'gesellschafter'. Of zou Kloos het zelfstandig hebben gevormd?: 'De toon van Beets in zijn "Persoonlijke Herinneringen," lijkt wel wat op den vriendelijk-verbetene van een beschaafd *gezelschapper* die....' (III 93). Ook *Augustijner(s)*, *Benediktijner(s)*, *Dominikaner(s)*, *Franciskaner(s)* e.a. zijn germanismen, al werden het de bevoorrechte vormen bij niet-katholieken. Katholieken voelen in dezen, niet eens merkwaardigerwijze, meer Nederlands. De inheemse namen zijn *Augustijn*, *Benediktijn*, *Dominikaan*, *Francischaan*. Het *Wdb.* II 747 merkt bij 'Augustijn' terecht op: 'De zeer gebruikelijke afgeleide vorm *Augustijner*, in verbindingen als b.v. *Augustijner monnik*, *Augustijnerklooster*, is overgenomen uit het Hd.'. Bij *Dominicaan* (III 2786) wordt die opmerking niet herhaald; *Benediktijn* en *Francischaan*²⁾ werden niet eens opgenomen; wel *Kapucijn* en *Kapucijner* VII 1556 vv. met samenstellingen als *kapucijnenbaard* (= pruikenboom), *kapucijnenkapjes*, *kapucijnenknie*, *Kapucijnenklooster - Kapucijnerklooster*, *Kapucijnerorde*, *Kapucijnermonnik*, *kapucijneraap*, *kapucijnerbaard* (= lange baard). Van germanisme wordt echter niet meer gerept. Ook Franck-van Wijk 293 zegt o.a. wel: 'De erwte *kapucijner* heet naar de monniken van dien naam', maar het

1) Met name voor het Duits en het Engels zie men Van Lessen 86 vv.

2) Vgl. echter s.v. *Minderbroeder* IX 763; en VII 1558 s.v. *Kapucijner* de nadere aanduiding: 'Franciscaner Monnik van de strengste regel'.

woordenboek zwijgt over de duitse oorsprong van het woord.

Dan is er nog een serie op *-er*, die even onnederlands is van oorsprong en in frekwentie de genoemde namen van monniken zelfs in de schaduw stelt: in de *twintiger* tot en met de *negentiger* jaren. Al is *twintigerlei* volkomen in orde - tel maar op: enerlei, tweeërlei, drieërlei, vierderlei, vijfderlei enz. - in de *twintiger jaren* is dat allerminst. Maar dit type wordt zoveel gebruikt, dat velen erin gaan berusten. Iemand als Kloos kwam niet uitgezeurd over de *Veertigers*; hij zelf was een van de *Tachtigers*. Dat de *Negentigers* niet zo in omloop kwamen, kan niet aan het woord liggen als zodanig: 'Want naast en met de *Tachtigers* zijn niet alleen de niet al te talrijke *Negentigers*, maar zelfs een lichte van bijna *Twintigste Eeuwers* zich in de geleerden komen plaatsen van het leger der Nederlandsche letteren, dat....' (Kloos VI 98). Ongetwijfeld doen deze substantiveringen het vlugger dan 'de mannen van tachtig' of enige andere omschrijving. Daarentegen is het type 'die uit de negentiger jaren' niet beknopter dan het post-attributieve 'die uit de jaren negentig'. De omzetting van post-attributieve wending in prae-attributieve, al of niet in overeenstemming met het karakter van onze moedertaal, komt nog uitvoeriger bij de anglicismen ter sprake.

Uit het voorafgaande is reeds gebleken, dat zowel *Augustijner* c.a. als *tachtiger* enz. en adjektivisch en substantivisch gebruikt worden. Maar terwijl men het type *de tachtiger jaren*, *de tachtiger beweging* geregeld als een verbinding van een adjektief en een substantief beschouwt¹⁾, verkeren de schrijvers bij het kloosterlijk soort voortdurend in onzekerheid, of ze met een tweeheid dan wel met een eenheid te doen hebben; bij welke twijfel een verbindingstreepje het orthografisch geweten kan paaien. Ik citeer uit Klimsch, *De hemel: De zalige Cris-*

1) 'Het was zijn ondergang nabij in de late *tachtigerjaren* der vorige eeuw' (Belloc, Overschot en aanvoer 131), is een unicum.

pinus van Viterbo was een *Capucijner broeder* (190), De Prior van den zaligen *Dominicaner broeder* Petrus Hieremias (236), het ontzielde lichaam van den H. Paschalis Baylon, een armen *Franciscanerbroeder* (247), de heilige martelaren uit de *Franciscaner orde* (258), de door Hendrik VIII omgebrachte *Karthuizermonniken* van Londen (278), Denken wij maar aan de *Franciscaner monniken*, die.... (328), In de kroniek van het *Capucijnerklooster* te Brussel staat te lezen (328). - 'Ieder kent ook de jaarlijksche vergaderingen van de abten der *Cistercienser* en *Premonstratenser* orde, het zoogenaamde generale kapittel van Cîteau en Prémontré' (Post, De Moderne Devotie 114); 'De Franse *Benediktijner-abt* Calmet wijst in zijn *Dissertations*' (Feldmann, Occulte verschijnselen 313), '(de) Beierse *Augustijner monnik* Eusebius Amort' (313); 'en wel zeer bijzonder die van de *Dominicaner-Orde*' (Ons Eigen Blad XXVII 616). De vertaler van het engelse werk: Jody en het hertejong³ door Marjorie Kinnan Rawlings schrijft afwisselend: 'De *dominikaner haan* kraaide met veel lawaai onder zijn venster (28), De *dominikaner-haan* kraaide onzeker (166), De *dominikaner haan* kraaide op het midden van den dag (231)' enz. In andere gevallen is het nog in sterkere mate een niet weten van hoe of wat. De families *Forrester* en *Baxter* komen in dat boek o.m. zo voor het voetlicht: *Baxter's Eiland* (146, 148, 248 enz.), naar *Baxter's Eiland* (63, 73, 126 enz.) het *Baxter's Eiland* (53), het *Baxters-Eiland* (247, 271), van een *Baxter's-Eiland* (430); de *Baxterswoning* (187), het *Baxtershuis* (184), het *Baxter-huis* (159), de *Baxters-zinkpoel* (85), de *Baxters-ontginning* (220), de *Baxter(-)ontginning* (379), op den *Baxter-drinkbak* (226), op het *Baxter-kerkhof* (192), de gewone *Baxter-tafel* (427), *Baxter-vijanden* (414), de twee *Baxter-mannen* (333), *Baxterbeenen* (270), de *Baxters- en Forresters-Eilanden* (248), naar *Forrester's of Baxter's Eiland* (349). *Forrester's Eiland* (54, 300), naar *Forrester's Eiland* (308), naar *Forresters' Eiland* (148), naar *Forresters-Eiland* (153, 248), *hooge Forrestersboomen* (54), de *Forresterslaan* (157), aan de

Forresterstafel (168), met Forrestersbloed (377), de Forresters-ontginning (209), de Forrester-ontginning (416), het Forrester-teeken (222), het Forrester-paard: het Forresterpaard (271), enz. Bij allerlei anglicismen komt dit orthografisch weifelen op meer dan één manier tot uiting, vanwege de verschillende grammatische, d.i. grammatizerende eigenaardigheden die er een rol bij spelen.

We moeten nog even op de *-er*-vormingen van straks terugkomen, niet om aan te tonen dat het artikel *-er* in het *Wdb.* III 4157 v. schromelijk te kort schiet, maar om te laten zien hoe moeilijk, om niet te zeggen hoe onmogelijk het dikwijls is, de grens tussen zuiver-nederlandse formaties en ontleningen uit den vreemde nauwkeurig aan te geven. We hebben daarbij vooral ook op adjektivisch tegenover substantivisch gebruik te letten.

Juist als het mnl. type *herder*, *schenker* met suffikssubstitutie voor ouder *herde*, *schenke* enz.¹⁾ op eigen nederlandse gelegenheid tot stand kwam, moeten we in de zelfstandige naamwoorden *een dertiger* ('man tusschen de dertig en veertig jaar' *Wdb.* III 2430), *een veertiger* enz. goed-nederlandse afleidingen zien, onverschillig of het duitse *dreissiger*, *vierziger* enz. daarbij al dan niet heeft meegewerkt²⁾. Anders is het gesteld met *de Tachtigers*, *de Veertigers*, die als substantiveringen van het adjektief *tachtiger*, *veertiger* - 'mannen uit de tachtiger jaren' enz. - in het onnederlands karakter van die bijvoeglijke woorden delen. Het *Wdb.* XVI 726 zegt alleen: 'Een germanisme is *tachtiger* als bnw. *in de tachtiger jaren*', zonder van 'de Tachtigers' te gewagen; *negentiger* wordt zelfs niet als adjektief vermeld. - Ook bij het type *Franciskaner*, al is het dan over de hele linie van duitse herkomst, laat het *Wdb.* ons gewoonlijk in de steek. Gelijk we reeds aanstipten,

1) Schönfeld 205.

2) Voor andere betekenissen van *veertiger*, *zestiger*, *zeventiger*, *tachtiger* zie Koenen-Endepols.

spreken katholieken bij voorkeur van *Francischaan* (met de afleiding *franciskaanse* armoede, *franciskaans* habijt), *Dominikaan*, *Benediktijn*, *Augustijn*, *Kapucijn*, *Norbertijn*¹⁾ e.a. En evenals katholieken van Karmelietenklooster, Trappistenbier, Jezuitenkerk, Redemptoristenpreek, Klarissenvader enz. spreken, spreken ze ook normaal van *Franciskanenklooster*, *Benediktijnenorde* en zo meer. Maar zoals het meer gaat, de adjektieven op *-er*, vooral echter de komposita met dat element, veroveren met name in vertalingen terrein: vertalers weten lang niet altijd voldoende van de uitheemse voorbeelden vrij te komen. Alhoewel ik het niet met bewijzen kan staven, meen ik toch te kunnen zeggen, dat men in de katholieke milieus de voorkeur geeft aan post-attributieve voorzetsel-verbindingen: een broeder van de Franciskanen, in het klooster van de Dominikanen, een abt van de Benediktijnen.

Er is nog een ander soort adjektieven op *-er*, waar men voorzichtig mee moet zijn. In een verbinding als *Thüringer Mark* is het eerste woord oorspronkelijk een genitief meervoud van een mannelijk nomen: *Duringârô marca* 'grensland van de Thuringers'²⁾. Uit zulke prae-attributieve genitieven, die later adjektivisch werden opgevat, ontstond het afleidingstype *Frankfurter*, *Emser*, *Mecklenburger*, welke afleidingen voor het merendeel nooit anders dan adjektieven zijn geweest, d.w.z. niet stuk voor stuk op een oudhoogduitse genitief teruggaan³⁾. Hetzelfde geldt van de nederlandse plaatsnaam-adjektieven op

- 1) *Kartuizer* is een afleiding van de plaats waar de orde werd gesticht: Cartusia > Chartreuse, en dus een ander geval; nog weer anders zijn *Cisterciënser* en *Premonstratenser*, die ook op plaatsnamen teruggaan.
- 2) Vgl. bijv. Weigand-Hirt, *Deutsches Wörterbuch*⁵, Giessen 1909, I blz. 455.
- 3) Mutatis mutandis kan men o.m. de prae-attributieve enkelvoudige genitieven mnl. *menigerhande*, *menigerconne*, *menigerleye*, *menigertiere*, *allerslachte* enz. vergelijken, die ook zuiver adjektivisch werden; Verwijs-Verdam, *Mnl. Wdb.* IV 337 v.

-er: *Groninger* koek, *Haarlemmer* halletjes, *Weerter* vlaatjes, *Leeuwarder* rechtbank, *Voorschoter* kermis¹⁾. Betreft het evenwel buitenlandse plaatsnamen, dan worden adjektivische formaties op -er gaarne als strijdig met het Nederlands verworpen: de *Bremer* zender, *Wener* modesnufjes, de *Augsburger* konfessie, *Hamburger* rib, *Berlijner* bollen, *Frankforter* worstjes, *Neurenberger* speelgoed enz. Intussen doen we verstandig - wat allerminst onnederlands is - de dingen niet op de spits te drijven; welke zegswijze men vanwege het duitse *auf die spitze treiben* ook al als germanisme afkeurt. Niet alleen mensen als Chr. F. Haje 107 v., maar bijv. ook Koenen-Endepols s.v.: '*iets op de spits drijven*, als germ. beschouwd, beter: te ver, tot het uiterste drijven, v.e. geschil: daaraan de scherpste vorm geven; *op de spits gedreven*, beter: overdreven, ten top gevoerd, verfijnd'. Daarentegen gewaagt het *Wdb.* XIV 2859 v. niet van germanisme; wel is 'het vr. znw. *spits* ontleend aan mhd., hd. *spitz* (m.), *spitze* (vr.), ohd. *spizza*'. Toch willen we hiermee niet het gezag van de een tegen dat van een ander uitspelen; we wilden alleen in het licht stellen, dat men goed doet niet te overdrijven, en dat dilettanten goed zouden doen iets minder luid te praten.

Laat me tot besluit van -er nog iets zeggen naar aanleiding van duitse woorden als *chemiker*, *elektriker*, *logiker*, *lyriker*, *musiker*, *physiker*, *praktiker*, *techniker*, *zyniker*, die men vooral in zuidelijke geschriften aantreft. In hoeverre ze in de vlaamse gewesten ook nog met franse klemtoon worden uitgesproken, mogen anderen uitmaken. Zo noteerde ik bij mijn lektuur: *cynieker*, *dynamieker*, *electricieker*, *ethieker*, *fanatieker*, *klassieker*, *lyrieker*, *mathematieker*, *mechanieker*, *politieker*, *psychoanalytiker*, *romantieker*, *satyrieker*, *sceptiker*, *tragieker*.

Voor de aardigheid en ter nuttige lering laat ik eens het betoog volgen, dat Haje 36 hierover ten beste gaf: '*Chemiker*

1) Vgl. Verdam-Stoett, *Uit de Geschiedenis der Ned. Taal*⁴, Zutphen 1923, blz. 150; W. de Vries 146 v.

evenals *techniker*, vooral in *tandtechniker*, *logiker*, *praktiker* exemplaren uit een duitsch houtenklazengesticht. Het Ned. aanvaardde *technicus*, *chemicus* enz. *Technist*, vgl. *chemist*, had geen bezwaar gegeven. Wij bevelen den taalbeulen nog bloemikers en drogikers aan'. Wanneer alleen de genoemde schrijver op een dergelijke wijze argumenteerde, zou het dwaas zijn er ook maar één woord aan te verspillen. Deze manier van 'taalkundig' betogen komt echter meer voor, zoals iedereen kan weten die Onze Taal en dagbladen leest. - Er is natuurlijk niets tegen in te brengen, als men aan *chemicus*, *technicus* de voorkeur geeft boven *chemiker*, *techniker*. Het Latijn heeft nu eenmaal een prae, en over het algemeen staat vast, dat ontleningen uit romaanse talen en uit het Latijn in de noordelijke Nederlanden gretiger ingang vonden dan woorden van duitse herkomst. Op het waarom daarvan behoeven we hier niet nader in te gaan, al is meer dan duidelijk dat het volkomen-uitheemse ons taalgevoel anders aandoet dan het pseudo-inheemse. Maar op de keper beschouwd, zijn duitse woorden niet meer niet-nederlands dan latijnse: *techniker* is immers geen germanisme maar zuiver Duits, zoals *technicus* zuiver Latijn is; al gaat dit latijnse woord weer terug op het griekse τεχνικός. Maar uit het feit dat ook *chemist* bestaat - als een aanpassing aan het franse *chimiste* - volgt allerminst dat *technist* geen bezwaar had gegeven. A la Haje geredeneerd zou 'logist' en 'praktist' dat dan evenmin hebben gedaan. Maar de clou is toch Haje's 'aanbeveling' van *bloemikers* en *drogikers*! Uit het bestaan van een nederlands *bloemist* > hd. *blumist*, en *drogist* < fr. *droguiste*, is de sprong naar die twee dwaasheden erger dan een vergissing. Niet elk uitheems suffiks is in Nederland produktief. Ook was het type *chemiker* geen verduitsing van 'chemist' maar van 'chemicus'. Taalkundigen vergeven mij wel dit meer dan komisch intermezzo.

5. We zouden nog op *eerstens* c.s. terugkomen, niet zozeer om die telwoorden zelf, als wel ter inleiding van andere bijwoorden op *-ens*, waarvan er een half dozijn voorzetsels

werden. *Nopens, volgens, blijkens, behoudens, luidens, vervolgens, wetens* en *willens* brengen we nu niet in het geding, alhoewel niet elke Nederlander daarin nog oude participiale vormen met adverbiale -s zal herkennen; *nopend-s, volgend-s* enz.

Eerstens en *tweedens* zijn zo in trek, dat verzet daartegen op een vechten tegen de bierka zou lijken - nog afgezien van het feit, dat men dan tegenover taalkundigen kwam te staan die er hun placet aan gaven. *Derdens* valt al minder in de smaak; de kansen daarvan zijn uit den aard der zaak al geringer; *vierdens* en *vijfdens* blijven verrassingen; de serie die met *tiendens* eindigde was een lot uit de loterij. Bij deze formaties denkt men onwillekeurig aan *hoogstens, minstens*, waar tallozen niet zonder grond genoeg mee nemen, ofschoon ze klaarblijkelijk op *höchstens, mindestens* teruggaan. Terwijl *eerstens* het niet tot in het *Wdb.* bracht, wordt *hoogstens* rustig als 'navolging van nhd. *höchstens*' met voorbeelden vermeld (VI 1043). Van *minstens* leest men zelfs, dat het ook werd 'verdedigd, omdat het nl. uitsluitend de beteekenis heeft van *op zijn minst*, terwijl *ten minste*, dat men als de zuiver Nederlandsche uitdrukking voor *minstens* aanbeval, ook *althans* kan beteekenen, en daardoor soms aanleiding geeft tot dubbelzinnigheid' (IX 785). G. le Maire (Groote man in kleine stad 97) schreef eens met of zonder ironie: 'Op zijn bureau vindt de burgemeester tot zijn groote verbazing een aantal brieven ter onderteekening gereed liggen.... Bij het doorlezen der epistels bemerkt hij echter dat er op stijl en inhoud met den besten wil ter wereld geen aanmerking te maken is. [Het gaat om bureaukratische stukken! G.R.]. Alleen schrijft men op onze Departementen van Algemeen Bestuur nooit "minstens" doch "ten minste", nimmer "hoogstens" maar "ten hoogste"'.

Maar ook zij die met *minstens* en *hoogstens* akkoord gaan, zullen waarschijnlijk een afwijzend gebaar maken ten aanzien van *ergstens, oudstens, opzichtens, zijdens*: (hij) 'weet toch wel

dat ik *hoogstens* en *ergstens*¹⁾ op een kanariezangwedstrijd gevaarlijk zou kunnen zijn, omdat ik de dieren van slag af bracht' (Kuyle, Het land v. de dorst 19); 'Ik heb een jong Italiaansch chauffeurkje naast me, twintig *oudstens*' (124); 'gemakzucht...., welke *opzichts* overheden, andere voornameren en dames niet te verdedigen is' (Toos Post, Zoo hoort het 60); 'het weten en het verstaan dezer dingen *zijdens* de bevolking' (Zonnewijzer 1939, blz. 95)²⁾.

Alleen het laatste heeft een bekende duitse pendant: *seitens*; men komt de vernederlandsing herhaaldelijk tegen. Ik herinner nog aan de volgende, wederom zeer gebruikelijke bijwoorden (voorzetsels) op *-ens*: *trouwens*, *overigens*, *rechtens*, *jegens*, *nevens*, *tijdens*, *wegens*, *krachtens*, *namens*. Bij sommige van deze woorden is 'hgd. invloed aannemelijk', gelijk Schönfeld 234 terecht opmerkt, maar van andere is de voorgeschiedenis geheel nederlands. Zo houdt Franck-van Wijk *namens* en *krachtens* voor kunstmatige, opzettelijke formaties i.p.v. 'uit naam van, uit kracht van'; *rechtens* heet 'een vorm als *k r a c h t e n s*'; *tijdens* 'een formatie als *wegens*', waarin waarschijnlijk een datief meervoud schuilt van 'weg', ofschoon het ook een datief enkelvoud van 'weghe' zou kunnen zijn, met een sekundaire bijwoordelijke *-s*; *trouwens* bevat een datief van 'trouw', eveneens met een latere adverbiale *-s*.

De lezer heeft wel begrepen, waarom wij bij deze woorden - juist als bij *-er* - tot meer bijzonderheden kwamen. Vooreerst moest daaruit blijken, dat verschillende wegen tot eenzelfde eindpunt kunnen leiden. En vooral wilden we duidelijk maken, dat het ook inzake germanismen niet aangaat alles over één kam te scheren. Al weet de taalgevoelige al eens zelf niet, waarom bij hem tegen bepaalde werkelijke of schijnbare woor-

- 1) Wie in dit 'ergstens' een nawerking ziet van 'hoogstens' vergelijk Alarm 59 van dezelfde schrijver: 'Haar droomen worden *ergstens* verontrust door naakte missiekindertjes'.
- 2) Voor *kortens* (= onlangs), *uitwijzens* e.a. zie W. de Vries 159, 164.

den van duitse herkomst geen skrupels rijzen, terwijl hij andere van hetzelfde allooi met wortel en tak wil uitroeien, de diachrone taalkunde geeft soms treffende ophelderingen van zulke op het eerste oog onverklaarbare inkonsekwenties. Het taalgevoel is een wonderbaar iets, en zeker heeft een fijn aanvoelen in al deze kwesties vaak meer praktische waarde dan allerlei taalkundige of grammatische beschouwingen. Toch is taalwetenschap niet iets overbodigs: ze kan alvast de vakman bescheiden maken. Dilettantisme komt daar nu eenmaal niet voor in aanmerking.

6. Er zijn nog meer suffiksen; voorzichtiger uitgedrukt: nog meer uitgangen of woordstukken, die in een studie over germanismen de aandacht vragen, o.a. *-matig*. Het suffix *-matig* (= overeenkomstig) is zeker onder invloed van het duitse *-massig* ontstaan; maar daarom behoeven niet alle woorden die op *-matig* eindigen, dat suffiks te bevatten. Wanneer *middelmatig*, *evenmatig*, *overmatig* rechtstreeks bij *middelmaat*, *evenmate*, *overmaat* werden gevormd, dan zijn dat afleidingen op *-ig*, niet op *-matig*¹⁾. (W. de Vries 143 noemt nog *slagmatig*). Dit is geen ijdel spel met woorden! Het kan dus niet verwonderen, dat die afleidingen achttienkaraats nederlands zijn, wat ik niet zonder onderscheid zou durven beweren van woorden als: *dwangmatig*, *fabriekmatig*, *ordematig*, *redematig*, *planmatig*, *saizoenmatig*, *spreek-matig*, *schetsmatig*, *tooneelmatig*; en zeker niet van *beroepsmatig*, *begripsmatig*, *gevoelsmatig*, *volksmatig* met hun *-s-*. Niettemin zijn *doelmatig*, *kunstmatig*, *regelmatig*, *stelselmatig* e.a. zo doeltreffend en gangbaar, dat alleen een fanaticus er zijn algemeen doemvonnissen over zal uitspreken. Uit het aanvaarden van deze en eventueel nog enkele andere woorden van dit type, volgt echter allerminst dat men alles wat op *-matig* eindigt glorieus moet

1) Verdam-Stoett, *Uit de Gesch. der Ned. Taal*^A 315 v. noemt met het *Wdb.* IX 313 nog *gelijkmatig* (van gelijk + maat + ig; *Wdb* IV 1204). - Schönfeld 197, 173 wijst op *regelmaat* als een 'Rückbildung' bij *regelmatig*.

binnenhalen. Een eenheidsrecept bestaat er niet inzake germanistische formaties, evenmin als bij wat ook in de taal¹⁾.

7. Ik had daar juist bijna 'glorievol' geschreven, maar het schoot me nog intijds te binnen, dat het adjektieftype op *-vol* van duitse herkomst is - welke bekentenis lelijk vat op me geeft. Wie immers iets vermijdt, omdat hij w e e t dat het van over de grenzen kwam of naar buitenlands model werd gevormd, handelt geheel anders dan hij die woorden spontaan laat links liggen, omdat ze niet met zijn taalgevoel stroken. De uitheemsigheid van *-vol* wordt weer een graadje erger wanneer er, juist als bij *beroepsmatig* enz., nog een *-s-* bijkomt: *gemoedsvol*, *stemmingsvol* enz. Aan die tussenletter of tussenklank hoop ik binnenkort in *Taal en Leven* een studie te wijden onder het opschrift *Essomanie*: woordvormen als *bedrijfs-schap*, d.w.z. met *-s-* voor een suffiks zijn lichtelijk vreemd. Hun frekwentie is zo groot, dat het niet meer aangaat er het drukfoutenduiveltje mee te belasten.

Bij *-vol* heeft men de vraag te stellen, of we reeds van een suffiks mogen spreken. Volgens Schönfeld 187 'zijn of schijnen in 't tegenwoordige ndl. de woorden met *dood-*, *reuze-*, *-rijk* > *-ræk*, *-vol*, *-boer*, *-goed* e.a. op weg om afleidingen te worden'. Ik meen dat we *-vol* gerust als een achtervoegsel kunnen beschouwen; maar gelukkig is die kwestie hier van ondergeschikt belang²⁾. Het aantal bijvoeglijke naamwoorden

1) Vgl. De Vooy's II 62; *Geschiedenis van de Nederl. Taal*², Groningen 1936, blz. 185 vv.

2) Er zijn ook woorden op *-vol*, en wel substantieven van het type *handvol*, die wij als samen koppelingen geheel anders moeten zien. In Jody en het hertjong³ van Rawlings streepte ik o.a. aan: *armvol*, *armenvol*, *bedvol* (van planten), *bordvol*, *buikjevol*, *greetvol*, *handvol*, *handenvol*, *handjevol*, *kommetje-vol*, *kopvol*, *kopje-vol*, *lepelsvol*, *maatvol*, *mondvol*, *mondenvol*, *mondjevol*, *nestvol*, *oeversvol*, *panvol*, *schepelvol*. - Een ander type is *propvol*, *proppensvol*, *stampvol*, *stikvol*, *stikkensvol*, *tjokvol* (< eng. *chockfull*? Van Lessen 131, of bij fri. *tsjok* [= dik]? Van Haeringen 170); weer anders zijn *eivol*, *boordevol*.

op -vol is zo groot, dat ik met enkele voorbeelden kan volstaan: *aanlegvol*, *aanspraakvol*, *betekenisvol*, *effectvol*, *élan-vol*, *expressievoller*, *doelvol*, *gratie-vol*, *geheimnisvol*, *heimnisvol*, *heimvol*, *karaktervol*, *kwellingvol*, *luistervol*, *muziekvol*, *mysterie-vol*, *prachtvol*, *studievol*, *toonvol*, *verdienslevol*, *wonderen-vol*, *zielvol*. Een auteur als Kloos is er vol van; het is duidelijk, dat hij het onnederlandse ervan niet opmerkte - wat bij deze taalverknoeiende literator wel meer voorkomt! Een enkel keertje houdt hij zich aan het Duits: 'zoodat hij deze herinnering aan zijn *leidvoll und freudvoll* afzonderingsleven, maar.... ter perse zond' (I 39).

We maken ons wederom geen kopzorgen over de vraag, of naast elk al dan niet geakklimatiseerd nederlands woord op -vol een duitse parallel met of zonder extra -s- bestaat. Ook wat die -s- betreft behoeven beide talen niet gelijk op te gaan. Zo beantwoordt bijv. *stemmingsvol* volkomen aan *stimmungsvoll* (= vol stemming, vol wijding, plechtig), anders dan *gemoedsvol*: *gemütvoll* (= vol gevoel), waarbij de -s- in gebreke bleef er goed Nederlands van te maken. Die tussenklank is zeer gewild: *aandachtsvol*, *aandrangsvol*, *bedoelingsvol*, *bewegingsvol*, *gewetensvol* (zelden: *gewetenvol*), *gezagsvol*, *handlingsvol*, *inzichtsvol*, *levensvol*¹⁾, *majesteitsvol*, *onschuldsvol*, *piëteitsvol*, *schoonheidsvol*, *temperamentsvol*, *uitdrukkingsvol*, *verbeeldingsvol*, *verlangensvol*, *vertrouwensvol*, *verwachtingsvol*, *wijdingsvol*, *weemoedsvol*. Spatiëring wijst op grotere of grote frekwentie²⁾.

Wie al zulke woorden nog gewone samenstellingen wil

- 1) 'De conventionele, genootschappelijke regelmaat .... is tenslotte moeten wijken .... voor de *levens- en ziels- en schoonheidsvoller* zich uitende dichtkunst van het tegenwoordig-bloeiende geslacht' (Kloos I 50).
- 2) Ook het Engels kent woorden op -ful: *beautiful*, *fearful*, *masterful*, *useful*, (*handful*) enz. Ndl. *succesvol* stemt zo overeen met *successful*, dat men het wel voor een anglicisme houdt (vgl. Van Lessen 120).

noemen, mag niet te veel nadruk leggen op die -s-; de bewijskracht hiervan is zeer gering, zoals aanstonds uit de afleidingen op -s-loos zal blijken. Hij zou zich wel, maar dan geheel op eigen risico, op de volgende passage uit Kloos kunnen beroepen: 'Men moet immers wel tot die konklusie komen, indien men nauwkeurig nagaat, wat door die vroegeren "levens-vol" werd genoemd. Want leest men thans dezelfde werken, waarin zij "leven" meenden te ontdekken niet alleen, maar die zij zelfs "vol" noemden van "leven", dan lijken een aantal dezer ons dikwijls zóó droog en onbeduidend, ja, precies-gezegd, levenloos, als bij een letterkundig produkt maar mogelijk is' (XI 54).

8. Bij de woorden op -loos plus 'verbindings-s', zou die -s- bewijzen, dat ze klakkeloos uit het Duits werden overgenomen, wanneer men bij de schrijvende in ons land niet met essomanie had rekening te houden. Immers terwijl vormingen op -loos¹⁾ in het Nederlands zeker suffiksaal zijn - juist als in het Engels die op -less - gelden duitse woorden op -los nog als samenstellingen. Dat verschil berust daarop, dat (anders dan bij -vol) het vrije adjektief *loos* geïsoleerd is van het gelijkkluidende achtervoegsel. S c h ö n f e l d 187 v. zegt hierover: 'In 't hgd. schijnt het gevoel voor de samenhang met 't adjektief nog niet geheel verloren; vgl. uitdrukkingen als: *sein Geld los sein*. In 't mnl. is -loos reeds suffix; slechts zelden komt het nog in de betekenis 'los, vrij van, zonder' voor, b.v. *Den wive, die sceen eren* (genit.) *loos; van den live los* (=levenloos). En dit geldt nog sterker voor 't nndl., waar de betekenis van 't bvnw. veranderd is en die van 'berooft, ontdaan van' niet meer voorkomt. Evenzo in 't eng., waar de vormen verschillen (-less: *loose* [onder noorse invloed])'.

Nu is het merkwaardige, ofschoon er feitelijk niets merkwaardigs aan is - denk aan ndl. -vol: -s-vol naast hd. -voll: -s-voll - dat de duitse komposita met -los nu eens mèt, dan weer zonder -s- optreden. Of om het ondubbelzinnig te zeggen:

1) *Wdb.* VIII 2910 vv.; *W. de Vries* 22, 143.

sommige van die woorden komen voor met -s-, andere zonder die verbindingsklank; voor doubletten¹⁾ moet men vooral bij ons zijn! De auteur die *rücksichtlos* schreef, deed dat op eigen gezag: 'Komt nu op eenig tijdstip de voordracht tot Grondwetsherziening, dan zal er m.i. niets ontzien mogen worden en zal er *rücksichtlos* op los geslagen moeten worden' (Colijn bij P. Kasteel, Abraham Kuyper 333). De andere die er voor was 'wat minder *rücksichtslos*' steeds maar Italiaanse koninginnen te importeren' - het ging over bijen! - hield zich tenminste aan het Duits (Galesloot, Van bijen, bloemen en honing 72).

De woorden op -loos zijn legio. Ik hoop daar elders over te schrijven, naar aanleiding van de wirwar die bij dit suffiks heerst. Laat me nu mogen volstaan met een paar voorbeelden, die men ondanks de spelling met dubbele oo bijna liever Duits dan germanismen zou willen noemen (?): 'Dit begin was daarom zoo *harmloos*, omdat het socialisme van Hitler op geen enkelen grondslag rustte' (Loewenstein, De tragedie v.e. volk 77); 'De jeugdvoorzorg heeft door de *heimatlooze* kinderen tehuizen opgericht' (Faulhaber, Van nu en morgen 244; deze vertaling van een vlaming wemelt van germanismen); 'Wie evenwel de stelling aanvaardt, dat ook de ziel *restloos* haar ontstaan en bepaling aan erfelijke biologische factoren dankt en dus leert, dat evenals bij het dier de ziel uit de potentie van de materie (erfmasse) wordt getrokken bij de geboorte en hierin *restloos* terugkeert bij den dood, zal te veel invloed aan het ras (bloed, biologische factoren) toekennen' (Brab. Nostra IV 275). Soms leveren aanhalingstekens het bewijs dat de auteur best weet wat ie doet: 'maar waarom.... altijd zo krampachtig naar een "*rest-loze*" uitkomst zoeken?' (Eva H. Post, Huwelijksmanieren 97). Eén keer telt dan voor twee: 'Pompilius: We zullen ze even "*restlos*" laten verdwijnen als het Parabellum-concern zijn soldaten. Theophilus: En onze

1) Duitse doubletten zijn bijv. *aufsichtlos*: *aufsichtslos* (= zonder toezicht), *geschlechtlos*: *geschlechtslos*.

laatste dronk zal zijn op de *restlose* verdwijning van het concern zelf' (Van Suchtelen, Oorlog 34 v.). Dit 'restloos' valt bij sommige schrijvers in de smaak, al zijn de vertalingen 'volkomen, volmaakt, finaal, totaal' geenszins omslachtiger - wat we ook van het nederlands voor *harmlos* = 'onbezorgd, onschuldig, onschadelijk, argeloos, naïef' kunnen verklaren. Want al noemden wij (blz. 16) de synthetische, gedrongen zeggings als een tweede oorzaak van barbarismen, daarom wilden we onkunde, gemakzucht, slordigheid en zo meer allerminst uitsluiten. Ik denk hier aan de vrij vele formaties op *-s-loos* met wat daaraan vastzit. Ik zal hier slechts de hoofdpunten aanstippen. Nu eens hebben beide talen, zowel het Duits als het Nederlands *-s-*, dan weer beantwoordt aan een nederlands woord met *-s-* een Duits (met of) zonder die verbindingsklank - al komen in beide gevallen ook wel nederlandse doubletten voor: 1. *arbeidsloos*: arbeidslos (= werkeloos), *onderscheidloos*: onderschiedslos (= zonder onderscheid), *uitzichtsloos* naast *uitzichtloos*: aussichtslos (= zonder hoop, hopeloos, z. toekomst, z. vooruitzichten), *uitdrukkingloos* naast *uitdrukkingloos*: ausdruckslos (= zonder uitdrukking, slap, nietszeggend); 2. *geslachtsloos* en *geslachtloos*: geschlechtslos naast geschlechtlos, *gewetensloos* en *gewetenloos*: gewissenlos, *inhoudsloos* en *inhoudloos*: inhaltlos (= ledig, waardeloos, onbeduidend), *hartstochtsloos* en *hartstochtloos*: leidenschaftslos; vgl. ook *aanspraakloos*: anspruchslos (= zonder pretentie, bescheiden, eenvoudig)¹⁾. De verduitsing van de volgende voorbeelden laat ik aan de lezer over: *aandoeningsloos*, *afmetingsloos*, *eigendomsloos*, *eigen-overtuigings-loos*, *eigenschapsloos* e i d , *ontroeringsloos*, *uitbreidingsloos*, *vaderlandsloos*, *verbeeldingsloos*, *verstandloos*; 'of welke andere plaats van den goeden, maar volstrekt *verheffings- en zieningsloozen* Nicolaas Beets' (Kloos, Jacques Perk 57), 'door hun *emotie- en zieningslooze* leegte' (72).

1) Voor de gegeven vertalingen zie men vooral Van Gelderen van Beckum, *Duits Woordenboek* I⁸, Groningen 1939.

Een gedetailleerd onderzoek over de woorden op *-loos* toont aan, dat er met dat type echt iets *loos* is; welk germanisme men mij om de niet-diepzinnige woordspeling moge vergeven. Zelfs dat germanisme is geen eigen vinding. Ik noteerde het een keer of tien: 'wie kan nu ook altijd snappen wat er met een puber *loos* is!' (Langeveld, De psychol. der Middelbare-schoolklas 66). Het doet nu niets ter zake, of iemand zo'n woord opzettelijk bezigt of er te goeder trouw toe komt. Ik hoorde het ook meermalen zeggen. Laat me er nochtans op wijzen, dat schrijvenden bij ons veel meer met het bestaande taalsysteem plegen te knoeien dan sprekenden; en dat germanismen weliger tieren op papier dan in het beschaafde gesprek. Bij het schrijven krijgt de onnatuur en het schools erin geheide meer kansen; bij het spreken, het vrije spreken vervalt men niet zo gauw in mooidoenerij of wat ook. Het spontane is gemeenlijk minder 'gemaakt' dan het op papier overwogene - waarmee we allerminst willen beweren, dat het iedereen gegeven is goed te spreken. Ook mag men mooi schrijven.

9. Toen wij het boven sub 5 over woorden op *-ens* hadden, hebben wij die uitgang nergens suffiks genoemd, al werden *ergstens*, *opzichts* e.a. onmiddellijk op *-ens* gevormd. Bij *-matig*, *-vol*, *-loos* kwam weer op een andere manier tot uiting, dat men er niet altijd geheel zeker van is een 'suffiks' voor zich te hebben. Suffiksen kunnen langs verschillende wegen ontstaan. Zo gaat de bijwoordelijke *-s*¹⁾ op een genitiefvorm terug, terwijl de adjektivische *-s* (= *-sch*) van geheel andere oorsprong is. Beide typen verdienen onze aandacht.

Men weet dat het adverbiale suffiks *-s* zich èn in het Duits èn in het Nederlands, onafhankelijk van elkaar uit bijwoordelijke genitieven ontwikkelde; en dat het in beide talen uitermate produktief werd. Die overeenkomst nu maakt het zeer moeilijk, bij de beoordeling van woorden die zeker uit het Duits werden overgenomen, of naar het Duits werden gemo-

1) *Wdb.* XIV 2 v.

delleerd, op de gulden middenweg te blijven. Soms is niet uit te maken of een adverbium op -s een autochthone vorm is, dan wel een geïmporteerde. Zo noemt het *Wdb.* VI 1806 *inmiddels* een ontlening 'uit nhd. *in mittels* (aldus in de 16de en 17de eeuw), welke uitdrukking wordt opgevat als de verbinding van een adverbialen genitief.... met het voorz. *In* (zie b.v. Weigand⁵ 1, 918)'. Franck-van Wijk drukt zich terecht voorzichtiger uit, en formuleert zijn opvatting taalwetenschappelijk juister: 'Misschien naar oudnhd. (sedert 1581) *in mittels* (nhd. *immittelst*), dat uit *in* en *mittel* (m i d d e l) + adverbiale *s* bestaat. In ieder geval op soortgelijke wijze als 't hd. woord gevormd'¹⁾. Daarentegen is *middels* zeker een klakkeloze vernederlandsing van *mittels* (= door middel van). Naar mijn mening is dit voorzetsel even verwerpelijk als *zijdens* en *opzichtsens*; maar uit de frekwentie van *middels* blijkt dat anderen er anders over 'oordelen'. Het verschil van *middels* en *inmiddels* zit vooral daarin, dat het toevoegen van de adverbiale -s aan bijwoordelijke uitdrukkingen, die uit voorzetsel + naamwoord bestaan, gewoon nederlands is: *terloop-s*, *tersluik-s*, *overnieuw-s*, *intijd-s*, *aanstond-s*, *bijkant[s]-s* enz.; daarentegen worden substantieven nooit zomaar ineens door de toevoeging van die -s tot bijwoorden (vgl. Schönfeld 234; en schrijver dezes *De N. Taalgids* XXXI 206 vv., *Taal en Leven* I 58 v.).

Om eenzelfde reden is er geen bezwaar te maken tegen *enerzijds*: *anderzijds*, onverschillig of men die woorden adverbiaal of adjektivisch wil bezigen²⁾. Waarom het *Wdb.* noch het een noch het ander vermeldt, is weer een van de vele raadsels waarop het *Wdb.* geen antwoord geeft. Wel maakt het melding van *allerzijds*, *beiderzijds*, *dezerzijds*, *hunnerzijds*,

- 1) Voor de ndl. verbindingen '*in middel* der waerelt; *in middel* vanden tempel; *in middel* de vonken' zie *Wdb.* IX 666.
- 2) Het is een aparte kwestie of adverbia als *achterbaks*, *vergeefs*, *rechtstreeks*, *onverhoeds*, *terloops*, *enerzijds* enz. sekundair ook geadjektiveerd werden, of dat zo'n adjektief in bepaalde gevallen misschien rechtstreeks (op -sch!) werd gevormd.

mijnerzijds, onzerzijds, al klinken deze woorden minder alledaags dan het genoemde paar. Bij *allerzijds* (II 198) lezen we zelfs: 'Naar het voorbeeld van hd. *allerseits*, ook naar ons taaleigen onberispelijk gevormd, doch weinig in gebruik'. Ik noteerde ook nog *generzijds* en *velerzijdsche*. Zo las ik bij Verwey: 'Vandaar dat ik.... uit het bundeltje Dante en Beatrice de Stem van *Generzijds* het best genieten kan' (Frederik van Eeden 167); en bij G. van Gestel: 'Als wij dat groote complex van *velerzijdsche*, geestelijke beïnvloeding bezien....' (Lectuur en censuur 28).

Dat de klankgelijkheid van de adverbiale -s en de adjektivische -s (= -sch) tot orthografische vergissingen zou leiden, was a priori reeds meer dan waarschijnlijk. A posteriori is het talloze malen meer dan zeker, niet enkel in dagbladen en schoolopstellen, maar ook bij auteurs van naam die er prijs op stellen hun orthografie en grammatika te kennen. Kloos deelde ons zelfs mede: 'Ik behoer, geloof ik, tot de schrijvers, die in 't geheel geen spelfouten maken. Tenminste, ik herinner mij, in de laatste jaren, een boekje of opstel van een schoolman te hebben gelezen, - titel en auteur willen mij op dit oogenblik niet te binnen schieten - waarin die niet zeer belangrijke bijzonderheid stond vermeld' (IX 129). Iets verder krijgen ook anderen eventjes een goedkeurend woordje: 'het is mogelijk, dat zelfs onze beste schrijvers wel eens spelfouten maken, ofschoon het mij, onder het lezen, nooit opgevallen is' (141). Mij wel!! Maar wat ik zeggen wilde: de verwarring van -s : -sch is bij Kloos zo frekwent, dat hij in dezen mogelijk de recordhouder moet genoemd worden. Toch zal niemand dit zo heel kwalijk nemen, die weet dat spelling-doubletten als *alledaags*: *alledaagsch* op volkomen willekeur berusten. Het *Wdb.* XIV 123 v. drukt dit zo uit: 'Het karakter van -sch als achtervoegsel tot vorming van bnw. heeft aanleiding gegeven, dat men als bnw. gebruikte bijwoorden op s met sch is gaan schrijven. Van een eigenlijk suffix -sch kan in zulke gevallen niet gesproken worden. Voorbeelden zijn: *dagelijksch, fluksch*,

gindsch, linksch, rechts [sic], *vergeefsch, zijwaardsch*. Zelfs het bastaardwoord *fiksch*¹⁾, waarin ook de *s* geen suffix is, heeft men dit voorbeeld laten volgen'. Intussen gaat dit laatste buiten de germanismen om. Wel kan men zeggen, en dit is van biezonder pedagogisch belang, dat de aandacht die voor onwerkelijkheden in de taal wordt opgeëist, noodwendig onttrokken wordt aan dat wat tot de werkelijke taal behoort. Het aankweken van onwaarheid brengt z'n eigenaardige vruchten voort!

Het adjektivisch suffiks *-s*, ouder *-sch* stelt ons weer voor andere moeilijkheden²⁾. Ik laat het *Wdb.* t.a.p. maar met de deur in huis vallen: 'Het plaatsn van het achtervoegsel *-sch* achter eigennamen van personen strijdt in het algemeen tegen het Nederlandsch taalgebruik en is als germanisme te beschouwen. Toch komt althans één zoodanige afleiding voor, die blijkbaar onafhankelijk van Duitsche voorbeelden ontstaan en algemeen gebruikelijk is, t.w. in *Boerhavesche klontjes*'. Ik denk nu, vermoedelijk ten onrechte, aan *Arnhemse jongens en meisjes, Goudse sprits, Haagse hopjes, Utrechtse theerandjes, Weertse vlaatjes* (naast *Weerter vlaatjes*), al zijn die adjektieven niet van persoonsnamen maar van plaatsnamen afgeleid. Kan echter *-have* van de genoemde eigennaam niet door plaatsnamen op *-haven* zijn aangetrokken? Wat daar van zij, *Boerhavesche klontjes* zeggen niets meer van Boerhave, evenmin als eau de cologne nog bij Keulen hoort. Onder de woorden waarvan de hoogduitse afkomst uit de formatie blijkt, noemt De Vooy's II 62 ook de op *-s(ch)* gevormde 'adjektieven van persoonsnamen: de *Seyffardtse* boekhandel, de *Hooftse* poëzie, de *Vondelse* poëzie, waarin het adjektief dus n i e t i e t s g e n e r i e k s aanduidt'. De spatiëring is van mij. Wie met de *Vondelse* poëzie, de poëzie van Vondel bedoelt spreekt germanis-

1) *Fiks* komt evenals het hd. *fix* uit fr. *fixe*, lat. *fixus* (Franckvan Wijk s.v.).

2) Vgl. bijv. Van Lessen 147 vv., 158; W. de Vries 144 v., 147.

tisch. Doet hij dat ook, wanneer hij in een algemenere zin onder *Vondelse* poëzie poëzie à la Vondel verstaat, verzen op z'n Vondels?

Tegen 'de *Lutherse kerk*' is niets meer te doen. Laat me weer eens het woord geven aan H a j e 33, die ook wel aardige opmerkingen weet te maken: 'Aan *Luthersch* deed de taal een concessie; ze maakte er een handzaam adjectief van met een hollands u; de persoon van Luther staat trouwens bij dit adjectief niet meer op den voorgrond. Het *Leycestersche* tijdvak kon doorgaan, misschien omdat Leycester feitelijk een geografische naam was. Ook Liesvelt leek op een geografische naam. Dat hielp den *Liesveltschen* Bijbel'. Men behoeft het hiermee niet in allen dele eens te zijn; ik wilde alleen in het licht stellen, dat er ondefinieerbare factoren kunnen werken, waardoor het schijnbaar gelijke verschillende kansen krijgt. Ik noem nog de *Siegenbeekse*, de *Te-Winkelse*, de *Kollewijnse* spelling, zeer gebruikelijke adjectieven die het evengoed doen als het post-attributieve 'de spelling-Kollewijn' enz. We moeten echter hier wederom herhalen, dat het aanvaarden van sommige adjectieven van dit soort niet wil zeggen, dat men een vrijbrief aan alle afleidingen van persoonsnamen op *-s(ch)* wil verstrekken: *Aletrino'sche* schepping, *Van Alphen'sche* kindergedichten, *Balzac'sche* filosofie, *Brightsche* ziekte, den *Fidessa'schen* peinsgang, *Kloos'sche* sonnetten, een *Van der Meer'sche* meisjeskopje, de *Von Papensche* regeering; ik zou nog honderd andere gevallen kunnen geven. Laat me echter besluiten met een voorbeeld uit een auteur, die er heus de smaak van beet had: 'Ook de volgende aandoeningssfeer is weer veel te veel *Robbersche*, *Brandtsche*, *Holmannsche*' (Quérido, Over literatuur 142). Goed Nederlands is anders.

Het aktueelste neologisme op *-s(ch)* is absoluut zeker *volks*. Kranten die er vroeger de neus voor ophaalden - voor dit 'afgrijselijk Germanisme' - lekken er nu de lippen van. *Volks* werd ineens up to date, want een blad dat niet met de tijd meegaat, heeft alle bestaansrecht verspeeld. In afwijking met

twee jaar geleden (Herstel 24 III en 23 VI '39), durf ik het woord *volks* niet meer als een zuiver-nederlandse afleiding te verdedigen, ofschoon ik overtuigd ben dat nooit een woord de wind zó in het zeil kreeg als dit¹⁾. Koenen-Endepols nam het zonder nadere kwalifikatie op in de 19de druk van 1939, maar Van Gelderen-van Beckum vertaalde in de 8ste druk van datzelfde jaar *völkisch* nog door 'nationaal, *volks*', d.w.z. als eerste lid van een samenstelling. Dat er aan *volks* iets vreemd is voelt iedereen, al is *ziels* wellicht nog vreemder: 'Het rationele heeft slechts reden van bestaan, inzover het voor het "*zielse*" (Seelische) als skelet dient.... Juist wie een koel-verstandelijke natuur bezit, moest zich bij voorkeur op het "*zielse*" richten.... Overall moet bekend gemaakt worden, dat aan het "*zielse*" de voorrang toekomt' (S. Rombouts, Opv. Broch. n. 115, blz. 28 v.); 'Dan vooral wordt de godsdienst beziend-tastbaar, als hij zich geheel en al aan het gelovige volk, aan de *volkse* opvatting aanpast. Dat begreep Jezus, dat moeten ook wij begrijpen. Alle echte Christendom is *volks* Christendom, alle echt Katholicisme *volks* Katholicisme. Jammer genoeg staan vele gestudeerden voor het volk en zijn aard, voor de *volkse* houding van de Kerk en haar vertegenwoordigers, als voor een boek met zeven zegels' (ald. 68).

Is het vreemde van die woorden wellicht daaruit te verklaren, dat het mechanische overzettingen zijn van *völkisch*, *seelisch*? Maar *zuids* - 'Ik moet er niet van weten, van die *zuidse* vrouwenzielen'²⁾ - waarnaast ik geen *südisch* kan plaatsen, lijkt mij niet minder onnederlands, en dat ondanks het al mnl. *noordsch* waar elk oor mee vertrouwd is. Moet men het ongewone ervan misschien in de vele samenstellingen met *volks*- zoeken: *volksaard*, *volksbelang*, *volksbewustzijn*, *volksdichter* enz., waardoor ons taalgevoel zich tegen het vrije, verbuigbare adjektief verzet? wat dan ook zou kunnen gelden

1) Vgl. De Vooy's II 56.

2) Aldus Rodenbach bij A. van de Velde, Het eeuwig masker 68.

van *ziels-*: *zielskracht*, *zielskwelling*, *zielsverdriet*, *zietsziekte* en zo meer. Maar zulke komposita bestaan er niet met *zuids-*. Wel weer bij *lands*, dat het *Wdb.* niet opgeeft: 'met één oogopslag had hij al gezien, dat dit *landsche* dochtertje diep teleurgesteld was' (H. de Man, Geiten 276); 'Ongetwijfeld zal hier het verleden leermeester kunnen zijn voor de toekomst onzer *landse* woning' (D.J.v. der Ven, In de bloeiende hof onzer volkscultuur 33), 'in de vertrouwelijke boerentuintjes en kruidhoven der *landse* woningen' (86; het *volkse* handwerk 41, *volkse* gezegden 55, enz.)¹⁾. - Het vreemde, ongewende van *volks*, *ziels*, *zuids*, (*lands*) moet ergens anders vandaan komen.

Wanneer men de aanwas van adjektieven op *-s(che)* bekijkt, ziet men al heel gauw dat het zo goed als uitsluitend komposita zijn. Intussen zijn deze samenstellende afleidingen allerminst van een allerjongste datum (*Wdb.* XIV 123). Oudere en jongere voorbeelden liggen voor het grijpen: *drieduims* nagel, *vierduims* spijker, *13de eeuws* glasraam, *negentiende-eeuwsche* 20e eeuwers, *tweedehands* polemicus, een *vierde jaars* medicus, *tweedejaars* geit, *driekwarts* bloempot, *twee-mans* tanks, *vier-ponds* brood enz. enz.; - *anderwereldsche* kwaliteiten, *bij-de-handse* achterbuurtratten, *burgerlijk-belgisch-klein-stadsche* wereldschheid, *daarlandsche* dichters, *dag-en-nachtsche* weg, *doordendaagsche* fietsers, *door-de-weeksche* dag, (den) knappen *goed-leefschen* St. Beuve, dit *gelijk-vlaksche* tijdvak, deze *vanzelfsche* gemeenschap, haar ouwe *spekslager-dochtersche* natuur, in den *laag bij den grondschen* schrijver, het *koude-grondsche*, een *omdeanderejaarsche* drager, *om de andersche* week, de bekende *S.D.A.P.'sche* ijdelheid, enz. Er is variatie genoeg met en zonder streepjes. We gaan daar nu niet op in.

1) *Stads* is weer heel gewoon vooral in het zuiden (*Wdb.* XV 440 v.); vgl. ook H. de Man, Geiten 337: 'Maar mooi vindt ze dat niet voor 't *stadsche* menschedom'; Kuyle, Harmonika 220: 'Zelfs onder de boeren, die gemakkelijker hun buik vullen dan de *stadsche* mensen, ging het zienderoogen schraler toe.' *Dorps(ch)* is al middelned.; evenzo *boersch*, *dietsch*, *duitsch*, *joodsch* e.a.

Naast algemeen gangbare woorden staan literaire buitenissigheden. *Aprilsche* lucht is reeds middelnederlands, maar *dominé'sche* vurigheid en *vagevuurse* pijn jong letterkundig maakwerk; *weekschen* dag is allicht uit 'doordeweekse' geabstraheerd. Uit dat alles dringt zich de konklusie op, dat afleidingen als *volks*, *ziels* niet in overeenstemming zijn met het hedendaagse karakter van onze taal; m.a.w. het afleidingstype *dorps(ch)* (mnl.), *stads(ch)* naast *steeds(ch)* is niet meer produktief. Mocht dit betoog juist zijn, dan blijkt weer een keer te meer, dat de taalgevoelige er eerder is dan de taalkundige: die laatste heeft z'n tijd en bewijsmateriaal nodig.

10. Het zo juist besproken suffiks *-s(ch)* is historisch identiek met *-isch*, waarvan de beoordeling geen moeilijkheden oplevert, omdat het open kaart speelt: *-isch* is Duits. Een goed overzicht van de lotgevallen kan men in het *Wdb.* VI 2248 vv. vinden; vgl. De Vooys II 42.

Bij de vrij talrijke woorden die kant en klaar ongewijzigd uit het Duits zijn overgenomen, is de term germanisme misplaatst. Het zijn en blijven duitse woorden bijv.: *antipathisch*, *diplomatisch*, *elektrisch*, *energis*ch, *esoterisch*, *fanatisch*, *Faustisch*, *filmisch*, *katholisch*, *melancholisch*, *nordisch-griekse*, *paradisisch* (: hd. paradiesisch) *periodisch*, *polemisch*, *problematisch*, *rassisch*, *romantisch*, *sovjetisch* (: hd. sowjetisch), *scenisch* (: hd. szenisch) en vooral *völkisch*: 'Bij het communisme is het proletarisch klasse-belang, bij het nationaal-socialisme het *Völkische* ras-belang, het hoogste goed' (Jacobs, Het Communisme 39); 'De *völkische* wereldbeschouwing, aldus Hitler in zijn *Mein Kampf*, moet er in den *völkischen* staat tenslotte in slagen....' (Cornelissen, De moderne staatsgedachte 56). - Bij sommige woorden is het Duits wat vernederlandst, gemeenlijk meer dan alleen maar orthografisch: *farizeïsch* (: hd. pharisäisch), *majestatisch* (: hd. majestätisch), *nieuwmodisch* (: hd. neumodisch), *oudmodisch* (: hd. altmodisch), *parlementarisch* (: hd. parlamentarisch).

Van de paar dozijn nederlandse woordstammen met het suf-

fiks *-isch* in vroeger eeuwen (*Wdb.* VI 2249) is niet veei meer over. Ik kwam nog tegen: *afgodisch, lentisch, wettisch*. Zeker is *-isch* op deze manier niet meer produktief. Men mag dus wel de vraag stellen - zij het dan met de vereiste bescheidenheid - of woorden als *Semietisch* naast *Semiet*, *Jezuïetisch* naast *Jezuïet*, wel goed gespeld worden bij De Vries en Te Winkel. Het antwoord op die vraag hangt ten nauwste samen met deze andere: zijn *Semietisch, Jezuïetisch* nederlandse, d.w.z. in Nederland gemaakte afleidingen van *Semiet, Jezuïet*? of zijn die afleidingen uit het Duits overgenomen?¹⁾ In dat laatste geval zou de konsekwentie zijn, dat *Semietisch, Jezuïetisch* moet geschreven worden. Dat er met dit soort woorden orthografisch gehaspeld wordt, is zeker: *niet-Adamietisch, Ammonietisch, Amoritisch, Cainietisch, Chatietisch, Israëlietisch: Israëlitisch, Joachimietisch, Kanaänietisch, kosmopolietisch, mennonietisch, Mitzrajimietisch, anti-semietisch: anti-semitisch, Sethietisch, Simonietisch*. Wanneer zou vaststaan, dat *-isch* in een of meer van die woorden gesubstitueerd werd voor het *-icus* (*Wdb.* VI 2249), dan is dat geen argument ten gunste van de spelling *-ietisch*. Gelukkig betreft het slechts een kwestie van ondergeschikt belang.

Van meer belang zou zijn, eens na te gaan hoe het duitse type *antipathisch* in frekwentie staat tegenover het franse *antipathiek*; maar vooral ook in hoeverre zo'n gebruiksverschil met verschil van betekenis gepaard gaat, bijv. *diplomatisch: diplomatiek; methodisch, polemisch* (adj.): *methodiek, polemiek* (subst.). We laten dat nu aan andere belangstellenden over, voor wie het een kleine moeite zal zijn vast te stellen, dat lang niet alle woorden op *-isch* hun pendant op *-iek* hebben. Toen Haje erover sprak 110 v., begon hij aldus: 'De door het Ned. niet begeerde uitgang *-isch* brengt zeer veel afbreuk toe aan

1) Vgl. *bolsjewikische: bolsjewiekische* naast hd. *bolschewistisch*. - Uit formaties als *balisch, Proteuisch, Taciteisch* is hier geen bewijs te smeden dat klinkt als een klok.

-iek, met welken uitgang onze taal een aanzienlijk aantal adjectieven uit het Romaansch overnam. Zoo menige *-iek* is reeds door het duitse *-isch* omgebracht: fantastiek, ironiek, cyniek, electriek, techniek (technieke benamingen). Maar zijn we dan niet bij machte, het doordringen van *-isch* afdoend te stuiten, het blijve onze plicht jegens de taal, *-iek* te beschermen, waar dat nog met vrucht geschieden kan'. Haje's taalbeschouwingen hebben veelal een sterk emotionele inslag, die men niet geheel en al van taalkundig gehalte kan noemen. Dat is jammer, want deze onwrikbare was beter op de hoogte dan een heel dozijn journalistieke taalzuiveraars bij elkaar het ooit zullen worden. Maar doorslaan kan hij als geen tweede; kostelijk is ie soms.

IV. Samenstellingen.

In het voorafgaande hoofdstuk over suffiksen¹⁾ hebben wij er niet telkens op gelet, of het germanisme korter en krachtiger was dan de zuiver-nederlandse equivalent: er waren telkens andere kwesties en kwestietjes, die de volle aandacht vroegen. Zeker waren er meer dan eens inheemse woorden te vinden, die het even goed en even bondig konden doen als uitheemse, bijv. 'vooreerst, verder' i.p.v. eerstens, tweedens; franciskaans voor Franciskaner (adj.). Dan is er nog een faktor van syntaktische aard, die men niet over het hoofd mag zien. Want al kan men even gemakkelijk zeggen: 'die man is beginselloos' als 'is zonder beginsel(s)'; bij attribuering kan men angstvol, beginselloos ook prae-attributief plaatsen: 'angstvolle ogenblikken, beginselloze dweepers', wat dikwijls handiger is dan het post-attributieve 'dweepers zonder beginsel, ogenblikken van of vol angst'. In veel gevallen zullen beide typen mogelijk zijn, maar meestal is het prae-attributieve adjektief

1) We behoeven niet te verklaren, dat niet alles besproken werd wat men over suffiksale gevallen kan zeggen. 'Prefiksale gevallen' lieten we helemaal achterwege.

een ware uitkomst. We komen daar nog op terug. Het zou dan ook onjuist zijn, wanneer men - zoals dat vaak gebeurt - het vraagstuk der barbarismen tot gevallen van losse woorden ging terugbrengen. Wie in een bestaande zin een bepaald germanisme moet verwijderen, zal dat meermalen slechts kunnen door de zin zelf in onderdelen of geheel te wijzigen. Men houde deze opmerkingen ook verder in het oog, nu we gaan spreken over komposita. Ook hier immers moeten we ons beperken. Toen wij boven in II op analogieën wezen, werd reeds uitvoerig over het type *maanbeschenen* gehandeld, d.w.z. over samenstellingen van een naamwoord + een deelwoord. In aansluiting daarbij hadden we over het type 'de *vorm-volmaakte* dichter' en nog meer soorten van samenstellingen kunnen spreken, waarvan het eerste lid een zelfstandig naamwoord is en het tweede een adjektief. En zo is er nog heel wat meer waar we nu stilzwijgend aan voorbijgaan. We zullen het in dit hoofdstuk uitsluitend over twee soorten van komposita hebben, en wel: substantief + substantief, (onverbogen) adjektief + substantief, zonder daarbij aanspraak te willen maken op volledigheid.

1. Substantief + substantief.

Daar het Nederlands evengoed als het Duits samenstellingen kent van twee substantieven, al dan niet verbonden door tussenklanken *-s-*, *-en-* enz., is het haast of helemaal onmogelijk om nauwkeurig vast te stellen, welke komposita door duitse voorbeelden geïnspireerd werden, welke niet. Taalkundig bezien is dit trouwens van ondergeschikt belang. Van belang is alleen, of het nagevolgde en het op eigen kracht gevormde nomen in overeenstemming is met hetgeen men van een nederlandse samenstelling mag en moet eisen. Wie reeds van germanisme of anglicisme spreekt, wanneer blijkt dat men ons in het buitenland is vóórgeweest, is roomser dan de paus. Dat we in deze materie voor moeilijkheden komen te staan, waarbij men al eens in een non liquet moet berusten; dat de smaken

bij menig detail kunnen en zullen verschillen, kan geen geldige reden zijn om niet te trachten in dezen tot enige klaarheid te komen.

Waarom zou ik niet met een bekende waarheid beginnen? Welnu, vanwege het zo kenmerkende synthetische karakter van het Duits, beschikt deze taal ook inzake samenstelling van woorden, over grotere mogelijkheden dan het meer analytische Nederlands. Een woord als *Gebirgstrachtenerhaltungsvereine* (Opvoedk. Broch. n. 103, blz. 130) zal iemand niet gauw verleiden, het met

‘bergdrachteninstandhoudingsverenigingen’ weer te geven¹⁾. Maar er zijn honderd andere woorden van korter adem, die dat wel zullen doen: schematisch werken naar het voor ons liggend buitenlands model, is gemakkelijker dan zich daar los van maken. Vooral in werken van technische aard wreekt zich dat ten nadele van onze moedertaal; ‘technische’ ruim genomen. Wie het proefschrift doorleest van A. Oldendorff, *Sociale en psychologische arbeidsproblemen in de zelfstandige onderneming* (Antwerpen 1940), komt haast op elke bladzijde twee, vier of nog meer woorden tegen waarbij men weifelt: is dat nu goed Nederlands? Dit werk loopt dèrmate van allerhande germanismen over, dat men al lezende de gave des onderscheids dreigt kwijt te raken²⁾; en in balorigheid tot onnederlands wil verklaren, wat ondanks het duitse aroma toch geheel met ons taaleigen strookt. We noemden dat werk dan ook niet om er een aanklacht tegen in te dienen, maar om te erkennen dat zelfs stuurlied aan de wal niet alles kunnen. Want het is niet altijd gemakkelijk zich al schrijvende over vakken, die grotendeels op duitse studieboeken teren, volkomen van de duitse uitdrukkingwijzen te bevrijden. Vandaar de ontelbare germanismen niet alleen in werken op het

1) Literaire maaksels van die lengte met en zonder streepjes vonden bij ons geen navolging!

2) Vgl. voor de taal van een paar andere dissertaties het art. *Proefschriften in Taal en Leven III* 142-150.

gebied van techniek, maar ook op dat van pedagogiek, psychologie, sociologie en zo meer¹⁾. Weliswaar zijn die wetenschappen niet uitsluitend via duitse leerboeken tot ons gekomen, verre vandaar, maar uiteraard leveren franse werken minder gevaar op voor gallicismen, dan duitse voor germanismen. We herhalen wat we reeds opmerkten: hoe meer twee talen op elkaar gelijken, hoe moeilijker het wordt bij een vertaling alles goed te vernederlandsen. Ik zou hier aan het bekende 'traduttore, traditore' willen herinneren, met het verzoek de gebruikelijke betekenis hiervan in dit verband ietwat te wijzigen. *V e r t a l e n* is een moeilijke kunst.

Al moet de vertaler van Tacitus in diens pregnante stijl weten door te dringen, Tacitus vertalen is toch nog iets anders dan zijn woorden en zinnen uit elkaar halen. Vertalen is vervangen; niet transferre maar reddere: weergeven. Om dat te kunnen, moet men niet alleen de vreemde tekst van woord tot woord verstaan, maar bovendien de eigen taal zo volkomen beheersen, dat men zich van de uitheemse manier van denken en zeggen geheel weet vrij te maken, om dan alles in vrijheid te herdenken en te herzeggen naar zuiver nederlandse trant. Dat alles spreekt natuurlijk vanzelf, maar met dat al kan het z.g. letterlijk vertalen op school een verraderlijke rol gaan spelen. Uit een woordelijke weergave, waarbij geen stap van de oorspronkelijke uitdrukkingwijze mag worden afgeweken, moge dan blijken dat de leerling de vreemde taal goed heeft begrepen, er is daarom niet door komen vast te staan, dat die goede begriper het uitheemse gegeven in zuiver Nederlands weer te vertalen. - Het is best mogelijk dat iemand bijv. een duitse zin door en door verstaat, en zich toch niet bij machte gevoelt die zin door een volwaardige nederlandse te vervangen. Om nog even op het onderwijs terug te komen: leraren van vreemde talen, die zich op het terrein van hun vak volkomen thuis gevoelen, maar dat niet voldoende kunnen in het

1) Vgl. De Vooy's II 51 v.

Nederlands, zijn onbekwaam die leiding te geven die men van hen als docenten mag verwachten¹⁾.

Wat speciaal het Duits betreft, is het gemak dat samenstellingen opleveren tegenover voorzetselomschrijvingen of welke veranderde wendingen ook, een gevaar dat licht tot slaafse verklanking voert. De zinsbouw kan dan nauw bij die van het uitheemse model aansluiten, terwijl bij analytisch weergeven de konstruktie vaak een sterk gewijzigde loop moet nemen. Letterlijk vertalen is dan bijna identiek met slecht vertalen. We komen thans tot de komposita.

Laat me enkele voorbeelden geven van woorden, waarvan alleen *analyse* goed Nederlands kan opleveren. Wie *begleiterscheinung* enkel vervangt door *begeleidverschijnsel* schiet te kort; het moet worden opgelost in 'begeleidend of bijkomend verschijnsel'. Evenzo beantwoordt 'begeleidend schrijven' op echt nederlandse wijze aan *begleitschreiben*, al zal men naargelang de omstandigheden wisselen, nu eens van 'memorie van toelichting', dan weer van 'geleibrief' moeten spreken. Samenstellingen als *deelvraag*, *deelvraagstukken*, *deelwerkzaamheden*, *deeltaakvreugde* zijn te Duits van snit. Wanneer woorden als *teilleistung*, *teilbetrag*, *teilschade* vertaald worden door 'gedeeltelijke afdoening, gedeeltelijk bedrag, gedeeltelijke schade', dan is dat niet zonder goed-nederlandse reden. Evenzo is *teilibegriff* een 'onvolledig begrip', *teilgebiet* een '(onder-)deel van een gebied', enz.

Maar we zouden een verkeerde indruk kunnen wekken, door er telkens een Duits woord bij te halen. Voor mij is *historie-liefde* geen gaaf kompositum, onverschillig of het eigen fabrikaat was of import. Niet de herkomst als zodanig geeft in dezen de doorslag - we zeiden het reeds - maar alleen de

1) Toen L.C. Michels 29 April 1941 te Nijmegen promoveerde, was zijn laatste stelling (XIV): 'Grondige kennis van het moderne Nederlands is voor leraren in de andere talen onontbeerlijk. Het is nodig, tijdens de opleiding daarmee bestendig rekening te houden'. De opleiders moeten dus ook op de hoogte zijn!

aard en het gehalte van de samenstelling. Ik geef nog enkele voorbeelden, waarbij het ons nú koud kan laten of er duitse parallellen van bestaan of niet. Slechts hèt Nederlands late men als toetssteen dienen: *gewetensbedenken, goedsbeheer, gemakbestaan, heilseconomie, heilsmiddel, meenens-vijandigheid, oogenblikstaatkunde, ordenskleed, vertrouwensagent, vertrouwensraad, wachtersminuten, droomenswaan, ondernemingsindividualiteit, beïnvloedingsmogelijkheid, gemeenschapsresultaat, aldagsleven, universiteitsprofessor, geestesinstelling*; enz. enz. Op gevaar af nog meer kans te belopen, bij een of ander voorbeeld tegenspraak uit te lokken, laat ik nog een twintig voorbeelden zonder -s- volgen. Ik doe slechts een greep uit een rijke voorraad: *heilpaedagogiek, heil-lot, lustgevoelen, lustmotief, onlustgevoelen, nierlijden, galsteenlijden, heidenmissie, restvorm, twijfellicht, noodschrei, troepenschouw, tactinstrument, wereldbemeestering, wezenvorm, heemschut, kuurgasten, leidmotief, onzen Heeregod, naslagwerk, profetenwoord*. Deze opsomming wil niet zeggen, dat alle voorbeelden gewoontjes op één lijn staan. Ook zit het foutieve niet altijd in de samenstelling als zodanig, het kan ook aan één van de componenten liggen.

Er zijn uiteraard een massa komposita die bij de vernederlandsing komposita kunnen blijven. Men kan er al in het voorafgaande voorbeelden van vinden. Vervangt men bijv. *ordenskleed, geestesinstelling, vertrouwensagent, universiteitsprofessor, nierlijden, leidmotief, troepenschouw* door 'ordekleed, geesteshouding, plaatsvervanger, hoogleraar, nierkwaal, hoofdmotief, wapenschouwing' dan is al veel gewonnen. Ook hier blijkt weer gelijk haast overal elders, dat het tekort aan de nederlandse kant ligt: wie Duits doceert moet Nederlands kennen en kunnen als de beste. Zo is, om nog een paar voorbeelden te noemen, het nederlandse doel nog niet bereikt met *interessegebieden, interessensfeer*, wel met 'belangengebieden, belangensfeer', al kan in een bepaalde kontekst een omschrijving het misschien nog beter doen. Zo verzet zich in mij steeds iets tegen het epidemische *schijnwerper*, alhoewel er een serie-uitgave

van Het Spectrum naar genoemd werd¹⁾. In alle geval kan men het naar omstandigheden vervangen door 'zoeklicht, projector, koplucht, lichtwerper': 'met 'n reuzelichtwerper voor op de voorplecht' (Zuure, Naar de vreemde landen 40). Nu daarnaast *schijnbaar* voor 'blijkbaar' steeds meer terrein wint, stijgen daarmee de levenskansen van *schijnwerper*. Daarentegen vindt *ogenschijnlijk* niet veel aftrek: 'dat al de omstanders zulks *ogenschijnlijk* zagen' (Ch. de Coster, De legende v. Uilenspiegel enz.³ 243). Men heeft nochtans zowel het ene als het andere te erkennen. Er werken in een spraakmakende gemeente machten, waar de eenling machteloos tegenover staat. Dit klinkt wel defaitistisch!

Meer dan eens maken auteurs het zich gemakkelijk, door niet eens te beproeven voor hun Duits een nederlands woord te vinden. Maar ik wijs er toch nadrukkelijk op, dat het gebruik van elk duits woord niet noodwendig uit gemakzucht voortkomt; er kunnen redenen zijn om niet te vertalen, of een duits woord te bezigen, zoals dat ook bij franse, engelse, latijnse woorden en zegswijzen gebeurt²⁾. Elk geval moet naar tijd en plaats worden beoordeeld. Ik bepaal me tot het geven van enige bonte voorbeelden: 'Een *levens-verneinend* mensch vloekt, een *levens-bejahend* mensch bidt' (E. d'Oliveira, De jongere generatie 17; optimistisch, pessimistisch); 'dat dit is heengekomen over het doode punt der burgerlijke *Salonfähigkeit*' (Kloos XI 52); 'wat Verwey thans, *mir nichts dir nichts*, als onomstootelijke waarheid voor te stellen tracht' (VI 163); 'het is immers ten slotte om de waarheid te doen en niet om een kinderachtige "*Rechthaberei*"' (VI 167); 'een *epoche-makend* artikel over Vincent van Gogh' (Verwey, Frederik v. Eeden 94); 'In *Steyrmarken* was de langverwachte *Heimwehrputsch* uitgebroken' (Juhász, Dit is geschied in Oostenrijk 69);

1) L. de Raeymaeker sprak zelfs lof over 'haar mooie naam' (Wat denkt u van den mens? 18).
2) Zie ook De Vooy's II 55.

'omdat zij in het individu, door de "*Verdiessetigung*", d.w.z. de verstoffelijking van de hiërarchie der waarden, in toenemende mate een economisch objekt laten zien' (Woltring, *Massa-actie* enz. 56); 'die uit hun *Jenseits-verlangen* putten om de *Diesseits-beslommeringen* met warmte van optimisme en gratiebestraling te doen wegsmelten' (A. van Hoof, *Meer algemeene cultuur* enz. 12). - Uit de Opvoedkundige Brochurenreeks haal ik nog aan: 'Wij verheugden er ons over, dat de *Ganzheitsgedanke*, de *Gestalltheorie*, reeds zover in de geest was doorgedrongen.... Maar al zouden alle methoden van alle vakken op school "*ganzheitlich*" i n g e s t e l d zijn, dan nóg.... kan het onderwijs in zijn geheel vreemd en afzijdig staan van de *levens-Ganzheit*' (n. 84, 8; vgl. blz. 12-14): 'Tenslotte vergete men ook niet het eigenaardige karakter van de Katholieke pedagogiek *überhaupt*: een enigermate "conservatief" zijn.... Dit mag natuurlijk anderzijds geen conservatisme *quand même* verontschuldigen' (n. 91, 9 v.); 'Zij geeft dan ook.... een *Leitbild* van de hoogste betekenis voor ons pedagogisch handelen' (35); 'zonder *Grübeleien* over mystieke toestanden' (43); 'Het godsdienstpedagogische handelen is dan meer als een *Nur-wirken* door het goede voorbeeld' (49); 'De *Umwelt-theorie*.... werd door de Kerk bij haar pedagogisch werk steeds erkend en gepractiseerd' (n. 93, 65); 'omdat de mens als *einheitlich* wezen ondeelbaar is' (56); 'een *Jenseitsopvoeding*' (62). Enz. Vreemde woorden kunnen een bewijs zijn van goede, maar ook van slechte smaak.

Wanneer een spreker zich verontschuldigt met: als ik dit woord mag gebruiken - dan behoeft men daarin niet altijd een teken van te grote bescheidenheid te zien. Eerder is zo'n excuse een duidelijke aanwijzing, dat er aan het gebezigde woord wat hapert; en het verraadt allerminst een tekort aan bescheidenheid, als iemand niemands welwillendheid voor een gekozen woord behoeft in te roepen. Op papier worden woorden waar men verlegen mee zit tussen aanhalingstekens¹⁾ ge-

1) Dit is echter niet de enige functie van die tekens!

plaatst; wat dan ongeveer wil zeggen: ik maak me nu wel aan iets onnederlands schuldig, maar ik doe dat wetens en willens. Men kan het me dus niet kwalijk nemen.

Generalizeren is altijd gevaarlijk. Wij wilden de straks aangehaalde vertaalde en duitse woorden dan ook geenszins over één kam scheren. Toch mag men beweren en durf ik herhalen, dat onze taal en dus onze cultuur nooit door gemakzucht werd gediend. Het moge dan niet altijd gemakkelijk zijn een passend nederlands woord te vinden - niet iedereen beschikt over taalscheppend vermogen - heel wat vakliteratuur zou er leesbaarder op worden, wanneer pedagogen, psychologen, sociologen en zo verder er ernstig naar streefden, om niet alleen vakkennis te verbreiden, maar tegelijkertijd ook aan de eigen taal. te bouwen. Dit kan men, zowel door barbarismen altijd en overal te vermijden, als door aan uitheemse woorden waaraan geen behoefte bestaat geen kans te geven. Laat het juist zijn dat overdreven purisme een zonde tegen de cultuur is, de matigheid zou geen kardinale deugd zijn, wanneer deze niet verder dan eten en drinken reikte. Regels voor dat alles zijn al evenmin te geven, als dat er artikelen bestaan waaruit het taalgevoel kan aflezen, wat wel en wat niet mag. De Vooys II 68 herinnerde eens aan deze stelling van Kluuyver 1884: 'Voor het onderkennen van Germanismen en andere verwerpelijke uitdrukkingen zijn geene alles afdoende regels te stellen: de goede smaak is ten slotte de eenige rechter'.

We zouden hier nog op een soort samenstellingen moeten wijzen, die niet enkel druppelsgewijs, maar in sommige publikaties als een stortbui over het Nederlands neerkomen, nl. woorden als *de Corinthen-brief*, *de Cromwell-mannen*, maar we kunnen deze beter bij de anglicismen bespreken, daar dit onnederlands verschijnsel nauw met dat andere samenhangt, nl. om eigennamen en gewone zelfstandige naamwoorden praeattributief te gebruiken. Maar alvorens tot de samenstellingen van een onverbogen adjektief + substantief over te gaan, wilde ik nog weer op enkele bekende dingen wijzen - het daarbij

aan de lezer overlatend dit als afsluiting van het voorafgaande, of als inleiding op het volgende te beschouwen.

Wanneer een Fransman zich te goed doet aan 'potage à la reine', dan geniet de Nederlander van 'koninginnesoep'. Wie bij ons 'levertraan' slikt, gebruikt in Frankrijk 'huile de foie de morue'. Het Frans is veel en veel analytischer dan het Nederlands. Vergelijkt men onze moedertaal evenwel met het Duits - gelijk wij reeds passim deden - dan blijkt slag op slag, dat het Duits niet alleen in de flexie, maar evengoed in woordvorming en zinsbouw, synthetischer is dan het zo verwante Nederlands. Sla een Duits-Nederlands woordenboek op een willekeurige plaats open; men vindt er zeker woorden waarvan de Nederlandse vertaling uit meer dan één woord bestaat. Wie nu daaruit tot armoede hier tegenover rijkdom daar zou besluiten, oordeelt zeker zeer voorbarig. Er blijkt niets anders uit dan dat het Nederlands anders is dan het Duits. En het doet al vermoeden dat er meer en diepere verschillen bestaan tussen beide Germaanse talen, dan uit een vluchtige vergelijking aan het licht kan komen. Wat van de woorden, met name van de samenstellingen geldt, is ook van toepassing op de woordorde en andere syntactische verschijnselen. Elke taal bewandelt daarin eigen wegen, wat niet zeggen wil dat alle wegen van de ene taal anders lopen dan die van een tweede. Verwante talen vertonen vooral in zinsbouw of algemene structuur vaak treffende overeenkomsten. Zo kan ook een jongere taalperiode in veel gelijk blijven aan wat in een vroeger tijdperk gebruikelijk was - al werd die taal dan ook van meer synthetisch, meer analytisch. En zo meer.

De tegenstelling *analytisch*: *synthetisch* mag men niet verkeerd opvatten. Wanneer bijv. Kloos er naar verlangde zich 'neer te zetten *aan 's ouden dichters voeten*' (X 23), terwijl een ander er meer voor voelt zich '*aan de voeten van de oude dichter* neer te zetten', dan mag men niet menen dat die analytische wending uit de synthetische is voortgekomen. Deze en andere z.g. analytische zegswijzen kwamen langs andere

wegen tot stand, en gingen daarna in vrije concurrentie de oudere synthetische wendingen voor en na vervangen. De nieuwe taaltendentie won het dan om haar vernieuwde aanschouwelijkheid van het oude, verouderend taalgebruik. Zo kon wat eenmaal gangbaar Nederlands was, aangenomen dat het dit werkelijk was, in latere eeuwen tot ongewone, buitenissige taaloudheid worden. Al gaat het Frans op het Latijn terug, het hedendaagse Frans is geen Latijn gebleven. Men moge dit jammer vinden; zo'n uitspraak van het gemoed kan de historische werkelijkheid niet veranderen. Ook is het moderne Frans geen Oud-Frans meer, juist gelijk het Nederlands van nu aanmerkelijk van het Nederlands uit de Middeleeuwen is gaan verschillen. Het Duitse taaltype van de 20ste eeuw vertoont in grammatisch opzicht veel meer gelijkenis met het Nederlands van de 14de eeuw en vroeger, dan het levende Nederlands van 1940 dat doet. Ook daaraan kan het gemoed niets veranderen. Wie het hedendaagse Nederlands meent te dienen door naar het voorbije Nederlands terug te grijpen, tast er taalkundig en sociaal-kultureel deerlijk naast. Een paar voorbeelden.

Zo verwierp een nu overleden lid van de Akademie formaties als *oertaal*, *oertekst*, *oervorm* vanwege het Duitse voorvoegsel *ur-*; en hij dacht zulke woorden goed te vernederlandsen door er *oortaal*, *oortekst*, *oervorm* van te maken. Maar al kan men zich voor de autochthone echtheid van dat *oor-* op woorden als 'oorbaar, oordeel, oorkonde' beroepen, het Nederlandse prefix *oor-* is nu eenmaal morsdood - wederom een feit dat men heeft te aanvaarden, al denkt Haje 87 v. daar natuurlijk anders over: 'De makers van taalboeken zetten *oor-* op stal. Het behoort volgens hen bij de "onproductieve" voorvoegsels [...] *Oorzaak*, *oorlog*, *oorlof*, *oorsprong*, *oordeel*, *oorbaar*, *oorkonde*. De rij is edel. Zij leidt terug naar de bronwellen der Dietsche tong en taal. *Oor*.... het eerste, het begin¹⁾.

1) De prepositie ohd. *ur* betekent 'uit, vanaf'. Zie Frank-van Wijk s.v. *oor-*; vgl. W. de Vries 99.

De menschen van spraakkunst en woordenboek zouden het tot onvruchtbaarheid willen doemen. Het mocht wat! De taal verfoeit het duitsche *oer-*, dat haar schoone *oor-* bezoedelt. Zij vordert *oordriften, oorinstincten, oormenschen, oorwouden, oormachten, oorkrachten, oorkunst, Oorgermaansch*. Hij sloeg weer door, onze taalminnaar Haje. Immers de grammatici en lexikografen doemen *oor-* niet tot onvruchtbaarheid; die konstateren alleen dat 'de taal' oftewel de taalgemeenschap, de spraakmakende gemeenschap precies het tegenovergestelde doet van hetgeen Haje door de taal laat gebeuren. Wie het uitheemse *oertaal* niet over zijn nederlandse hart kan verkrijgen, is daarmee nog niet zover dat anderen aan zijn inheems *oor taal* hun hart zullen ophalen.

Een ander geval van een m.i. niet-geldig beroep op vervlogen eeuwen, leverde de krant. Het zal ons meteen op de weg terugbrengen, die wij straks voor ons intermezzo verlieten. Toen 'Onze Taal' er eens tegen opkwam, dat C. & A. met het verlokke maar onnederlandse *kleinprijs* reclame ging maken voor mantels en jurken en wat dies meer zij, verweerde die firma zich door (achteraf?) de hoogleraar Verdenius het goed recht van 'kleinprijs' te laten bepleiten. Althans volgens De Maasbode (4 I '35) [Herstel 17 III '39] verklaarde deze geleerde: 'het woord Kleinprijs, al mag het bij den eersten indruk min of meer Duitsch aandoen, (is) niet strijdig met ons taaleigen, met onze taalmogelijkheden'¹⁾. Wij kunnen dat zó allerminst onderschrijven. Ongetwijfeld was het woordtype onverbogen adjektief plus substantief in het Middelnederlands even gangbaar, als het nu nog produktief is in het Duits en het Engels. Daaruit volgt nochtans allesbehalve, dat neologismen naar dat bij ons verouderde procedee zonder meer nog in het hedendaagse taaleigen passen. De eerste indruk, die van het spontane taalgevoel, was beter dan de latere slotsom, waartoe de redenerende taalgeleerdheid kwam. Intussen willen we

1) Of Van Lessen 61 het hiermee eens is, durf ik niet beslissen.

daarmee allerminst zeggen, dat geen enkele nieuwe samenkoppeling naar dat oude type, of dat geen enkele navoiging van het uitheems nog produktief model aanvaardbaar zou zijn. Zo eenvoudig is dat weer niet.

2. Adjektief + substantief.

Gelijk we reeds aanstipten, kunnen samenstellingen als *kleinprijs* zowel van duitse als van engelse afkomst zijn, ja zelfs van franse.... ook van nederlandse. Men zal er genoeg mee willen nemen, dat ik niet in al te veel finesses afdaal. Van fransen huize zijn bijv. *grootboek, grootvader, grootmoeder, schoonbroeder, schoonzuster, kleinzoon, kleindochter, vroedvrouw* (grand-livre, grand-père, grand'-mère¹⁾, beau-frère, belle-soeur, petit-fils, petite-fille, sage-femme > limburgs *wiesvrouw*)²⁾. Die ontleningen - ook vertalingen kunnen ontleningen zijn - dateren al van voor 1600, ten dele zelfs van voor 1500 (Herstel 7 VII '39).

Andere komposita van hetzelfde type zijn zeker vertalingen, navolgingen uit het Engels, bijv. *blauwkous, gemeenplaats, vrijdenker, vrijmetselaar* (blue-stocking, commonplace, freethinker, free-mason)³⁾. Bij het zuidlimb. *vriemasong* mag men overneming uit het franse *franc-maçon* niet a priori verwerpen. Bij gebrek aan historische gegevens is het niet altijd mogelijk internationale 'vertalingen' in de juiste volgorde te geven. Ook het Nederlands kan het punt van uitgang zijn geweest. Zo gaan volgens Franck-van Wijk èn het nhd. *freibeuter* èn het eng. *freebooter* op ons *vrijbouter* terug. Bij *stilleven* kwam

1) Vgl. C. de Boer in *Mélanges de linguistique offerts à Charles Bally*, Genève 1939, blz. 106.

2) Vgl. Van Lessen 62.

3) De Vooy's II 106 noemt o.m. nog *volbloed* (full-blooded) Van Haeringen vraagt echter in het *Supplement* s.v. volbloed: 'Zijn deze soort composita (ook *halfbloed, koudbloed, warmbloed*) naar het Hd. (hd. *vollblut* znw. o.) gevormd (W. de Vries Woordv. 209)? Vgl. v. Lessen Samengest. Naamw. 86'.

dit *Etymol. Wdb.* niet verder dan de vraag: 'Uit hd. *stilleben* of omgekeerd?' Maar Van Haeringen voegde daar in het *Supplement* aan toe: 'Het hd. woord is vertaling van eng. *still-life*, waaruit ook het ndl. woord rechtstreeks kan vertaald zijn'. Gelukkig behoeft de spraakgemeenschap niet af te wachten, wat wetenschap of dilettantisme over een woord beslist. Het volk als geheel toetst een woord niet aan beschouwingen of gegevens van taalkundige en ontaalkundige aard, maar aan het eigen taalgevoel. Daarom is het van zo'n eminent cultureel belang, dat niet-betogend taalgevoel niet te verzwakken of te vervalsen door onnederlandsheden van welke aard ook. We komen in ons Besluit op die kernkwestie terug. We hadden het nu over samenvoegingen van een onverbogen adjektief + substantief. Het is de moeite waard daar iets langer bij stil te staan - al raken we daarbij zeker in details verzeild.

Het aantal mnl. samenstellingen met *vri-* - *vri*geleide, *vri*grave, *vri*hof, *vri*here, *vri*huus, *vri*laet, *vri*lant, *vri*marct, *vri*meester, *vri*stat - is groot genoeg om een later nederlands woord met *vrij-* niet daarom reeds voor sekundair te verklaren, omdat er een engelse tegenhanger van bestaat, bijv. *vrijhandel*¹⁾, *vrijhandelaar*, *vrijhaven*, *vrijbiljet* (*free-trade*, *freetrader*, *free-port*, *free-pass*). Alleen absoluut zekere chronologische gegevens kunnen in dezen tot een eindbeslissing leiden²⁾. Maar hoe dat historisch onderzoek ook uitvalt, tegen de genoemde ndl. woorden is niet veel in te brengen. Er waren voldoende nu nog gebruikelijke komposita met *vrij-*, om aan ontleende neologismen als *vrijdenker* en *vrijmetselaar* gauw te wennen. Daarbij komt nog dat het hier naar de vorm *deverba-*

1) Vgl. De Vooy's II 92.

2) J.F. Bense, *A dictionary of the Low-Dutch Element in the English Vocabulary*, The Hague 1939, blz. 110, noemt naast *freebooter* (met *freeboot* als 'a back-formation') alleen *freeburghership* als een mogelijke afleiding van 'Du. *vrijburg*, castle, and fig. refuge'.

tieven en persoonsnamen betrof, waarbij we het volgende moeten in herinnering brengen.

Daar in het Nederlands verbindingen met onverbogen adjektief, zoals *een edelman*, *een vrij man*, *een groot meester* heel normaal zijn, is het niet abnormaal wanneer daarnaast samen koppelingen ontstaan als *edelman*, *Vrijman* (familienaam), *grootmeester* met de hoge toon op het eerste lid¹⁾. Daar *vrijmetselaar* de (hoge) hoofdtoon op de tweede silbe heeft, verschilt de aksentuatie slechts daarin van *een vrij metselaar*, dat het onverbonden adjektief als zelfstandig woord een ietwat sterkere toon krijgt dan het verbonden *vrij*-. Bij ontlening van zo'n kompositum heeft het taalgevoel dus geen onoverkomelijke afkeer te overwinnen. - *Vrijdenker* stond er nog gunstiger voor. Theoretisch beschouwd had dat immers een gewone samenstellende afleiding kunnen zijn van *vrij denken*. Het had dan in hetzelfde schuitje gezeten met de overtalrijke woorden van dat type: *hardloper*, leegloper, langslaper, mooiprater, kromprater, grootspreker, zuurkijker, dwarskijker, koudslachter, groenwerker, witwerker, geelgieter enz.; *ruimdenker* (Kloos VII 188), *nieuwkomers* (IV 127), *anders(-)willers* (IX 70) enz. - altemaal woorden, die niet ineens uit een adjektief en substantieven op *-er* werden samengesteld, maar die suffiksale afleidingen zijn van een adverbium + gebeurwoord 'hard lopen' enz. Dus bestaan ook woorden als *grootsprekerij*, grootdoenerij, gewichtigdoenerij, geelgieterij slechts schijnbaar uit adjektief + substantief. - Hetzelfde geldt, hoewel om een andere reden, van *blijgeestigheid*, langdradigheid, lankmoedigheid, grootmoedigheid, kleinzieligheid en honderd andere. Deze woorden werden gevormd van *blijgeestig* enz., altemaal adjektieven waarvan men het eerste element niet gewoon bijvoeglijk kan noemen. Hetzelfde geldt van substantiveringen als: *een grootmoedige*, *grootmachtige*, *kleinzielige*, *kleingelovige*, *lankmoedige*, *blindgeborene*, *nieuwbekeerde* en zo verder.

1) W. de Vries 80 v., 93.

Slechts terloops vermeld ik de possessieve samenstellingen: *grootbek*, *grootbroek*, *grootoor*, *bleekneus*, *blauwbaard*, die niet minder talrijk zijn. En zo maken nog meer omstandigheden het verklaarbaar, dat niet elke nieuwigheid waarvan de eerste component werkelijk een adjektief is, in botsing komt met de aard en de mogelijkheden van onze taal. Maar toch is deze grote verscheidenheid niet voldoende om elk 'adjektief + substantief' met vlag en wimpel binnen te halen. Het taalgevoel verzet zich meer dan eens tegen bepaalde komposita, al schijnen ze niet van andere te verschillen die men algemeen aanvaardt. We moeten daar nog nader op ingaan, daar het een woordtype betreft waar - vooral in dagbladen - veel mee gesold wordt. Ik wees daar reeds op in een artikel *Konfektie-germanismen* (Herstel 17 III '39; vgl. 7 VII '39).

Laat me de woorden met *groot-* en *klein-* vooropstellen (kleinprijs!). De dozijnen reeds lang bestaande samenstellingen met *groot-*: *grootboek*, *grootkruis*, *grootvee*, *grootzegel* - *groothertog*, *grootinquisiteur*, *grootkanselier* e.a., al is hun doopceel niet eender, hebben mogelijk ertoe meegewerkt om in *groot-bedrijf*, *groothandel*, *grootindustrie* - *groothandelaar*, *groot-industrieel* niets vreemds te zien. En deze en andere komposita kunnen weer het gebruik hebben bevorderd van *grootbezit*, *grootblad*, *grootkapitaal*; *grootbank*, *grootmacht*, *grootnijverheid*, *grootstad*, naast persoonsnamen als: *grootkapitalist*, *grootondernemer*, *grootkooplieden*, *groot-leverancier*, *groot-afnemers*, *grootondernemer*, *groot-werkgever*, *grootwinkelier*, *grootrijken* en zo meer. Men zou de typen *groothandel*, *groothandelaar* nomina actionis en nomina agentis willen noemen. Wel zijn ze compositioneel niet gelijk aan de typen *grootdoener*, *grootdoenerij* waarvan het eerste lid adverbiaal is, maar woorden als *groothandel*, *kleinhandel* hebben weer semantisch iets eigens. Ik vertel hiermee niets nieuws, maar moet er niettemin op wijzen: *een kleinhandel* kan het als handelonderneming best van *een groothandel* winnen; een handel in het klein (en détail) is niet hetzelfde als een kleine handel, en evenzo is

een grote handel iets anders dan een handel in het groot (en gros).

Toch zou het van een luchtig optimisme getuigen, wanneer men al het voorafgaande nu als voldoende 'verklaard' ging opbergen. De genoemde voorbeelden toch zijn lang niet een voor een van hetzelfde gehalte. Zo zijn gevallen als *grootstad*, *grootbank* zeker van een andere orde dan *grootbezit*, *grootkapitaal*. Of zou het genus neutrum¹⁾ van *bezit*, *kapitaal* in dezen helemaal geen rol spelen? Men kan immers wel *het groot bezit*, *een groot kapitaal* zeggen, maar niet *de groot stad*, *een groot bank*; bij zulke niet-neutra moet het vrije adjektief verbogen worden. Verbindingen als *het oud Duits*, *het nieuw zilver*, *een klein bedrijf*, *een klein geloof* kunnen - juist als *een edel man* > *edelman* - zonder veel moeite tot samen koppelingen vergroeien: *Oudduits*, *nieuwzilver*, *kleinbedrijf*, *kleingeloof*. Zonder veel moeite? Alleen mag men niet vergeten, dat zulke eenwordingen gemeenlijk gepaard gaan met veranderingen van semantische en aksentuele aard²⁾. Zijn het wel allemaal samen koppelingen? d.w.z. zijn ze allemaal zonder meer in syntaktisch verband ontstaan?

Bij nieuwe woorden als *kleinprijs*, *nieuwbouw*, *grootstad* is dat zeker een nederlandse onmogelijkheid. Die moeten langs een andere weg tot stand zijn gekomen. Het zijn of navolgingen van uitheemse voorbeelden, of analogieën naar een verouderd inheems type van woordvorming. Waarom men series van zulke woorden - onverbogen adjektief + substantief - in het Middelnederlands normaal kon vormen maar nu niet meer, is een kwestie die we verder niet aan de orde stellen: buiging en niet-buiging van adjektieven had niet altijd hetzelfde verloop. Zeker stuiten zulke samenstellingen in het

1) Van Lessen 67 wees daar ook al op, zonder er evenwel verder op in te gaan.

2) Over het aksent van komposita in het algemeen zie Van Lessen 13-23; na J.H. Gaarenstroom, *De klemtoon in de Nederl. taal* (Culemborg 1897).

Engels met z'n onverbogen adjektieven, nooit op buigingsmoeilijkheden zoals in het Nederlands. In het Duits daarentegen behoren komposita als *neubau*, *neubildung*, *grossstadt*, *gross-bank* tot een woordtype, dat blijkbaar nog niets van zijn oude vormkracht heeft ingeboet¹⁾.

Wanneer nu toch, onverschillig of de stoot al dan niet van buiten de grenzen komt - Van Lessen 60-64²⁾ - wanneer nu toch in ons taalgebied een groot aantal komposita met *groot-*, *klein-*, *hoog-* nu hier dan daar, vooral in groeptalen 'zooals in den handel, de industrie en de wetenschap' (63), opdringen, dan mag het succes van die woorden niet geheel worden losgemaakt van de vrij vele nog gangbare samenstellingen met diezelfde adjektieven als eerste lid. Ook kan het geen bloot toeval zijn, dat nieuwe woorden met bijv. *laag-*, *nieuw-* betrekkelijk weinig voorkomen: ze missen de 'onmisbare' steun van gangmakers (Mnl. komposita als *nieuavont*, *nieudach*, *nieumare* hebben hun tijd gehad). Wel kan *laag-* vanwege het tegenovergestelde *hoog-* al eens boffen: *laag-conjunctuur*, *laagstand* naast *hoog-conjunctuur*, *hoogstand*³⁾. Bij *groot-* : *klein-* zijn de pendanten talrijker! - Van *oud-* noteerde ik geen enkel nieuw voorbeeld, ofschoon de steun van het voorbeeld hier toch niet ontbreekt: *oudburgemeester*, *oudevergrootmoeder*, *oudgediende*, *oudstrijder*, *oudsoldaat* - *Oudhoogduits*, *oudroest* e.a. We trekken er terloops deze les uit. dat men niet te gauw moet menen een sleuteltje gevonden te hebben, dat op alle doosjes past. Ook hier is weer meer gelijk dan eigen.

We begonnen de bespreking van dit type met enkele gevallen te noemen van franse en engelse oorsprong; daarna kreeg het Duits zijn beurt, openlijk en bedekt. Het was ons

1) Vgl. o.a.E. Krusinga, *Einführung in die deutsche syntax*, Groningen 1935, blz. 232.

2) Men zie ook W. de Vries 80 v., 40 v.

3) Vgl. o.a. *laagland*, *laagveen*, *laagvlakte*, *laagplateau*: *hoogland*, *hoogveen*, *hoogvlakte*, *hoogplateau* uit de aardrijkskunde.

immers onmogelijk elk voorbeeld van aver tot aver te registreren. Wie zal van alle woorden kunnen aangeven, welke weggetjes ze hebben genomen? Wie dat kon, zou zeker meer dan eens bevinden dat één en hetzelfde woord op meer dan één manier ontstond, langs meer dan één weg tot ons kwam. Wat de een klakkeloos uit het Duits of het Engels overneemt, kan een ander rechtstreeks vormen naar een nederlands model - onverschillig of dat model van huis uit autochtoon of heterochoon is. We kunnen wederom niet anders dan herhalen wat we al zeiden: gelukkig hoeft de beschaafde Nederlander niet op gekende en erkende historische gronden te beslissen, maar kan hij op dat ondefinieerbaar fijne steunen, dat men een zuiver taalgevoel pleegt te noemen. Maar om dat te kunnen moet hij het bezitten!

Laat me nog enkele gevallen noemen, die zeker van duitse herkomst zijn, maar waarvan de beoordeling toch verschillend kan uitvallen - zelfs bij Haje 10 vv., die er onder het opschrift 'Aanlijmsels' met de brede bijl op inhakt. Waarom Charivarius 38 er nauwelijks van rept, is me een raadsel Er is me trouwens in: *Is dat goed Nederlands?* meer een raadsel, of ook weer niet, als men wil.

Woorden met *snel-* zijn modern! Het *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, 's-Gravenhage 1911, vermeldt alleen *snelwagen* (= licht rijtuig), en *snelschriver*, dat met het latere *sneltekenaar* ons wel weer aan 'vrijdenker' en 'vrijmetselaar' herinnert, maar toch allermindst uit Engeland stamt¹⁾. *Snelrein* en *snelpers* zijn klaarblijkelijk vernederlandsingen van hd. *schnellzug* en *schnellpresse*. 'Een aantal naar Hoogduitsche voorbeelden gevormde woorden, vooral op technisch gebied, waarvan verscheidene algemeen gebruikt worden, zooals *snelpers*, *-rein*' kan men in het *Wdb.* XIV 2308 v. vinden, o.m. *snelazijn*, *sneldienst*, *sneldraaistaal*, *snelgaren*. Algemeen ge-

1) Vgl. ook *snelwasserij* (: hd. schnellbleiche) met het type 'grootsprekerij'.

bruikelijk zijn *het snelverkeer*, *het snelvervoer*, *het snelvuur*; op een vrachtauto van Van Gend & Loos las ik *snelgoed*. Ik miste in het *Wdb. snelschrift* (: hd. *schnellschrift*), dat mij heel vertrouwd in de oren klinkt; eveneens de doorzichtige analogieën *snelboot*, *snelpost*, *snellijn*, al is vooral het laatste niet zo gewoon. Ik noteerde nog *snelcollege*: ‘Dit om den planter te troosten, die mij een *snelcollege* gaf over de landbouwproblemen in deze streek’ (A. den Doolaard, Door het land der lemen torens 68). Nemen we aan dat alleen dit laatste woord nederlands fabrikaat is, dan moeten we ook aannemen dat dit maaxsel pas mogelijk werd na de vele voorbeelden van buitenaf. En het klinkt niet eens zo kwaad!

Ook *smalfilm* komt uit het Duits: *schmalfilm*, maar het woord ontbreekt nog in het *Wdb*. Wel heet daar XIV 2051 ‘*smaldier*, in navolging van hd. *schmaltier*: hinde, die het tweede jaar is ingegaan’; ook *smalree* 2053 is ‘waarschijnlijk aan het Hoogduitsch ontleend’. Bij het jonge *smalspoor* wordt niets over de herkomst gezegd; al stemt het volkomen met het hd. *schmalspur* overeen; maar het is ook nog onzijdig: *het smalspoor* tegenover *de smalfilm*. Koenen-Endepols noemt het een ‘germ. beter s m a l l e f i l m’. Maar dat zou nog de vraag kunnen zijn. Zeker zal niemand beweren, dat ‘kleine handel’ beter is dan *kleinhandel*. Een *grootmeester* is iets anders dan een ‘grote meester’. Nu is mijn vraag deze: Is elke smalle film hetzelfde wat technisch *smalfilm* heet? De dagbladen van 23 April 1941 bevatten een officieel bericht over het vertonen van smalfilms, dat aldus eindigde: ‘Het departement wijst er op, dat al deze bepalingen gelden zoowel van de zgn. *normaalfilms* als voor alle andere films, dus ook voor *smalfilms* van 17 ½, 16, 9 ½ en 8 mm, tenzij uitdrukkelijk anders is bepaald’. Ik kreeg dus nul op het request.

Met dat al zijn er meer germanistische samenstellingen ‘adjektief + substantief’, waarbij men zich afvraagt of ze wel hetzelfde uitdrukken, als het al of niet verbogen adjektief gevolgd door een vrij nomen. Ik denk bijv. aan *bruinhuis*,

donkeravond, diepzee, edel-Germanen, eigenaard. fijnhout, meer-opbrengst, meerwaarde, nieuwbouw, nieuwschepping enz. Wanneer *het bruinhuis* (: braunhaus) iets anders zegt dan 'het bruine huis', en dat is zo, dan zou juist dat verschil van betekenis en dus het verschil in gebruikswaarde ten voordele van het germanisme kunnen pleiten. Mijn bedoeling is intussen niet als advocaat van dit of van een ander woord uit deze categorie op te treden. Ik wilde alleen verklaren te kunnen begrijpen, dat alwie zo'n woord - al is het dan onnederlands van structuur - als een verrijking van de taal beschouwt, juist zoals dat duizend ontleningen waren en meer; dat zo iemand zich sterk voelt staan, wanneer hij het anderen ziet gebruiken. Toch doet de leek verstandig niet al te gauw het hoogste woord te nemen; en handelt iedereen wijs die naar mensen luistert, die er meer van kunnen weten. Ook kan die onderstelde betekenisnuance al eens meer in iemands verbeelding, dan in de taalwerkelijkheid bestaan.

We besluiten de afdeling Germanismen met enkele voorbeelden, waarvan ik de meeste niet graag in bescherming zou nemen: *aldag, blij-dag, alleenrecht, echt-aard, eigen-waarde, groenvoer, jongstier, jongvolk, langzijde, loswerklui, rauwkost, reïncultures, roodbloei, scheefstand, vroeggeboorte, vroegherfst, zoetmiddel, waardroom - centraalstraat, ideaalbeeld, ideaalpersoonlijkheden, 'individualpsychologie', pastoraalbrieven, sexuëelpaedagogie, sexuëelopvoeding, sociaal-ethos, sociaalwijsgeer, speciaalzaak, Speciaal-Theologie, totaalaanblik, totaal-ruimte, totaal-beeld, enz. enz.*

C. Anglicismen.

In het voorafgaande werd reeds een enkele maal over anglicismen gesproken. Vooreerst bij de analogieën, waar het type *handpainted, sunburned* ter sprake kwam (blz. 13), en waar we iets verder (blz. 17) bij den *middelslag-lezer* sterk de engelse kant uitgingen. - Bij het suffiks *-er* (blz. 24) bracht spellingweifeling er ons toe, een aantal 'orthografische' varianten bij

verbindingen met de familienamen *Baxter* en *Forrester* op te sommen, waar het Engels meer debet aan was dan het Nederlands. - Bij de samenstellingen substantief + substantief (blz. 54) stelden wij de behandeling van het type *Corinthenbrief*, *Cromwell-mannen* uit tot bij de anglicismen. - Bij de komposita adjektief + substantief en op nog een paar andere plaatsen kwamen we nog enige zekere of onzekere anglicismen tegen, zoals *vrijdenker*, *volbloed* (blz. 58). Ook constateerden we daar, dat bij zo'n 'internationaal' woordtype, nieuwe historische gegevens kunnen nopen een vroegere opvatting te herzien, zoals dit bij *stilleven* gebeurde. Nu eens bleek het Frans, dan weer het Duits of het Engels het uitgangspunt te zijn geweest, maar toch ook wel eens het Nederlands (*vrijbouter*). Zonder historische aanwijzingen bleek het onmogelijk, de chronologische volgorde vast te stellen.

Wie het vrij schamele lijstje bij de anglist Charivarius ziet (vgl. bij hem 65-70, 30 en 38), een lijstje waarin niet eens alles wat er staat door de beugel kan, krijgt een onjuiste indruk van de anglicismen in de Nederlanden. We wilden daarom tot besluit van deze uiteenzettingen over barbarismen c.a., de aandacht vestigen op een paar soorten van anglicistisch woordgebruik, die een groter gevaar voor het nederlands idioom opleveren, dan een twintig à dertig losse woorden, waarbij het Nederlands zich door het Engels liet verschalken; ('het Nederlands' klinkt minder op de man af, dan 'de Nederlander' of 'Nederlanders!'). Alleen zal wederom blijken, dat onze moedertaal soms door meer dan één uitheemse taal tegelijk 'belaagd' wordt. Maar we meenden goed te doen door enige opmerkingen-vooraf, de bespreking van anglicismen te vergemakkelijken en te verstevigen.

I. Inleidende opmerkingen.

We komen nog even terug op het type *het bruinhuys* tegenover *het bruin huis*, niet om er weer iets nieuws van te vertellen, maar om het reeds gezegde met nadruk te herhalen.

Wie bijv. van *het fijnhout*, *het ideaalbeeld*, *het jongvolk* spreekt. zal die woordeenheden op een andere toon zeggen dan de tweeheden *het fijn hout*, *het ideaal beeld*, *het jong volk*, onverschillig of beide typen al dan niet in betekenis verschillen. Het betreft hier eenzelfde onderscheid van intonatie, als bij de tegenstelling *een edelman: een edel man* (blz. 60). Wij weten het reeds: bij zulke komposita krijgt gewoonlijk het eerste lid de hoofdtoon, die hoger ligt dan de bijtoon van het tweede lid. Bij niet-samenstellingen, waarbij zowel het adjektief als het substantief z'n eigen klemtoon heeft, wordt normaal het substantief op een hogere toon gezegd dan het adjektief¹⁾.

Wanneer men echter ziet hoe allerlei woordeenheden voortdurend in tweeën geschreven worden, dan vraagt men zich toch af, of zulke spellers wel goede horen wat ze op papier zetten. Of zouden ze verleerd hebben, bestaande hoorbare taalverschillen waar te nemen? omdat hun geleerd werd, vooral aandacht te schenken aan onderscheidingen op papier, waar de beschaafde omgangstaal geen weet van heeft. Misschien zijn er ook nog andere oorzaken. Het is immers niet hetzelfde, of iemand het over een *goudwinkel* heeft, of over een *goud horlóge*. Zo vereist bijv. *goudlicht* een andere verklanking dan *goud licht*: 'in een wolk van *goudlicht*' (Timmermans-Thiry, Begijnhofsproken 204); 'langs wolken van blank *goud licht*' (Van Deyssel IV 81).

Vooraf bij namen van stoffen en materialen is de grens tussen samenstelling en niet-samenstelling zeer onvast - waarmee we niet voorbarig willen beweren, dat de komposita hierbij uit adjektief + substantief zijn samengevoegd. Een uitspraak als van Charivarius 38, dat koppelingen als *vilthoed* onjuist zijn, is eerder gedaan, dan onomstotelijk bewezen. En wanneer Haje 11 v. opsomt: *grootmacht*, *grootstad* enz 'dubbeleiland,

1) Bij tegenstellingen, d.w.z. wanneer bijv. 'een jong volk, een edel man' tegenover 'een oud volk; een onedel man' komt te staan, wordt uiteraard het adjektief hoger gesproken.

halfbroeder, katoenstoffen, ruwglas, vilthoed, bontmuts, bontmantel, goudfrank, goudmark, zilverroebel, papiergeld, smalspoor, vlakkleur, lakmeubelen, granietvloer, kubiekmeter, geheimmiddelen vrijpion, nieuwwaarde, nieuwbouw, hoogbouw, laagbouw - dan vinden wij in die opsomming van 'nieuwe, duitse, gewrongen en noodelooze koppelingen' wel zeer ongelijksoortige grootheden vreedzaam bij elkaar. En de auteur drukt zich al zeer simplistisch uit, wanneer hij zonder aarzeling schrijft (11): 'Zij nu, die de natuur van het Ned. onverschillig voorbijzien, koppelen maar raak naar duitse model en ontmoeten ze daarbij een buigings-e of ook de *en* van het stoffelijk adjectief, dan stompen zij die weg'¹⁾.

We kunnen niet op alles ingaan - Haje liet hier heus àl te veel zonder poging van bewijs - maar we moeten er toch aan herinneren, dat er heel wat stofnamen zijn, vooral die van franse en engelse herkomst, die afwisselend substantivisch en adjectivisch voorkomen. Wanneer nu woorden als *vilthoed, viltpapier, bontjasje, bontmantel, bontmuts* (: hd. pelzjacke, pelzmantel, pelzkappe) en zo meer, gewone samenstellingen zijn met de substantieven *vilt* en *bont* tot eerste komponent, dan is zo'n samenstelling uiteraard Nederlands van het zuiverste water. Wat toch zou er aan te merken zijn op *mica-bril, mica-cylinder, mica-plaatje*? waarvoor ik naar het *Wdb.* IX 653 kan verwijzen. Evenmin vindt het *Wdb.* bij *bontgoed, bontpak* (III 373) en bij *bontwaren, bontwerk* (III 374) enige aanleiding, om deze allernederlandste samenstellingen van substantief + substantief te verwerpen. Ze dateren niet eens pas van vandaag of gisteren, evenmin als reeksen andere woorden van dit soort, die men in de nederlandse literatuur en ten dele ook in het *Wdb.* kan vinden. Van de meer dan honderd komposita met *goud-* (V 467 vv.) noem ik niet zonder bedoeling alleen maar *goudgulden, goudgeld, goudpapier, goudgaas, goudlak, goud-*

1) Voor het type *rijstenbrij (-en-)* vgl. Van Lessen 9 v.; voor deze en andere gevallen W. de Vries 84 v., 137, 144 en 148 v., 209, 213.

poeder. Weliswaar werden t.a.p. *goudfrank* en *goudmark* niet vermeld, maar men zou raar te land komen, als men dat alleen voor goed Nederlands hield, wat in het Woordenboek staat aangegeven. Het noemt wederom wel, en alweer zonder enige reserve: *papiergeld*, *papierdak*, *papierdoek*, *papierkap*, *papier-linnen*, *papieromslag*, *papierrand*, *papierschat*, *papierschot*, *papierstrook*, *papierwol* enz. (XII 380 vv.). En zo zou ik kunnen doorgaan met lijsten en lijstjes van samenstellingen, waarvan het eerste lid een substantivische stofnaam is.

Weliswaar korrespondeert ndl. *goudmark* met hd. *goldmark*, juist als veel andere komposita dat doen, maar uit dat parallelisme volgt toch allerminst, dat in het Nederlands *-en* is weggestompt, en *goudmark* bijgevolg een onnederlandse gewrongen koppeling werd. Zelfs wanneer men duitse woorden als *papiertüte*, *papiergeld*, *papierkragen*, *papiermark*, voor alle voorzichtigheid met 'papieren zakje, geld, kraag, mark' weergeeft, is daarmee niet het afdoende bewijs geleverd, dat dús de samenstelling van het substantief 'papier' + 'geld'. d.i. *papiergeld* met ons taaleigen in botsing komt. Tegen de vertaling *vilten hoed* is natuurlijk niets in te brengen, maar wie uit het bestaan van *filzhut* tot onnederlandsheid van *vilthoed* konkludeert, moet zijn beklemmend gevoel voor germanismen gauw zien kwijt te raken. Toch wil het geenszins zeggen: doe nu maar raak, wanneer wij ter illustratie en ter lering nog op wat variatie wijzen, zonder bij elk voorbeeld tekst en uitleg te geven:

'Zeg, kijk 'es om, die jongen met dat grijze pak, met die *strooye* hoed achter op z'n hoofd, wie is tat?' (Van Deyssel V 234); 'De meesten zaten met hun grijs-verlichtte en bruin-verlichtte ruggen naar de zon, de anderen hadden hun stijve *strooye* hoeden tot laag boven de wenkbrauwen af gedrukt' (V 230 v.): 'met een geel en zwart *strooyen* hoed naar over het achterhoofd geschoven' (V 231): 'Deze vrouw had een stil glansenden zwart *strooyen* hoed om haar hoofd, van achteren te zien stijf en met een rondte van al maar grootere *stroô-*

kringen' (VIII 152); 'Een wit *stroo* matelotje op, met wit zijden lint' (Borel, Een droom³ 113); 'den *stroohoed* in de hand' (G.v. Eckeren, Annie Hada² 272).

'Hij had de Baxters al de gewenschte artikelen.... van hun lijst gebracht en nog een zakje met klein *zilver- en kopergeld* op den koop toe' (Rawlings, Jody enz.³ 322); 'een boeket van samengebonden takjes van verschillend soort, dat in een bad van *zilver- of goudlak* was gedompeld' (Stöger, Het bekleemde dal 379): 'een *zilver belovede* sjaal om de schouders': 'Ze schoof de *zilver-belovede* sjaal van haar hals' (Eilkema de Roo, De weg van Paul de Raet² I 84:86); 'reukwerk.. uit een *zilver* fleschje' (H. de Man, Weideweelde I 127); 'Hier moest Carlientje een *zilver* kinderringetje slijten.... We wilden voor een nichtje dat over is een *zilver* ringetje hebben' (II 83); 'Perspectieven gaan open.... van licht heldere oneindigheid, vèr *zilver* licht' (Van Deyssel II 294); 'allemaal dik en *zilver* en groen schuim' (VIII 185); 'een fijn *zilver* groen haakwerkje' (VIII 157); 'met bloemige vlakten vol vurende kleuren van schitterende driften en *stil-zilver* gemijmer in den hoogen ochtend van den nieuwen dag' (I 37); 'En als *blond-zilver* licht onder-aan een mijnkoker het gelaat van den vader in het zwarte welvende binnene' (III 270); 'met opkrinkelend vel en vol *zilvere* kleur' (VIII 237); 'in de donzige gonzige fijne s a t i j n e lucht dat *droogzilvere* opzwemmende water' (VIII 112, cit. v. Gorter); 'U, vraag ik 't, gouden Zon! U, *zilvre* maan' (Metz-Koning, Verzen² I 34); 'als blauwe en roode en *zilveren* schijven over bewogen wateren' (Verwey, Proza VII 169); 'den grooten met filigraan loover getooiden, *oud-zilveren* pot thee' (De Meester, De zonde in het d. dorp² 142); 't *zilver* kolommetje: 't *zilveren* kolommetje' (Heijermans, Droomkoninkje⁶ 91:94). Enz. - Wie nu zou menen, dat men al die vormen willekeurig kan verwisselen, is er weer naast. Voor allerhande gegevens en bijzonderheden over '*Stoffelijke bijvoeglijke naamwoorden*' moge ik naar *Ons Eigen Blad* verwijzen (XVII 431-437 en 456-464).

We deden intussen meer dan enkel aantonen, dat de auteur van straks niet met alles rekening hield, waarmee hij had moeten rekening houden, toen hij het had over *vilthoed* en *bontmuts*, over *goudmark* en *papiergeld*. Maar met dat al zouden we haast uit het oog verliezen, dat we het over anglicismen wilden hebben. Toch kan het voorafgaande ook in dat opzicht z'n belang krijgen, wanneer we straks wederom de stofnamen aan de orde zullen stellen. Maar, om ons later ongestoord met die 'anglicismen' te kunnen bezighouden, menen we de lezer te gerieven als we eerst aan een en ander uit het Engels en het Frans herinneren; al had ik daarvoor ook zonder meer naar grammatika's kunnen verwijzen.

1. Gelijk men weet zijn in het Engels de z.g. stoffelijke adjektieven gauw geteld; meestal doen de substantieven ook dienst als attribuut: a *gold chain*, a *silver ring*, a *steel pen*, *rubber goods*, enz. (Kruisinga n. 1866 vv.; Schut-Zandvoort, *Engelse Spraakkunst voor gymnasia*, Groningen 1935, I 82, II 74; vgl. Van Lessen 21).

2. Al worden vooral van namen van landen evengoed adjektieven gevormd - bij aardrijkskundige namen fungeert het substantief ook gewoon attributief: a *Cambridge professor*, an *Oxford man*, a *Paris bank*, the *Turkeytrade*, the *Transvaal Government*, the *China seas*, enz. (Kruisinga n. 1862 vv., 2244). Tegenover a *London suburb* staat in het Nederlands 'een *londense* voorstad', of misschien nog beter 'een voorstad van *Londen*' (vgl. Schut-Zandvoort I 75, 79; II 73 v.: de *Cambridge* ploeg is dus een anglicisme). Bekend zijn dagbladnamen als *The New York Post*, *New York Times*, *New York Sun*, *New York World Telegram*, *New York Herald Tribune*.

3. Bekende verbindingen zijn verder *Hyde Park*, *Trafalgar Square*, *Leicester Square*, *Windsor Forest*. Andere namen van personen en families zijn bijv.: in the *Milton manner*, the *Gresham party*, the *Framley property*, the *Baines family*, the younger *Giles children* (Kruisinga n. 1863, 2001). Zoals uit de

voorbeelden blijkt, bezigt men al die eigennamen praeattributief.

4. Dat prae-attributieve gebruik komt ook voor bij gewone zelfstandige naamwoorden, mèt of zonder voorafgaand adjektief: the *slave system*, the *trackway system*, the *lowland marshes*, *school inspector*, *custom-house*, *class struggle*, *class-consciousness*, Cook's *Tourist Office*, the *Public Record Office*, the *Modern Language Association*. Ook wel pluralisch: The *Historical Manuscripts Commission* (Kruisinga n. 1588 v., 1594 v., 1852 vv., 1859)¹⁾. - Een beetje anders zijn apposities zoals: the number of *men students*, *women medical student*, *women-workers*; a *gentleman-farmer*, *lady-gardener*; in his *baby days*, the *bachelor girl* (n. 1881 vv.). Voor deze en andere nuances zie men Kruisinga.

5. Ook groepen of groepjes van substantieven e.a. worden prae-attributief gebezigd: a *Throne and Altar Tory*, a *life and death struggle*, *glovers for country and seaside wear*, *Sunday shop hours*, the *Queen Anne writers*, the *half-past-two train* (Kruisinga n. 1900 vv.).

6. De volgende gevallen verdienen vooral de aandacht (Van Lessen 20, 85): a *one-horse affair* (= een armoedig spulletje), a *two-foot ruler*, *three-bottle men*, *five-finger exercises*, a *five-pound note*, *six-foot way*, an *eight-day clock*, *three-million-dollar heiress*, a *two-pair front*, *first-class affection*, *holiday courses*, *heavy-weight boxer*, *light-weight jockey*, enz.; de voorbeelden zijn niet te tellen (vgl. Schut-Zandvoort I 75; II 71 v.).

7. Niet minder interessant lijken mij de prae-attributieve *genitieven*, met een voorafgaand lidwoord of voornaamwoord, nl. zó dat dit niet bij de genitief, maar bij het bepaalde substantief behoort: *a mile's walk*, *the headmaster's*

1) 'Ook zij werden levend, stapten omlaag en cirkelden.... elk van zijn kant naar de *exhibition girl*' (Dudley, De komst v.h. monster 49); 'Wist je niet wat ik bedoelde toen ik je vroeg die *show-girl* in 't oog te houden?' (50).

study, several of the ship's company, in his miner's dress, in his chairman's seat, our last week's list of book's (Kruisinga n. 853 vv., vgl. 828, 835 vv., 900; Schut-Zandvoort II 74 v.).

Voor allerlei details zij nogmaals naar het standaardwerk van E. Kruisinga verwezen. We laten thans nog enkele voorbeelden van post-attributieve substantieven uit het Frans volgen. We ontleenden ze voor een deel aan Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, Copenhague III (1908) 315 vv., V (1925) 115 v.; voor een deel aan Ferd. Brunot, *La pensée et la langue*², Paris 1926, blz. 605 v., 663 v., 421: *toile coton, flanelle coton, un tissu tramé coton, confitures pur sucre, drap pure laine, du lait coupé d'eau, - des cheveux acajou. des étoffes cerise, une robe marron foncé. des gants paille, la revue saumon, des gants beurre frais, un ruban bouton d'or. - mes impressions femmes, un aplomb boeuf. un homme cochon, une aventure farce, un air gamin, des framboises fantaisie, un peuple vainqueur, un ton canaille, un navire école, un garçon boulanger, un professeur femme - une allure fin-de-siècle, une étoffe bon marché, des airs bon enfant, des gens collet-monté, un socialisme très eau-de-rose, le monde élégant faubourg Saint Denis, une révérence premier choix, une femme vieux-jeu, des rubans vert de mer, une maison place des Vosges.*

II. *Attributen.*

In het Nederlands staan de attributen òf voor òf achter het naamwoord dat ze bepalen; niet willekeurig, maar naar de aard van het attribuut. Adjektieven gaan voorop; substantieven met volgend adjektief zijn archaïzerend of 'literair': 'het was een relikwie uit lang vergeten tijden en *landen onbekend*' (Aug. de Wit, *Verborgene bronnen*³ 83); 'U worgend stil bij storm en meeuwgekrijsch Wil ik U storten in de *golven grijs*' (Fr. Erens, *Litt. wandelingen* 263); '*lijden allerhande* mag ons dus niet van God verwijderen' (Faulhaber, *Van nu en morgen* 148); 'en vreemde pijn Kwam in jë *oogen droeve en groot*'

(H. Lapidoth-Swarth, Roem. volksliederen enz. 10). - In verschillende bijna-komposita is zo'n postpositie frans: *Staten-Generaal, secretaris-generaal, proces-verbaal* enz.

Attribueringen die geen adjektief zijn, hebben hun gewone plaats achter het naamwoord. Ik geef slechts een paar voorbeelden: 'Vaak is het ook *cen poging achteraf* (Woltring, Massa-actie enz. 74): 'de critiek van anderen over *de hofstede-hier*.... Maar toen was het tot haar ingegaan, dat, nu Adelheid met *den zoon-hier* getrouwd was, *de menschen hier van het huis* haar eigen levende familieleden waren' (Gulbrandsen, De geschied. v.h. geslacht Bjørndal II 423); 'een van de tallooze *villaatjes-met-voortuin* aan een van de eeuwige platanenalleetjes' (Bordewijk in: Het gele huis te huur 23); 'een fijn-geestig schetser van *het leven-om-hem-heen*' (Kloos VI 90); 'zóóveel *genie-tjes in-den-dop*' (VI 92); 'rijmwerk der toenmalige Hollandsche *poëten-van-den-dag*' (VI 93); vgl. 'Wij echter *van heden*, die Potgieter zowel als de 18e eeuwers achter ons voelen liggen' (IX 7); 'Want als *wij-van-heden*, die toch óók geen kleine jongens zijn....' (IX 24); 'geen *oorlog-op-eigen-houtje*' (H. de Man, Geiten 9), '*het tokje-met-de-boersche-linten* van Geitemie's hoofd' (323); 'Wie is dat *meisje eerste klas* dezen keer?' (Dudley, De ijzeren monnik 72); 'Een *nietsdoener eerste klasse!*' (Stratz, Zijn Engelsche vrouw 141); enz. enz.

Wanneer adverbia als verbogen prae-attributen worden gebezigd, zijn dat over het algemeen enkel probeersels van letterkundigen met uiteraard weinig blijvend gevolg: 'de korte, correcte, *àffe dirigeergestes* van Weingartner' (Hulleman, Een kleine wereld 199); 'Hij steekt zijn *recht-oppén* wijsvinger schielijk omhoog' (134); 'een heerlijk *alleene* zangstem' (J.v. Looy, Proza⁴ 274); vgl. 'hoe wonderlijk is nu *het b i n n e n e* van het bosch' (264); 'Daarop de zielen van moordenaars in *altijde* smart' (A. Prins bij Fr. Coenen, Studiën v.d. tachtiger beweging 129); 'En zijn verformfaaide zon-hoed.... overluifelde zijn *neêre* oogleên' (J.v. Looy, Feesten³ 141); 'met heete

toeë oogen' (7); 'een pacht-hoeve met *toeë* luiken en slaperig dak' (73); 'Als door een *in-éensche* pijn overvallen' (95); 'met een *ver-affe* schudding (104); 'met *neêre* oogen' (143); 'onder den *dichtstbijen* toren' (154); 'tegen een *eveneensche* glazen deur' (200); 'alle drie in *eveneensche* jassen' (209); 'De altijd *dichtbije* overkant der steeg' (222); vgl. 'terwijl al het *dichtbije* en nog te winnene gras hier kwam aanblakeren, tot diep in *het b i n n e n - i n n e* bestookt geraakt van venijnige stekelingen' (166); 'Uw *naë* afwezigheid' (Boutens, Praeludiën⁴ 68); 'Zijn wij niet de eenig *oovre* bloemen' (53); 'Zoo eenzaam zijn we in de' *ommen* nachtedood' (76); 'v l a m d o o r g l o e i d door gloed van *ondere* laaiende vuren' (Roland Holst-v.d. Schalk, Opwaartsche wegen³ 104); vgl. 'om *t o v e r e e n e* mint de vriend den vriend' (47); 'de eenvoudige, *rechtuite*, gezonde vader' (A. Salomons, Over mooie boeken 174); 'den verpestenden roet-adem van de *rondomme* fabrieken' (Zoetmulder, Het gezin v. Herman Leyten I 55, 93, 120); 'Suus' *voortane* afwezigheid' (II 13); 'Spokig in de *alomme* rust' (II 236); 'In de *rond-omme* avondlijke stilte' (II 54); vgl. 'want in *het r o n d - o m m e* geschiedde' (II 67); 'Het naargeestige grauwe van *het b u i t e n e* omdruilde de drie mensen' (I 58, 95, II 183 v.); 'de *hedene* ziel en die der Middeleeuwen' (Van Deyssel II 325); 'na al 't *alleene* ommedwalen' (II 329); 'zijn schuin *op en neêre* zwarte en grijze streepen' (IX 204); vgl. 'in *het r e c h t - o p p e* van zijn hals van voren' (IX 190); enz. - De lezer heeft zelf wel opgemerkt, dat in een enkel geval de adjektivering van het bijwoord niet uitsluitend-literair is. Wanneer zulke bijwoorden bij prae-attributief gebruik onverbogen blijven, maakt dat meestal geen wezenlijk verschil met de wel-verbogene: ook gewone adjektieven komen naar omstandigheden met en zonder buigingsuitgang voor: 'een in zich zelf v o l t o o i d , g a f en *af* kunststukje' (Van Deyssel IX 261); 'zij was een *af* mensch' (S. Undset, Het brandend braambosch 87 v.); 'de poorten van zijn *dichtbij* huis' (G. von le Fort, De Paus uit het ghetto 42);

een 'eerlijk en *rechtuit* hart' (Kloos XI 120); 'Och. vervloekt, al dat *achterná* g e p r a t' (K. de Joss. de Jong, De appel en de stam 219); 'met stoomtrammetjes naar allerlei *achteraf* stadjes sukkelen' (Ada Gerlo, Daadlooze droomen 150); vgl. 'ergens op een *achteraf-grachtje*' (G.v. Eckeren, Ida Westerman² 141); 'in dezen *achteraf-hoek*' (Scharten-Antink, 't Geluk enz.⁵ 178); 'in de *achter-af-straten* erom heen, geneerden de menschen zich niet voor sarong-en-kabaaï' (A. de Savornin Lohman, Mara-liefde³ 45); 'ze kon niet velen het *dadelijk* g e s n o e p der andere twee' (I. Boudier-Bakker, Kinderen³ 1 v.); 'vertrouwende met spelers-bijgeloovigheid op z'n *eindelijk* geluk' (Zoetmulder I 143); 'zag ze slechts voor zich als een *vèr-af* visioen' (Eigenhuis, De wijsgeer² 146); 'de wolken met *nauwelijks* ommelijn' (Couperus, De ongelukkige 32 v.): 'Hij gaf zich mee met de veerkrachtige *op-en-neer* beweging' (A. de Wit, De Godin die wacht² 67); 'Hoe lief was die *even* o n b e w e e g l i j k h e i d' (Van Deysse. Uit het leven v. Fr. Rozelaar 216); 'Hij strekte zijn armen uit, en trok haar naar zich toe, in *bijna* liefde van medelijden' (Boudier-Bakker, Het beloofde land³ 190); enz.

In het laatste voorbeeld zou men 'bijna' evengoed of beter adverbiaal kunnen opvatten; ook bij deverbatieven als 'gepraat, gesnoep' werkt misschien nog iets na van de bijwoorden 'achterná, dadelijk'; bij 'onbeweeglijk-heid' is het nog weer een beetje anders. Maar we kunnen nu niet over deze en andere biezonderheden uitweiden, die duidelijk zouden maken dat de adjektivering van partikels, bepaalde adverbia en meer andere woorden niet gelijkelijk langs eenzelfde paadje verloopt. Wij moesten nu vooral doen uitkomen, dat bepaalde woorden niet onveranderlijk tot hetzelfde woordsoort behoren; een en hetzelfde woord kan in onderscheiden grammatische functies optreden - mits de omstandigheden meewerken!

Terloops zij erop gewezen - ook een terloopse opmerking kan een verdere strekking hebben - dat bij de talloze postattributieve bepalingen ook allerhande niet-nederlandse woor-

den of uitdrukkingen voorkomen; latijnse: een man *in bonis*, een onderzoek *in loco*, schatting *in natura*, een echtgenoot-*inspe*, een voorstelling *in optima forma*; franse: de gâteau *Henri IV*, den Parijzenaar *fin de siècle*, slordigheid *tout court*, den geboren letterkundige *pur-sang*, een academisch college *pur-sang*, haar kapsel *à la Cléo de Mérode*, kapitein *à la suite*.

Van meer belang voor ons zijn op het ogenblik gevallen, waarin uitheemsigheden in soorten prae-attributief fungeren: zo iets kan besmettend werken op nederlandse verbindingen van hetzelfde genre. Soms worden door streepjes werkelijke of vermeende komposita gevormd: wie zal een scherpe grens trekken tussen eenheid en meerheid? - welke opmerking we verder niet meer zullen herhalen: de *bona fide* verloskundige, dat *à priori* bezwaar, *à-priori* oordeelvellingen, door eenige *à-priori*-wensen of beginselen, *a-priori*-opvatting, een *pro deo*zaak, het *cum-laude-candidaatje*, *duo-decimo*-afmetingen - een *terra cotta* beeldje, in hun *terracotta* bakken - met *à jour* kousen, haar artistiek *Cléo-de-Mérode* kapsel, blozende *bonvivant* gezichten, een *pur-sang* literator, de fijne *Louis Quinze* stoel, een *tête à tête* oogenblik, de *fin de siècle*-stemming, zwaard met een *fleur-de-lis* gevest, zijne *gris-perle* handschoenen, *gris perle* handschoenen, in haar.... *tailleur* met *petit gris* stola, *vieil-or* zijde, mahonie *velours de Naples* ameublement, *peau de suède* handschoenen, in zijn muisgrijs *peau-de-Suède* foedraal, *avant-garde-werk*, *tranche de vie*-systeem, een *laissez-faire-economie* (Clonmore, Paus Pius XI enz. 139; vgl. 147: 'de gevolgen der economie van *laisser-faire*, 151: de oude *laissez-faire-politiek*) - *up to date* verkeersmiddelen, een *up to date* sportman, drie complexen *back-to-back* perceelen (de *all-round*, *a c h t t i e n - k a r a a t s* vrouw), (het) *palm-beach* zomerpak, een *seal-skin* mantel, de *first-rate* verkenner, een *house-made* product, haar *tailormade* japon, *would-be-vinnig-heidjes*, in haar *backfisch-onnoozelheid*, de goot der *penny-aliner-industrie*.... (hij) komt voor de *five-o'clock tea* thuis' (Stratz, Zijn Engelse vrouw 207); enz. We herhalen:

het gebruik van dergelijke uitheemsheden in bepaalde kringen of door bepaalde auteurs, kan bezwaarlijk het 'nederlandse' spraakgebruik intact laten; en zo vreet het vreemde zich geleidelijk in het Nederlands in.

In de voorafgaande voorbeelden was het prae-attribuut steeds 'samengesteld'; de gevallen waarin het voorafgaand vreemde attribuut uit slechts één woord bestaat zijn niet te tellen. Gewone adjektieven als: *ambitieux* werk, een *frêle* schoonheid, *souple* stoffen laten we als niet ter zake dienende geheel ter zijde. Bij de namen van kleuren, stoffen en andere materialen is alleen de ingewijde in staat, vast te stellen hoe het nu precies met de voorgeschiedenis van al die namen geschapen is¹⁾: of ze van huis uit steeds adjektivisch hebben gefunctionneerd, of dat ze van substantivische oorsprong zijn. Vanwege het attributieve gebruik staan ze voor de Nederlander grammatisch op één lijn met het type 'een goud horloge'. Wanneer stofnamen van aardrijkskundige herkomst zijn, worden ze nog vaak met hoofdletter geschreven, maar niet minder dikwijls zonder hoofdletter: 'een console met *Sèvres* porcelein' (H. Bang, *Mikaël* 44); 'Hij schoof een peluchen *b a b y*-tafel bij en weldra terug-gekeerd, zette hij voorzichtig het *sévreskopje* neer' (J. Reyneke v. Stuwe, *Schetsen* 56); 'trap.... met *Smyrna* looper belegd' (J.v. Merle, *Oase* 106); *Bhokara* kleedjes, enz.; 'zooals ze daar zat met haar *astrakan* mutsje op het verwaaide haar' (Top Naeff, *In den dop*³ 77); 'winterpakje met *astrakanranden*' (Ada Gerlo, *Herinneringen* enz.⁹ 128); 'dat kleine hokje met 't nieuwe *Axminster* tapijt je en de wijnrood trijpen meubeltjes' (Fr. Coenen, *Burgermensen* 29); 'een wijnrood *axminster* karpert' (G.v. Eckeren, *Annie Hada*² 232); lichte *cheviot* pakjes, 'een dame.... gekleed in 'n witte *m o u s s e l i n e* blouse en blauw *cheviotten* rok' (F. de Sinclair, *Om Papa's principe* 47); 'Haar kleine voeten staken

1) Voor engelse stofnamen vgl. o.a. De Vooy's II 99 v.; en Van Ginneken, *Handboek der Nederl. Taal I*, Nijmegen 1913, blz. 538 v.

in *nanking* slobkousjes' (Camera Obscura); *norfolk* en *suffolk* pakken; 'met een bruin *manchester* buis aan' (Scharten-Antink, De vreemde heerschers 361); 'Boven zijn wijde, bruine *manchesterbroek*' (dez. Een huis vol mensen⁵ 14); 'De nicht maakte.... een groot spektakel over het nat worden harer *barège* japon en stoffen laarzen' (Van Wermeskerken-Junius, De zeven schoonheden 43); 'de vroolijkheid van het verguldsel. van het *havanna* satijn, van het *v i e i l - o r* der draperieën en meubels' (Couperus, Eline Vere⁷ 113); 'Een nachtvorstje had het *havannah* dorblad van het Nijendijksche akkermaalshout stijf berijpt' (Haspels, Zee en heide² 180); vgl. ook eigennamen als: *gobelin* bekleeding van een fauteuil; 'Jozette.... in haar wijd *pompadour* peignoirtje' (Scharten-Antink, Een huis enz.⁵ 118; vgl. 121: 'de donker-groene *g o b e l i n* der geschoren kastanjes'); 'n Groote Mauve hing rechts van den schoorsteen, waarop 'n *empire* pendule, met slanke marmeren zuiltjes' (F. de Sinclair, De krach v. Renswoud 48); 'den schoorsteen.... waarop een wit met gouden *Empire* pendule stond' (H. Bang, Mikaël 91). Enz. Kleurnamen en stofnamen laten we verder maar rusten. Interessanter zijn gevallen als deze:

"t Zijn *bête* beesten, waar 'k me heelemàal niet "mee occupeer"., zoals je 't noemt' (G.v. Eckeren, Annie Hada 19); 'den man, met zijn *bourgeois* manieren' (Overduyn-Heyligers, Wat de tijden rijpen 13); 'Overmorgen om dezen tijd moet ik in een *luxe* touring-car naar Hollywood zitten' (Hazelhoff Roelfzema, Rendez-vous in San Francisco³ 231); 'met allerlei *luxe* winkels' (Holzner, Paulus 338); 'een weldoordacht plan, dat hij gevonden had in een plaatjesboek over *luxe-tuinen*: 'In het jaar.... bloeiden weer voor het eerst rozen in den Hoenkoopschen *luxetuin*' (H. de Man, Heilig Pietje de Booy 20: 21); 'en wanneer ik de farm met een *minimum* risico wil blijven aanhouden?' (Eilkema de Roo, De man v. veertig jaar 50): dit 'minimum' kan nog substantivisch zijn; vgl. 'In een *m i n i m u m* v a n tijd zal een *maximum* aantal mensen

kunnen worden vernietigd' (A.v. Hoof, Opv. Broch. n. 92, blz. 24); 'een gegarandeerd *minimum* inkomen' (Oldendorff, Sociale en psych. arbeidsproblemen enz. 78); 'binnen een *minimumgrens* niet verwaarlozen' (Bender, Verminken enz. 58); 'Het kleine huisje in Engeland, met de *miniatur* zitkamer' (Orczy, De bronzen Adelaar 155); 'precies lichtgrijze *miniatur-torpedo's*' (Haspels, Zee en heide 2 42); 'het oude en trotsche regime, dat het goed geoordeeld had de *parvenu* noblesse van het keizerrijk te minachten' (Orczy ald. 337); 'Had eerst het edel metaal.... de prijsbemetende functie van het vee en ander *natura* geld overgenomen': 'de verandering van de *natura(-)verplichtingen*': 'voor dat [ze].... van de *natura* betaling naar de geldbetaling overgingen': 'de omwisseling van de *natura-betaling* in baar-betaling' (J.v. Wel, Het geld v. alle tijden 63 v.); 'zij schudt ontstemd haar rose gemutste hoofd boven haar *frivolité* werk' (Jo v. Ammers-Küller, De Sans-culotten 357); 'op een heerenboerderij van *renaissance* bouworde' (H. de Man, Heilig Pietje de Booy 14); 'Het *Renaissancejodendom* is eveneens een gevolg dezer emancipatie' (Pater Constantinus, Wij trekken door de dagen 75); 'Het *Renaissance* Jodendom heeft zich ook bewogen op het terrein der literatuur en kunst' (77): 'velen van het *Renaissance-Jodendom* hebben getracht het Jodendom te conformeren aan de moderne.... wijsbegeerte' (79); 'Frits' naïeve *bravoure* houding' (K. de Joss. de Jong, De appel enz. 98): is die -e van 'bravoure' een fleksievorm? Vergelijk: 'Daar zat zij dan in dezelfde verflensde *pensée* blouse' (Bosboom-Toussaint, Majoor Frans¹¹ 104)? Van Deyssel, die o.a. sprak van 'een *gommeu-ë* artiest' (III 88), en van 'kossuë elegantie' (I 310), maakte er een adjektief van op -en: 'zij droegen *penseë-en* sjerpen en kransen penseetjes in 't haar' (VII 76); 'niet het begeesterd spel met de *papiermacheeën* Eros' (Kuyle, Alarm 22). Enz. enz.

Met al dat Latijn en Frans en Engels in prae-attributieve funktie zijn we reeds dermate in de anglicismen verzeild, dat

het meer dan tijd wordt om er ook het Nederlands in te betrekken, met nog wat import op de koop toe. Want bij deze óntnederlandsing loopt alles door elkaar: een buitenkansje voor puristen. Men weet dat in het Engels, meer dan in enige andere taal van Europa, de grenzen tussen de onderscheiden woordsoorten zeer zijn vervaagd. Personen die geen Chinees kennen, hebben het Engels zelfs tot het bijna-Chinees van Europa gemaakt, in de voorbarige voorstelling dat het Engels een haast 'volslagen' gedeflekteerde taal was geworden. In hoeverre het vervagen van de grenzen tussen verschillende woordsoorten met de grotere prae-attributieve mogelijkheden samenhangt, mogen anglisten nader aantonen. Dat er verband tussen die twee verschijnselen bestaat, is a priori beschouwd meer dan waarschijnlijk. Het Nederlands wijkt in dezen aanmerkelijk van het Engels af, al was het alleen reeds daardoor dat hier de adjektieven over het algemeen verbuigbaar zijn. Vindt die buiging plaats, dan kan men eventueel uit die -e konkluderen, dat een bijwoord of een zelfstandig naamwoord geadjektiveerd werd. Van zulke bijvoeglijk gebruikte adverbia hebben we boven reeds een aantal voorbeelden gegeven. Bekende gevallen van geadjektiveerde substantieven zijn o.a. *honderde jaren*, *duizende mensen*, *honderdduizende Mooren*, de *egoïste* menigte, *foute zinnen*, *menniste deugden*, de *protestante* mentaliteit, *christene* broederliefde. Dat dit taalproces zuiver-nederlands is, spreekt van zelf, al wil dat niet zeggen dat al zulke gevallen even gangbaar en even sprekend zijn. Over 'Reïnterpretatie' (*Taal en Leven* I 53 vv.) in graden en soorten zouden heel wat leerzame dingen kunnen gezegd worden: leerzaam vooral daarom, omdat ook daaruit blijkt hoe verkeerd het is de taal van de 20ste eeuw zo te beschouwen, alsof het nog het ongewijzigde taalsysteem van lang voorbije eeuwen was.

Uit al het voorafgaande sub C moge voldoende zijn gebleken, dat men de anglicismen niet bij de stofnamen moet zoeken, wat er ook de oorsprong van was, en hoe wisselend ze ook zijn in het gebruik. De engelse en franse ontleningen

konden hier in het nederlandse systeem worden opgevangen. - Dat kan men niet van aardrijkskundige en andere namen zeggen. Noch minder van gewone substantieven.

In het reeds geciteerde werk van Stephen H. Roberts zijn een aantal voorbeelden van allerhande naamwoorden te vinden, die prae-attributief gebruikt werden. Hieraan moet het Engels debet zijn: de *Oder* vallei, de gevaarlijke *Eisenstein* kloof (425), over den *Uzok* pas (427), het *Stresa* Front (497), het *Overland* vrijkorps (317), de beruchte *Eldorado* nachtclub (158); het *Ribbentrop* Bureau (137), de *Hitler* Jeugd (181; hd. Hitlerjugend), de *Hitler* jeugdbeweging (276; ald. ook: in de meest indrukwekkende *Hitlerkampen*), de *Rosenberg* groep, de *Holsti* politiek (439), het *Kallio* coalitiekabinet (438), de S.D.P. = *Sudeten* Deutsche Partei (419), auto's met S.S. mannen, een muur van S.S. mannen (35; hd. SS-Mann = Schutzstaffelmann), den *November* Putsch (181; vgl. hd. Novemberrevolution, Novemberputsch), het *Sovjet* bewind (122; vgl. hd. Sowjetrepubliek, Sowjetunioen); de beroemde '*Aski*' regeling (208), de *Aski* merken, deze geblokkeerde *Aski-merken* (209), de *Askimarken*, van de *Aski*- en ruilovereenkomsten (210) [*Aski* = ausländersonderkonto für inlandzahlung], door *Ersatz* goederen (194; vgl. hd. ersatzmittel, ersatzware e.a.), de *Theater* Unie (317; vgl. hd. theaterschule, theaterakademie e.a.); de *nazi* extremisten (244), der *nazi* experimenten (277) e.a., de *niet-nazi* Duitschers (430), de ambtenaren der *zuivernazi* organisaties (138), de *nazi* leer en -praktijk (500), de geheele richting van *nazi* filosofie en -praktijk (349), naast bijv.: het *Nazidom* (20, 67), de *nazidooden* (20), de *nazileiders* (326), den *nazistaat* (282), een *model* nazistaat (90)¹⁾, een *miniatur* sociaal opstandje (93), een *reserve* inrichting (16), de *radio* propaganda (433), de *doorsnee* Duitscher (337, 404), de Goud *Disconto* Bank (208; hd. diskontobank), voorschriften voor

1) Voor het zwevende woordsoort 'nazi' vgl. nog: 'Zij noemen zijn aanhangers '*crypto-nazi*'s' (420), 'De Slavische bevolking is hevig *anti-nazi*' (426).

rondetafel besprekingen (289), kwalijkkriekende copie van het 'algemeen-advertentieblad-type' krant (328); de *bankbiljetten* machines (244), een *tweederden* meerderheid (429), de Nationaal-socialistische *Vrouwen* Organisatie (118); een *werkmans* logement (13), de *Volks* Revolutie (16), een *Rijks* Cultuurkamer (320), door een *Rijks* Literatuurkamer (320), een *Rijks* Cultureelen Senaat (316), den *Rijks* Cultureelen Voorlichtingsraad (315), een grooten *Rijks* Kolonialen Bond (450); vgl. *al Duitschlands* pogingen (199); zijn *behekste-andere-wereld* gevoelens (20), in de ontwikkeling van *middelmatig- of zwaartype tanks* (170), vgl. een van de *twee-mans* tanks (189), terloopsche *à priori* methode (29); vgl. den omgang met *eerste-rangsgesteenten* (33), de *oud-machinegeweersoldaat* (113).

Aan de schrijfwijze 'zijn *mede* arbeiders' (13; eng. fellow-worker) willen we niet al te veel waarde hechten; het zou immers een orthografische slordigheid kunnen zijn. Meer dan eens zal men bij zulke scheidingen met pseudo-attributen te doen hebben: jammer genoeg kunnen wij niet horen, wat de auteur wilde schrijven, één of twee woorden. Ik geef enige voorbeelden. Zo vinden we bij A. Coolen in *De goede moordenaar*³ eerst: 'iederem Zondag als ze naar de *achturen* mis geweest is' (13), dan: 'ge moet eens eenen Zondag onder de *achturen* mis komen oppassen' (34), en later weer: 'ze hadden hem nog na de *achturen* mis gezien' (50). Wanneer K. de Josselin de Jong schrijft: 'Die ongelukkige *nier* kwestie van destijds' (*De appel* enz. 145), zal dat een lapsus zijn. Bij de afwisseling: 'hij nam het geweer in z'n *linker* schoer.... Toen weer in den *rechtterschoer*' (*Een stoombootje in de mist* 56), zal H. de Man wel niets biezonders hebben voorgehad. Ons vertrouwen in het grammatisch inzicht en de orthografische kennis van de meeste letterkundigen is niet zó groot, dat we direkt aan een fijnere nuance of een beredeneerde bedoeling gaan denken, wanneer ze van het gangbare afwijken: 'kindertranen van haar *licht* bewogenheid' (*Boudier-Bakker, Vrouw Jacob* 73); 'Doch uit het Luxembourgen zijn gisteren drie en

twintig *belasting* pachters van het ancien-regime weggehaald' (Ammers-Küller, De Sans-culotten 320), tegenover: 'Den drie en twintig *belasting-pachters* hebben die voordeelen weinig gebaat' (321), en dan weer: 'een der drie en twintig *belasting* pachters' (323); 'het luide, opgewonden *Sans-culotten* volk' (346). Enz.

Let men op deze en massa's andere orthografische inkonsekventies en grilligheden - bij auteurs die in het Te-Winkelse systeem willen leven en sterven - dan is het alleszins mogelijk, dat er meer dan één pseudo-attriboot voorkomt bij voorbeelden van tweeheid¹⁾. Alleen maakt bij de volgende voorbeelden de spellingvariatie niet meer verschil, dan of men van de kat of van de kater wordt gebeten. Zo schrijft iemand kriskras door elkaar: het *Adam* beeld, het *Adam-begrip*, der *Adam* figuur, de *Adam-figuur*, de *Adam-gedachte* (J. Vandervelden, Staat en recht bij Vondel 102-105). We laten nu zonder kommentaar een aantal voorbeelden volgen, waar - nederlands of geen nederlands - een of ander is op aan te merken²⁾. Zo merkte ik in Misciatelli, Savonarola o.a. op: in het *Belfiore* paleis (14), vol van een *Boccaccio-sappigheid* (15), in deze *jeugd* canzone (21), de onovertroffen praal van een *renaissance* vorst (39), in de *carnaval* feesten (39), De *fra Girolamo* cultus nam gestadig toe (253). - In een werkje van Kees Galesloot: Vreugde rond het huis, streepte ik aan: de *Helianthus* variëteiten (46), zijn wereldvermaarde *mutatie* proeven (55), verschillende *Papaver* soorten (68), de *Herfst* Tijloos (71, 79, 80, 81), de bekende *saffraan* leverancier, de *Crocus Sativus* (72), *Cornus* variëteiten (73), de *Bos* Anemoon, de Grote *Bos* Anemoon (79), de *Knol* Begonia's (79 bis), door *amateur* tuiniers (81), *Bos* Geelster of Gele Vogelmelk (82), de zgn. *miniatuur* Hyacinthen (83), H. Amethystinus - *Amethyst* Hyacinth en

1) Vgl. Van Lessen 21.

2) We zullen ons niet strikt tot anglicismen beperken. Bij samenvoegingen van eigennamen en gewone naamwoorden is het niet eens mogelijk anglicismen en germanismen scherp te scheiden.

H. Azureus - de *Azuur Hyacinth* (83), de *Bol Irissen* (83), *Blauwe Druifjes* of *Druifjes Hyacinth* (84), *M[uscari] Plumosum* of *Veder Hyacinth* (84), *Trompet Narcissen*, *Tros N.*, *Jonquillen*, *Leedsi N.*, *Barri N.*, *Poeticus* en *Poetaz N.* (84), *Sc[illa] Campanulata* of *Bos Hyacinth* (85), *Papegaai* of *Parkiet en Rembrandt Tulpen* (86), de *Tulpen Species* (86), andere planten, zoals *Lieve Vrouwe Bedstro* (90, 91, 94). In een enkel geval zal het een verschrijving zijn geweest; bijv. blz. 94: 'voor het merendeel zijn het *zomer* bloemen', maar even verder: 'dat nóg bloeien van de *zomerbloemen*'; op een andere plaats moet een verbindend streepje de situatie redden: 'D[ianthus] Plumarius (*Gras-anjers*), D. Deltoides (*Berg-Anjers*)' (91) - maar meestal is het toch zeker, dat de schrijver in strijd met het nederlands taaleigen substantieven tot prae-attributen maakt.

Bij eigennamen kan het streepje al heel weinig helpen: 'Daar lagen ook *Barlow-messen* en de nieuwe *Rogers-messen*' (Rawlings, Jody enz.³ 115); het *Goethe-woord* (Faulhaber, Van nu en morgen 45), *Duitsche Rome-reizigers* (46), het *Augustinuswoord* (48), naar het *Pauluswoord* (222), Het *Christi-bloed* zuivert ons geweten, deze *Christi-liefde* (26 bis), het *Christi-Rijk* (111) enz. - Dergelijke onnederlandse samenstellingen zijn niet te tellen: de *Ibsen-vrouw*, het *Ibsen-huwelijk*, zulk *Nietzsche-standpunt*, de groote *Afrika-reizen*, het *Egypte-boek*, het *Ellen-tijdperk*, *Israël-volken*, hun *Rome-bedevaart*, het *Thomasargument*, in zijn eersten *Timotheusbrief*, in den *Titusbrief*, in den eersten *Corinthiërsbrief*, in zijn *Ephesiërsbrief*, den *Romeinenbrief*, den eersten *Corinthenbrief*, het *Lucasevangelie*, het *Mattheusevangelie*, de *Cromwell-mannen*, enz. enz. Het zou een afzonderlijke studie vereisen, bij deze en andere komposita met eigennamen als eerste lid na te gaan, waarom sommige samenstellingen niet geoorloofd zijn en andere wel¹⁾ - men denke

1) De Vooy's II 54 rekent 'de *Hamlet*-vertaling' tot de excessen, maar '*Shakespeare-sonnetten*' (II 76) blijktbaar niet; vgl. W. de Vries 35.

bijv. aan de ontelbare straatnamen: St. Ludgerusstraat, Marnixlaan, Wilhelminasingel enz. (vgl. Haje 13-19). Wanneer 'attributen' als de *St. Aloysius* Conferentie, als een *Eolus* harp niet 'uit de toon' vallen, dan is dat omdat bij de uitspraak Aloysiuskonferentie, Eolusharp blijkt, dat het feitelijk samenstellingen zijn en geen vrije attributen † naamwoord. Maar ook schrijfwijzen alleen al kunnen barbaristisch zijn! - aangenomen dat niet tevens de intonatie onnederlands is.

In het voorafgaande waren de substantivische attributen steeds één woord - als men tenminste de *fra Girolamo* cultus, *Lieve Vrouwe* Bedstro, *St. Aloysius* Conferentie ook als een eenheid wil opvatten. Wil men dat niet, dan brengt men ze maar bij de volgende soorten onder dak, en verschuift tegelijk de eenwoordige voorbeelden die nog sporadisch volgen, naar voren. Overigens is het slechts een klein verschil of het substantivisch attribuut uit één of uit meer woorden bestaat: het ene zowel als het andere is zuiver engels, gelijk men uit de boven gegeven inleidende opmerkingen kan opmaken (blz. 72 v. sub 1-6). Afzonderlijke aandacht verdienen nog de *l e t t e r w o o r d e n*, waarbij het substantivische zeer op de achtergrond wordt gedrongen. Een *45 H.P.* limousine, met zijn *1¼ P.K.* machines, van het *B.Z.K.* soort, *K.L.M.* boekje, met een *80 K.M.-vaartje*, een *S.O.S.-sein*, de *t.b.c.* bacillen, een *tébécéljider*, enz. Ook hier is alweer veel verscheidenheid, waar we geen melding van zullen maken.

Thans volgen nog voorbeelden van attributen of wat daar op lijkt, zonder dat we voor elk voorbeeld meerwoordigheid als eis stellen. Het is bij dat alles zo'n wirwar en verscheidenheid - vooral ongave verscheidenheid! - dat we over allerlei bijzonderheden moeten heenglijden. Zeker is het niet onverschillig welke rol het verbindingsstreepje kreeg tocbedeeld¹⁾. Er is afwisseling genoeg, maar veel daarvan pleit niet precies

1) Streepjes dienen meermalen om te lange of toevallige samenstellingen overzichtelijk te maken.

ten gunste van de auteurs: en zeker blijkt eruit dat talrijke schrijvers dikwijls niet weten van hoe of wat. Zo schrijft de ene bijv. 'de *glas-in-lood* vensters der hoge kruisramen' (Hustinx, Tussen Tafelberg en Zambesi 11); een ander doet het weer anders: 'achter de *glas-in-lood-ruitjes* van de erker' (Jef Last in: Het gele huis te huur 91); Joep Nicolas wisselt zelfs op een en dezelfde bladzij van zijn Wij glazeniers: 'Zo ligt de oorsprong der *glas in lood* versiering op zuiver utilitair terrein. De sierende *glas in lood*- en glasschilderkunst begon dus, doordien men van de nood een deugd maakte.... de weelde van *glas in loodramen*' (17), 'honderden *glas in lood* fabriekjes' (94)¹⁾. Tegenover 'de minzame *kruidje-roer-mij-niet* figuren' van de een (Kloos II 138), staat 'die subtiele *kruidje-roer-mij-niet-opvatting*' van een ander (Smeding in: Het gele huis te huur 13). Wanneer iemand hele of halve zinnen tot prae-attributen maakt, is dat weer niet volkomen hetzelfde als attribuering, waarvan de behandeling aan de orde was gesteld: met 'n *nou-hoe-vind-je-'t* trek op z'n gezicht, 'n *'t-kan-me-niet-schelen* houding, hun *'dat-kenne-we'-wetenschap*, de *'macht-is-recht'-theorie*; enz. En zo is er nog meer. Men kan nu eenmaal geen enkel taalverschijnsel bespreken, waarbij alles op dezelfde rolletjes loopt. Hoe men ook wil ordenen en indelen, men loopt altijd vast: een *peper-en-zout* kleur, dien *vuur-en-vlam-kerel*, 'Zóó'n *water-en-melk* vent wàs hij niet!' (J.v. Merle, Oase 75), die *water-en-melk* kwezelarij, Frits' *val- en opstaan* periode, de *Communisme- en Duitschland-encycliek*, de *duizend en één nacht* verhalen, de *kracht-en-stof* menschen - het *goud-op-snee* exemplaar, van *uitermate* vreugde, de *vergeetmijnietjes* toque: met haar *vergeet-mij-nietjes-oogen*, de moderne *pro-Sovjet* enthousiasten, *anti-god* musea, *Brabantia Nostra* werk, het *frontpagina* nieuws, het *Karel-II-tijdvak*, den *Ku-Klux-Klan* ziekenhuis-geneesheer, Nederlands *Openlucht* Museum, *Oswego* biscuitje voor drie *vrijgezellen* jongens: *vrijgezellen-*

1) Vgl. reeds Van Lessen 20; W. de Vries 42.

jongens, dier 3 *frs.* 50 deeltjes, een *duizend pagina's* foliant, een *buitenmodel* meid, (een *model* huisvader, een *model* paardenstal, de *model-christen* en de *model-burger*, een *modelleerling*), - den *vreemdmmodel* hoed, 'als ware zijn geest die eens vredigen *klein-formaat* aartsengels' (Kloos IX 65), de *grooter formaat* deelen, mijn *tweede pilot* broek, de *heilige-Christma* vaten, het *Jonge-valken* gelaat, twee en twintig *grootste maat* ballonbanden, over *één nacht* ijs, 'heel weinig *eersterang* prozaschrijvers' (Fr. Erens, Litt. wandelingen 142), een *eerste klas* ezel, twee *achtcilinder* M.A.N.-tweetact; enz.

Deze laatste voorbeelden brengen ons weer naar het type *drieduims* nagel, *twee-mans* tanks, dat bij het suffiks *-s(ch)* ter sprake kwam (blz. 43). De vraag daarbij is namelijk, hoe deze adjektieven in omloop kwamen. Van Lessen 150 meent, dat adjektieven als *driedraadsch*, *gelijkdraadsch*, *zevenmaandsch*, *tweeloopsch* (geweer) zeer waarschijnlijk uit samenstellingen zijn ontstaan. 'Geen dezer adjektiva is nl. oud, en op deze wijze vinden ze een ongedwongen verklaring. Men bemerkt nl. in dergelijke gevallen een aarzeling in de schrijfwijze: het *Ndl. Wb.* heeft b.v. samenstellingen als *dubbelloopschgeweer*, *dubbelbanksfregat*, terwijl een adj. *tweeloopsch* ook bestaat. Bij *zevenmaandsch* naast *zevenmaandskind* is dezelfde onzekerheid. Een voorbeeld van *tweedraadsch* (resp. *driedraadsch*) geeft het *Ned. Wb.* uit de 18de eeuw, waarin die adjectiva evengoed uit een compositum kunnen zijn "losgemaakt" als b.v. *eerste klas*. Indien deze verklaring juist is, dan is het suffix *-sch* bij zulke composita dus ook zeer [l. zeker?] secundair'. Dat 'secundair' is natuurlijk zo te verstaan, dat het spellen van *-s* als *-sch* tweedehands is. Dat '*eerste klas*' uit een kompositum zou zijn losgemaakt ligt niet voor de hand¹⁾; en het volgt allerminst uit hetgeen de schrijfster hierover blz. 20 zegt. Ziet men verder de grote variatie van

1) De Vooy's II 94 zwijgt over deze kwestie; vgl. W. de Vries 42, 68.

samenstellingen of woordverbindingen, die door *-s(ch)* geadjektiveerd worden, dan is wel zeker, dat Van Lessen in haar verklaring te simplistisch is. Uit onzekerheid bij het spellen - in verband ook met eventuele intonatie-verschillen - mag niet te veel gekonkludeerd worden. Laten we dus zeggen: *adhuc sub iudice lis est*: en aan één geval demonstreren, wat er al niet kan gespeld worden, d.i. in werkelijkheid wordt gespeld¹⁾.

Ik houd me maar zoveel mogelijk aan Kloos, zonder hiermee te willen zeggen: Wat Kloos doet is wèl gedaan: wezenlijk *eersterangswerk* (II 135), een breede verzameling *eersterangsschoonheid* (IV 153), een *eersterangs* mensch (III 92), de andere *niet-eersterangs* dichters (IV 143), *eerste rangskrachten* (V 164), Ambrosius was geen *eerste rangs* theoloog (Papini, Sint Augustinus 81), voor *eersten rangs* auteurs (IX 99), de ontvankelijker *eersterangs-geesten* (I 38), een staaltje van die zuivere *eerste-rangs-kunst* (I 166), niet *eerste-rangs* literatuur (IV 9), (alle) *eerste-rangs* gedichten (V 16), dit nieuwe boek.... is zeer zeker *eerste-rangs* (III 154), *eersterangsche* dichters (VI 50), *eerste-rangsche* kunst (V 180), buitenlandsche dichters, *eerste-rangsche* als Keats en Shelley (IV 177), in plaats van op de tantsoit-peu *mindren-rang* s goden der vorige generatie.... te blijven wijzen, hebben wij den wezenlijk *eersterang'schen* dichters.... de plaats gegeven (V 156), deugden, die schoon niet *eersterangsch*, toch zeker een bijzondere innemendheid hebben (V 38), zooveel waarlijk *eersterangsch'* wist te geven (VI 5), indien zij wezenlijk *eerste-rangsch*-geniaal is (X 106)! het werk van eenige populaire derde- of vierderangs grootheden, die toen als *eerste(-)rangsch* golden (V 162), ik vind hem.... *eerste-rangsch* (X 91), - van een....*tweede, derde, of vierderangs-mensch* (III 11), in *tweeden- of derden-rangs* godsdienstige.... geschriften (X 103), in *tweeden of derdenrangsche* aardse schriften (X 63 v.), een *mindren rang's* publiek: voor *eersten rangs* auteurs (IX 99); de zoo-

1) Mèt of zonder taalverschil!

veelste rangs 19e eeuwse Duitschers (VIII 51), een *midden-rangsch* auteur (VII 35), der *minsten(-)rang*s romantische verzen-maakkunst (X 13), *tweede-rang-krachten* (Het Groen Hout II 179); een koket

één-persoon's-soepterrientje (J. de Meester, De zonde enz.³ 89). Er bestaat een latijns gezegde: *variis modis bene fit*, wat niet wegneemt, dat ook iets op verschillende manieren verkeerd kan gebeuren.

Maar afgezien van die verscheidenheid in goede en kwade richting, zij nog op het volgende gewezen. Bij zulke wordeenheden die uit adjektief (of telwoord) + substantief bestaan, overheersen de goed-nederlandse formaties op -s. Toch komen ook doubletten voor, waarvan die zonder -s(ch) ons weer bij de anglicismen brengen. Naast het boven vermelde '*eersterang* schrijver, den *vreemdmodel* hoed' vergelijk men bijv. 'geen *eersterangs* dichter' (X 51), 'zijn splinternieuwe. *groot-models* harmonica' (Querido, De Jordaan I 239); naast *10-cent* postzegel hoort men van een *10-cents* postzegel spreken; of met enige variatie: 'poëtische *dertig-cents-bazar*-artikelen' (Kloos I 150); 'naar de *tien(-)cents* lees-amusements-bibliotheek' (I 74); 'Er is *tien cents-wetenschap* en er is *acht dollar-wetenschap*' (P. de Kruif, Dienaren der menscheid 216) enz. De lezer neme er genoegen mee, dat we op de kwestie samenstelling: niet-samenstelling niet uitvoerig ingaan. Waarom zou men ook niet eens iets aan de schranderheid en de ondernemingslust van lezers overlaten?

Tot besluit van de anglicismen, met alles wat bij de bespreking daarvan aan de orde kwam, wilden we nog op een zeer merkwaardig en uiterst leerzaam type wijzen, nl. een bepaald soort prae-attribuering van genitieven, waaruit nog meer dan bij de voorafgaande grammatische ontsporingen aan het licht komt, hoe een scheef, misvormd aan voelen van bepaalde grammatische categorieën of onderscheidingen oorzaak kan zijn, *een derde oorzaak* van barbarismen - al zal men het onnederlandse meer dan eens tot de orthografie kunnen of moeten herleiden. Maar ook zo iets ver-

dient de aandacht van iedereen, die het goed met zijn moedertaal en de verzorging daarvan meent.

Men zal zich herinneren, dat wij in een ander verband (blz. 24) de meest grillige schrijfvarianten aanhaalden van verbindingen met *Baxter* en *Forrester*. In het werk van Rawlings, d.w.z. in de vertaling van dat engelse boek, komen meer ongelijkheden voor, waartoe al dan niet de oorspronkelijke tekst aanleiding gaf: 'een deel van de *St. John's-rivier* (10, 23): op den hoofdweg naar de groote *St. Johns-rivier* (114): ze bereikten *de St.-John's rivier* (114)' - in dit laatste geval wordt althans grafisch een genitief prae-attributief gebruikt, ondanks het voorafgaande lidwoord. Dat gebeurde bijv. ook waar de vertaler schreef: 'in het bosch rondom *het Sellers berenhol* en bij het berenhol van de Squaw-poel (263). Enigszins anders is, gelijk we aanstonds zullen zien, wanneer er geen lidwoord of bijvoeglijk voornaamwoord aan de genitief voorafgaat: 'Die zou hen door *Hopkins Prairie* voeren' (320) tegenover de streepjeskomposita: 'de Juniper-bronnen en de *Hopkins-prairie* (248): "t Heeft geen nut naar *Hopkins-Prairie* te gaan' (252 bis, beide keren 'Prairie' met hoofdletter).

Het zou voorbarig zijn in al zulke gevallen met wat er op lijkt anglicismen te zien: immers het onzuiver aanvoelen van grammatische verschijnselen is ook zonder engelse invloed mogelijk. Er bestaan ook pseudo-genitieven. Al hoop ik weldra in een algemenere studie over *Buigingsverschijnselen in het Nederlands* op deze kwestie terug te komen, ik moge toch hier reeds even op spellingvarianten wijzen, die allerm minst van zuiver orthografisch gehalte zijn. Ook grammatisch misverstand kan in spellingen tot uiting komen. Iedereen kent de normale genitieven van eigennamen en verwantschapsnamen, die aan het bepaalde substantief voorafgaan: *Claartje's brief*, *Vondel's werken*, 'het onveranderlijke goed-zijn van *moeders* glimlach en *vaders* woord' (Helman, Zuid-Zuid-West³ 56), 'Van *je grootmoeders*' dood [sic] en *je vader's* dood en *je Oom Kroum's*

dood' (A. den Doolaard, *Orient Expres*⁶ 161). Die voorafgaande genitief op -s komt ook wel bij andere woorden voor - al of niet poëtisch! - maar hij is in het Nederlands een onmogelijkheid bij een meervoud. *Een gentlemen's agreement* is engels. Dat men in spraakkunsten wel eens anders leest, bewijst alleen dat ook grammatici kunnen dwalen - bewonder het eufemisme! Wel kan die -s- in samenstellingen voorkomen van allerhande soort; wie die -s- in 'armeluiskind, rijkeluiswens' dan toch tot genitiefexponent promoveert, mag de grammatici van zojuist de hand drukken¹⁾.

Nu zou iemand zich ook nog op Koenen-Endepols¹⁹ kunnen beroepen, of schroomvallig willen vragen, waarom in dit mooie woordenboek *armeluiskinderen* blz. 63 als een eenheid, maar *rikeluis kinderen* met *rikeluis wens* blz. 853 als een tweeheid wordt vermeld. Mijn antwoord wordt eentonig, zelfs als ik zou zeggen: tres faciunt collegium. Ook schrijvers van woordenboeken zijn niet onfeilbaar. Maar ik wilde er eigenlijk alleen op wijzen, dat onnederlandse spelwijzen waar middenin de s een rol vervult, niet per se anglicismen zijn. Wel kan variatie daarbij een aanwijzing worden, dat soms onkunde in het spel is. Er is keuze genoeg: 'Als vlooiën in een *arme-lui's bed* (Llewellyn, *Hoe groen was mijn dal* 352); 'Het stinkt er naar *armeluis waschgoed*' (H. de Man, *Scheepswerf de Kroonprinces* 11); 'Een echte *arme-lui's Madonna*.... Een jonge schoolopziener.... verkondigde toen luid...., dat deze *arme-lui's-Madonna* een groot kunstwerk was' (Haluschka, *De pastoor v. Lamotte*² 34); 'een dochter van *armeluisafkomst*' (H. de Man, *Zonen v.d. Paardekop* 514), 'in een *armeluiskof*' (563); - 'ondanks zijn *rijke-jongelui's-oppervlakkigheid*' (Kloos XI 27); 'het boekenrek van *jongeluis-kamers*' (Van Deyssel I 200); 'het zonderlinge *jongelui'sleven*' (Kloos VII 94); '(als) er meerdere ruimte ontstond voor steedsche *jongeluispraatjes*' (Verwey, *Proza IX* 20); - 'werkend voor genot van *rikeluis*'

1) Zie o.a.W. de Vries 30, 45, 66; voor het juiste inzicht in dezen vgl. Kruisinga in *De N. Taalgids* VIII (1914) 279 v.

kinderen en vrouwen' (Querido, *Levensgang*⁴ II 10); 'Ik had nooit *rijkelui's huizen* bezocht' (A.v. Duinkerken, *Vertelsels in de hut* 37); 'Twee jongens en een dochter, het is *rijkelui's wensch*' (Kuyle, *Harten en brood* 122); 'Een jongetje en een meisje, de *rijkelui's wensch!*' (Schelfhout-v.d. Meulen, *Ouders, luistert eens!* 29); 'met geld en *rijkelui's pampieren*' (H. de Man, *De kleine wereld*⁵ 67); 'Was 't 'en *rijkelui's-zoon* van de buitens geweest, d'er zou misschien méér hebben aangezeten' (De Meester, *De zonde enz.*² 159), 'omdat die *rijkelui's(-) zoontjes* dat dorsten doen' (195); 'Montessori-schooltjes en -klassen, die.... zogoed als uitsluitend bezocht worden door *rijkeluis-kinderen*' (Rombouts, *Opv. Broch. n. 104, blz. 60*); 'een figuur die elk ander als een van streek gemaakt *rijkeluiszoontje* voorkomt' (Verwey, *Fred. v. Eeden* 215)¹.

Maar zo gewoon als genitieven zijn van het type 'vaders verjaardag', zo ongewoon zijn allerlei andere genitieven, die op het bepalende woord vooruitlopen: het ongewone kan zelfs tot allerongewoonst stijgen: 'uit 's *fellen Witsen Geysbeek's*... *Woordenboek*' (Kloos, *Een daad v. eenv. rechtv.* 49), 'Het sterkste bewijs wel voor 's *heeren Jonckbloet's* volslagen onbevoegdheid' (8), 'de uitingen van *eens kunstenaar's* onbewustheid (9), 'door het korset van 's *dichter's* fraaie manieren brekend' (63), enz. Maar zulke gevallen kunnen nog 'grammatisch' verantwoord worden; vooral als men een spraakkunst in handen heeft, waarvan de schrijver het levende Nederlands graag achterafhoudt. Gaat echter aan een praegenitief een lidwoord enz. vooraf - we zeiden het reeds - dan zijn we buiten alle Nederlands beland. Omdat het ook hier weer zoals telkens en telkens, aan een kleinigheid kan liggen, herinner ik weer even aan het toonverschil in: 'hier is *de dóktersrekening*' en 'hier is *dokters rékening*'². In het

- 1) Vgl. *Ons Eigen Blad* XXIV 73 vv.: *Buigingsbuitenissigheden* en de hierbij aansluitende artikelen in deze en de volgende jaargang.
- 2) Woorden als *dokter, dominee, schrijver* hebben vaak iets van een eigennaam.

kompositum valt de hoofdtoon op de eerste komponent; in de verbinding van genitief + vrij naamwoord, krijgt dit laatste de hoge toon. Aan het kompositum kan uiteraard een lidwoord voorafgaan, maar het wordt onnederlands (anglicisme!), wanneer men schrijft: ‘Een dokter’s behandelkamer, oogspiegel, pincetten’ (K. de Joss. de Jong, Het antwoord² 130; goed is: ‘Op dokter’s voorschrift’ 150). We gaven boven (blz. 84) reeds voorbeelden uit een vertaald werk. We moeten daar nog wat variatie aan toevoegen.

In hoeverre ‘de Rijks Universiteit’ (bijv. Het Groen Hout II 8) iets officieels is, durf ik niet beslissen; in een semi-officieel geschriftje ‘De Nederl. Studenten-federatie’ werd gewag gemaakt van ‘de Rijks Universiteiten [en] de Rijks Hoogeschoolen’ (2)¹. W. de Vries 75 v. spreekt van ‘adjectievische bedoeling’ - wat heel voorzichtig is uitgedrukt: ‘Hoezeer het evenals een gewoon adj. behandeld kan worden, leeren b.v. algemeen provinciaal-, stads- en academisch ziekenhuis, (opschrift Groningen; men lette ook op - na p.)² “regeerings bruine boonen”’; vgl. nog blz. 42, 44 v., waar ook blijkt dat de auteur er enigszins anders over denkt dan schrijver dezes. De werkelijke grens tussen genitief en adjektief is immers gemeenlijk vrij scherp te trekken. Wanneer Bosboom-Toussaint schrijft: ‘het gereedmaken van het krijtperk op het stads marktplein’ (De D. Wonderdokter I 17), moet de schrijfster dat genitivisch ‘bedoeld’ hebben; ook afgezien van de spelling zou het adjektief ‘stadsch’ semantisch geen zin geven (Zie nog *Wdb.* XV 373). Daarentegen is bij Brom ‘Amsterdams’ zeker een bijvoeglijk naamwoord: ‘De balling wordt als “Hollands hart” betrokken in het *Amsterdams* feest bij de opening van de schouwburg’ (Vondels geloof 142); een Te-Winkelaar zou hier

1) Wanneer geen lidwoord voorafgaat: ‘Rijks inkoop’ is voorzichtigheid geboden.

2) Ik moge ter algemenere en juistere oriëntering van zulke streepjeshalvingen c.a. verwijzen naar *Piet- en andere luttigheden* in *Taal en Leven* IV 41-51, 95-107.

Amsterdamsch gespeld hebben. Wanneer echter een ander vereenvoudiger het heeft over 'een *plattelands* Pastoor' (H.v. Ooyen, Ariëns Priester 55), geraakt men in twijfel. Al spreekt het *Wdb.* XII 2434 bij de varianten: plattelandsgemeente; plattelands-pastoor, een plattelands notabel enz. uitsluitend van samenstellingen; en al wordt verder nergens van een adjektief 'plattelands(ch)' gewag gemaakt, dat adjektief zou normaal nederlands zijn. Wel is het lot me niet gunstig, dat ik het 'bewijs' hiervan uit Kloos moet nemen: 'zijn sporadisch *plattelandsch* geleerd-doen' (Een daad v. eenv. rechtv. 125). Wie boven uit de hoofdletter van 'Pastoor' tot het adjektief-zijn van 'plattelands' wil konkluderen, staat vrij sterk, maar hij zou nog sterker staan, als hij de auteur kon horen zeggen 'een plattelands Pastóor'.

En nu we toch aan het weifelen zijn, wil ik nog op een paar voorbeelden wijzen, die tot voorzichtigheid manen: 'in het *St. Mary's College* te Oxford' (Wachters, Erasmus v. Rotterdam 62) kan louter Engels zijn; maar 'tot het einde van *Holland's-dagen*' (Kloos II 98) is op z'n zachtst gesproken vreemd: Hollands of Holland's dagen zou normaal zijn geweest. Maar als diezelfde Kloos schrijft: 'als *het aldag's* leven in de lucht om ons heen' (VI 184), bewijst deze auteur ongevraagd, dat het mogelijk is in één schrijfwijze anglicisme en germanisme te verenigen. Hier zal Kloos het duitse *alltagsleben* (= het dagelijkse, het gewone leven, het leven van alle dag) wel klakkeloos uit elkaar hebben gehaald; het duitse *alltagsmensch* (= alledaags mens, sleurmens) vinden wij bij hem terug als 'de gewone *aldags-menschen*' (VI 129; vgl. X 77) en als '*aldaags(-)menschen*' (II 55). - Bij J. Koning lezen we: 'indien de omstandigheden meeliepen, zou Hilde zich daar als *gouvernements arts* kunnen vestigen' (Het verloren land 272). Ik had 'gouvernementsarts' verwacht, juist als 'Gouvernementsbesluit' bij Multatuli, al zag ik in de uitgave van Max Havelaar door G.A. Brands 'by *Gouvernements Besluit*' (212) staan. Wie denkt daar weer aan 'Rijks'?

'Gelukkig' kunnen wij met heel wat sprekender anglicistische prae-genitieven voor den dag komen. Ik begin met eigennamen: 'En stram in 't zadel voeren zij hem.... naar 't *Susterens* convent' (De Windroos 1940, blz. 178); 'De commissie had dus *een w a r Salomo's* oordeel te vellen' (O.E.B. XXVIII 508); 'een zeer gezien lid van *het metropolitane Sint-Rombout's* Kapittel' (Conrady, Astrid 81); 'in het eerste hoofdstuk van *het Sint Jans* Evangelie' (Het Christendom bedreigd 2 9); 'en zij trouwden in *de g r o o t e St. Jans* kathedraal in Den Bosch' (Breedveld, Een schip vergaat 11); 'talrijke heilig- en zaligverklaringen, die met ongehoorden luister in *de Sint Pieter's* Basiliek plaats vonden' (Lazzarini, Pius XI 140; maar 165: 'over de *Sint Pieterskerk* en het *Sint Pietersplein*'); 'dat hij.... naar *de St. Olavs* kerk was gegaan' (S. Undset, Het br. braambosch 153, 174, 228, 302; vgl. 174: in *de St. Ansgars* kerk; 206: naar *het St. Josefs* Instituut). Hierbij horen ook gevallen, waarbij de genitief 'gecamoufleerd' is, zoals: '*de Christus*' nederdaling ter helle' (Holzner, Paulus 32); 'Door hun onvermoeide missiearbeid hebben *deze w a r e Franciscus*' zonen veel bijgedragen tot de bekeering van Indië' (Gemelli, Het Franciscanisme 214 v.); 'Hij was toen niet *de e e n i g e Franciscus*' zoon in Afrika's binnenland' (221); 'de kern echter van zijn verweer steunt op *den Paulus*' tekst (Efez. 1:4), dat de verkiezing....' (Friethoff, De goddel. predestinatie enz. 18); 'Don Achilles Ratti.... werd benoemd tot professor aan *het St. Petrus*' seminarie (Clonmore, Paus Plus XI enz. 38); '*het Philips*' onderwijs¹⁾ als de oplossing van een probleem geprezen' (Knuvelde, Vanuit wingewesten 30). Enz.

Ook bij andere substantieven treft men werkelijke of pseudogenitieven aan²⁾; 'Gods' kan men eventueel nog als eigenaam beschouwen: 'De profeet Isaias beschrijft.... *een v e r* -

1) *Philips Radio* is een niet-genitivistisch anglicisme.

2) Vgl. W. de Vries 44 v.

heven Gods vizioen' (Tóth, Credo 240). De -s achter 'feminina' maant ons niet, in ons oordeel extra voorzichtig te zijn: 'de dikke loensche Balvers met *een volwassenheids* rust-gezicht' (Van Deyssel VI 255); 'Is het juist, dat alleen *de hoogste begaafdheid's* rangen.... heel de werkzaamheid van het ras.... bepalen' (Steinmetz e.a., De rassen der menschheid 315 v.); 'in de hooge wijsheid van *hun nulliteits* verstand' (Van Deyssel II 56); 'de nieuwste middelen van *de publiciteits* techniek' (J. de Bivort de la Saudée, Communisten enz. 11); - 'een onverwachte uitbarsting van *het volk's* fanatisme in Florence' (Misciatelli, Savonarola 203); 'Later verliest de noodwendigheid ook *het noodlot's* karakter' (Vandervelden, Staat en recht bij Vondel 180); 'met teuterende wachtingen van *de directeurs* handen aan zijn zwarte horlozje-koordje (Van Deyssel V 284); 'Hij zag zichzelf in *zijn* a a n - f l a r d e n - h a n g e n d *toreador's* pak onder zijn overjas' (K. de Joss. de Jong, Wending 42); 'Desnoods met *mijn toreador's* lans, zei hij' (43); - 'de vomeering, in verzen zonder gevoel, van op *de jan-en-allemans* straten aller letterkundes.... opgeslobberde beeldjes' (Paap, Vincent Haman 221); 'maar ik had aan *een dooveman's* deur geklopt' (Ivans, Lichten op de kust 31). Ik weersta de bekoring dit laatste voorbeeld orthografisch te laten variëren.

Besluit.

Ondanks de beperkingen die we ons oplegden, werden in het voorafgaande toch nog enige honderden barbarismen en buitenissigheden genoemd. Nu eens konden we ons tevreden stellen met op de feiten te wijzen, of met deze in een grotere omlijsting te plaatsen; dan weer waren we genoodzaakt onze gegevens van alle kanten te bezien: wie enig inzicht wil geven, kan niet overal met een simpele vermelding volstaan. Op verscheiden plaatsen moesten wij in subtielere bijzonderheden treden; ja meer dan eens ons met schijnbare futiliteiten bezig-

houden van 'orthografische' aard. Maar dat alles was nodig, om een scherpere kijk te krijgen op details van het onderwerp dat ons bezighield. Opmerkelijk was, als men het tenminste niet wil beschouwen als iets dat vanzelf spreekt - laat me daarom liever zeggen: het was leerzaam en bemoedigend te kunnen ondervinden en vaststellen, dat wat de taalkundige slechts met moeite van historisch onderzoek en veel vergelijkbaar materiaal kan bereiken, voor de taalgevoelige vaak geen probleem is: dat ondefinieerbare wat men taalgevoel noemt, is een veilige gids - wel te verstaan bij hem, bij wie het kunnen aanvoelen van de eigen moedertaal een kostbaar b e z i t is. Maar het is ook een onmisbare gids: slechts hij immers die, ik durf het te zeggen, instinctmatig - niet op dilettantisch advies! - weet te onderscheiden, wat met ons taaleigen overeenstemt en wat daartegen indruist, kan bij zijn lektuur haast 'automatisch' het kaf van het koren scheiden. Wij zeggen 'lektuur', niet alsof het gesproken Nederlands vrij zou zijn van barbarismen - de verderfelijke invloed met name van het dagblad kan immers niet nalaten ook de gesproken taal te infekteren - maar het staat zonder twijfel vast, dat de geschreven teksten in dezen vaak treurig afsteken bij de beschaafde omgangstaal. Wel zou het dwaas zijn hier te generalizeren, of de feiten al te eenvoudig voor te stellen: want èn in de samenleving èn in de taal is alles uitermate ingewikkeld. Toen we dan ook bij onze beschouwingen vooral drie oorzaken of bronnen aanwezen, waaruit de meeste germanismen en anglicismen voortkomen: 1. werkelijke of schijnbare gelijkheid van woorden; 2. de synthetische gedrongen zeggingswijze; 3. een scheef, misvormd aanvoelen van bepaalde grammatische categorieën of onderscheidingen - toen wilden wij daarmee geenszins te kennen geven, dat deze drie oorzaken overal scherp te scheiden zijn; niet eens dat men ze overal kan onderscheiden. Wie voor oordeelkundige lezers schrijft, hoeft niet alles tot de laatste draad uit te spinnen.

Wel zij het mij toegestaan, tot besluit van deze uiteenzet-

tingen maar toch in innig verband daarmee, nog enkele opmerkingen te maken of te herhalen, waarvan ik overtuigd ben, dat ze niet door alle Nederlanders grif zullen aanvaard worden. Gelukkig evenwel wordt een waarheid niet tot het tegendeel daarvan, wanneer de adhesiebetuigingen niet algemeen zijn; of wanneer vasthoudendheid, vooroordeel, verkeerd inzicht of welke andere factoren ook, beletsels vormen om de juistheid van iets te erkennen.

Welnu: men moge over de verdiensten of onverdiensten van sommige uitheemsheden al eens verschillend oordelen; de deskundige moge zijn oordeel geheel anders motiveren dan de leek - zeker is dat een zo zuiver mogelijk gevormd taalgevoel de beste prophylaxe is tegen alles, wat men o n n e d e r l a n d s dient te noemen. Als onnederlands moeten wij nochtans niet enkel aanmerken, wat bedektelijk of openlijk van buiten indringt, maar evengoed, zij het dan in een genuanceerde zin, alles wat niet tot het beschaafde Nederlands behoort: wat onherroepelijk voorbij is, is geen Nederlands meer - al zouden dichters of anderen er niet buiten kunnen. Toen wij de typen *oortaal* en *kleinprijs* bespraken stipten we reeds aan, maar toch met nadruk, dat een beroep op vroegere, voorbije taalmogelijkheden geen rechtsgeldigheid meer heeft voor het heden. Geen enkele taal is een onveranderlijke grootheid: laat de ene zich al in langzamer tempo wijzigen dan de andere, elke taal verandert in de loop der eeuwen van aspekt, van stelsel. Het synthetische van het oudere Nederlands moest in veel opzichten voor een analytische wijze van uitdrukken wijken. Er bestaat hierbij een merkwaardige, maar toch niet toevallige overeenkomst tussen woordvorming, fleksie, syntaxis. Wanneer in een taal - men denke bijv. aan het Frans - het analytische gaat overheersen, dan blijft die jongere taaltechniek niet tot één onderdeel beperkt. Wel tonen de historische feiten aan, dat zo'n nieuwe tendens de oude synthetische zeggingswijze niet ineens en radikaal wegvaagt. Zulk een volkomen ombouw van systeem zal niet zo gauw tot stand komen, al kunnen Sinologen

ons het Chinees als een extreem geval daarvan voorleggen. In de ons nader liggende talenwereld evenwel, is het evenmin mogelijk een zuiver-synthetische als een zuiver-analytische taal aan te wijzen. Wat domineert, en hoe het synthetische zich tot het analytische verhoudt, moet uit de feiten blijken. Terwijl bijv. in het Frans de naamwoordelijke flexie tot een minimum terugliep - de numerustegenstelling hield nog stand - was dat bij de verbale buiging allerminst het geval; al zou men verkeerd handelen, zijn oordeel over het een en het ander uitsluitend op de franse orthografie te baseren. Deze toch suggereert het bestaan van veel onderscheidingen, die niet meer aanwezig zijn.

Gelijk het beschaafde spraakgebruik duidelijk aantoonde, kent ook het Nederlands bij de naamwoorden alleen nog maar een scherpe tegenstelling tussen enkelvoud en meervoud. Men kan ongetwijfeld ook nog allerlei restjes van naamvalsonderscheidingen aanwijzen: *allerwegen*, *uitentreure(n)*, *enigermate*, *in levenden lijve*, *in groten getale*, *van joodsen bloede*, *om zijnentwille*, *ter uwer ere*, *ten aanschouwe(n) van* en zo meer. Maar dat zulke gevallen, waarvan de gebruiksradius kan uiteenlopen, voor het grootste deel min of meer onbegrepen isoleringen zijn, valt moeilijk te betwisten. En al kan de taalhistorikus er nog licht over laten schijnen, voor de taalgebruiker zijn het slechts zegswijzen waarover hij geen grammatisch oordeel heeft; terwijl menige dilettant zich graag met de meest scheve voorstellingen pleegt te paaien. En meer dan eens bleek gangbare grammatische wetenschap een eervolle naam voor waan en onkunde te zijn.

Wij zullen nu niet in herhaling treden van hetgeen we boven over voorafgaande genitieven hebben gezegd. Naast excentriciteiten als: 'uws kops afslaan niet waard zijnd, waard zijnd wel *des strops* Bloed-stremming onafwendbaar, op *des tops* Niet-Zijnds gruwbaarst' (Kloos, Verzen I³ 20), staan klichees als: 'hij was net 's *lands* welvaren in miniatuur' (Ligthart, Over opvoeding 2), 't Zwalkt op 's *werelds* zee' (Soeroto.

De geur van moeders haarwring 36); enz. Zeker staat inzake *prae-genitieven* het z.g. gedeflekterde Engels veel vrijer in doen en laten, dan het gangbare *algemene* Nederlands. En men weet dat dit de enige veilige norm is voor het aankweken van een zuiver taalgevoel. Laat deze of gene al de zinswendingen: 'wat *eens konings* is', 'wat *des literaats* is' als iets exquis savoureren, wij kunnen dat exquisite toch niet tot de gewoon gebruikelijke taalvormen rekenen. Wij misgunnen het gebruik daarvan aan niemand, maar verliezen daarom toch niet uit het oog, dat men bij de beoordeling van taalsystemen goed onderscheid dient te maken tussen dat wat zonder meer in zwang is, en wat enkel nog bij de een of ander te gelegener en ongelegener tijd zijn kans krijgt.

Wie *post-genitieven* zoekt, kan die nog te kust en te keur vinden. Toch zou het voor menigeen een openbaring kunnen zijn, als hij ontdekte dat de literator Albert Verwey in zijn studie *Vondels vers* (Santpoort 1927), een werkje van 170 bladzijden, geen enkele *post-genitief* gebruikt. Toch zeker niet met opzet! Auteurs als Arthur van Schendel, die men in aanmerking liet komen voor de Nobelprijs, zijn al evenmin de aangewezen bronnen voor iemand, die een gevarieerde verzameling *genitieven* wil aanleggen. Wat daar evenwel van zij, het is niet waarschijnlijk, dat iemand met een zuiver taalgevoel van nog levende fleksie zal gewagen bij *post-genitieven* als: de slagen *des lots*, de stroomen *des saps*, de oplekkende vlammen *mijns blokkenvuurs* - de plooiën *des taaks*, de grooten *des werelds*. In een verbinding als een *Engel des Troosts* is het zelfs niet goed mogelijk *-sts* vloeiend te verklanken. Dat zulke feiten niet aan alle letterkundigen ontgingen, is bekend. G. Walschap wist klaarblijkelijk best wat hij deed, toen hij het signaal 'genitief' inlaste: 'Vóór haar stond niet alleen de zware last van het stichten *eens christelijken huwelijks*, *genitief*, maar vooraleer daartoe over te gaan wachtte haar de roeping hem te bekeeren' (Celibaat 105). Hoe de taalvirtuoos Van Deyssel over sommige *genitief*typen oordeelde, kan men lezen in mijn

Bijgedachten en botsingen in taal ('s-Hertogenbosch 1939), blz. 173. Zo stelde hij bijv. naar aanleiding van 'in den strijd *des logischen vooruitgangs*' de vraag: 'En waarin steekt de geheime schoonheid van dezen akeligen genitivus?' (I 46).

Men versta ons goed. Niemand zal de handen in de lucht slaan, wanneer hij stoot op verbindingen als: 'een hoopvol teeken *des tijds*' (Kloos VII 162); 'Niet werk der ziel noch *des harten*, maar werk *des geestes*' (Van Deyssel II 371); 'de oogen naar het azuur *des hemels gericht*' (II 102); op het altaar *des vaderlands*, het begin *des jaars*. Journalisten en anderen leveren nog wel meer van dergelijke klichees - en ze voldoen heus bij velen, dichters of prulschrijvers, vaak aan een behoefte, zoals de uitdrukking luidt. Men mag ze desnoods nog tot het taalmetaal van een of meer groeptalen rekenen. Maar durft nog iemand zulke *des*-genitieven op één lijn stellen met de veel gewonere *der*-genitieven? Het moge dan waar zijn dat ze niet tot de taal van alle dag behoren, men zou z'n tijd toch vooruitlopen als men deze laatste als buitenissig Nederlands ging voorstellen. Zeker zijn ze op papier nog zeer gewild! Niettemin volgt uit het grammatisch onjuiste gebruik van het enkelvoudige *der*, dat er toch iets mee aan het handje is. Mistastingen als de volgende noteerde ik bij honderden: de biologische waarde *der honger*, de gave *der slaap*, de God *der rijkdom*, de lichtsterkte *der maneschijn*, de macht *eener religieuse schok*, de ark *onzer levensstrijd*, het voetstuk *zijner roem*, kinderen *allerhande leeftijd*. Zelfs het allernieuwste spoorboekje doet er aan mee:

'De wet *der minste weerstand* luidt:
Stap ACHTER in en VOORAAN uit!'

Nu rijmt dat uitstekend, maar zo'n genitief bevreemdt toch een beetje in een 'Officieele Reisgids', die zich in zijn 'geldig van 5 Mei 1941 *af* trouw toont aan de leer van Charivarius¹⁾.

1) Over het uitstekende nederlands 'vanaf 5 Mei' zie men de voortreffelijke studie van Van Ginneken, *Onze Taaltuin* IV 193 vv.

Nu kan men wel verklaren, dat de al of niet rijmende auteurs d s verzuimden de officiële geslachtslijst van De Vries en Te Winkel te raadplegen; maar het is toch zeker niet minder goed verantwoord uit dat alles te besluiten, dat zulk grammatisch gepruts en geharrewar niet bestaanbaar is bij een nog levend taalprocedee. Veelheid van *der*-genitieven is nooit een compliment voor iemands stilistisch vermogen. Vooral mag men niet vergeten, dat het hedendaagse Duits inzake de flexie van attributen en naamwoorden veel overeenkomst vertoont met een taal, die al eeuwen tot het min of meer voorbije behoorde. En al zal ik niet zover gaan, om bij de gesignaleerde en nietgenoemde genitieven van germanismen te spreken - men kan ze ook archaisch noemen! - ik heb toch de overtuiging, dat het schools aankweken en opzettelijk nabootsen van zulke synthetische syntagmen over het algemeen niet bevorderlijk is voor het vormen van een fijn-gestemd taalgevoel. De gefundeerde vorming daarvan is alleen mogelijk, wanneer men de jeugd schoolt aan wat in de beschaafde taal werkelijk leeft, en men het niet gaat zoeken in germanistische of classicistische deftigheid. Toen De Vooy de 'Duitse invloed op het Nederlands' besprak, wees hij er niet ten onrechte op, dat men germanismen het beste kan bestrijden 'door de leerlingen in te prenten: wees ook in schriftelijke uitdrukking *natuurlijk*: geen *deftig*-doen, geen *mooi*-doen, geen *na*-doen!' (II 69). Na dan enkele voorbeelden van germanistische deftigdoenerij te hebben aangehaald, kwam hij tot dezelfde konklusie als die, waartoe mijn onderzoek leidde: 'Het is zelfs de vraag of het veelvuldig gebruik van *der*, *des*, *ener*, *mijner*, enz. in het schrijven van sommige mensen niet aan germanistische invloed toe te schrijven is, want hier vallen archaisme en germanisme vaak samen'.

De auteur drukte zich voorzichtig uit. Wij menen de voorzichtigheid niet uit het oog te verliezen, wanneer wij hetzelfde vaststellen van de datieven met *der* (enkelvoud) en *den* (meervoud), die naar de aard van het Nederlands al eeuwen niet

meer tot het werkelijk inheemse systeem behoren. - Van de akkusatief-*n* ter onderscheiding van de onderwerpsvorm zonder -*n* zij slechts opgemerkt, dat ook die vormtegenstelling reeds meer dan vier eeuwen uit het Nederlands is verdwenen: het schrijven van die -*n*, en het daarna weer lezen daarvan, komt met dat alles slechts in schijnbare tegenspraak. Ook is het bekend, dat dit nivelleringsproces van objectvorm: subjektvorm al in de vroege Middeleeuwen begon te werken, bij de feminina nog weer vroeger dan bij de maskulina. Het Nederlands verschilt hierin niets van het Frans, waar ook het vormverschil nominatief: akkusatief is verdwenen. Wanneer personen zich voor de handhaving van de akkusatief-*n* op dialecten beroepen, is dat alleen verklaarbaar uit onvoldoende kennis van zaken, of uit behoefte aan propaganda. Elke deskundige immers weet, dat in geen enkel dialect van noord of zuid nog enige onderscheiding als de hier bedoelde bestaat.

De fouten die tegen de boekentaal-*n* worden gemaakt, zijn niet te tellen. Niet alleen worden honderden feminina daarmee versierd, die 'akkusatief-*n*' verschijnt ook in boek en blad talloze malen bij het onderwerp. Men zal me toestaan er één voorbeeld van aan te halen, omdat dit zo n a u w met deze mededeling samenhangt. Het verslag, dat de *N.R.C.* in het blad van 12 (13) Mei 1941 opnam, eindigde aldus: 'Tot besluit ging spreker na, *welken fatalen* invloed er uitgaat van het onderwijs in de moedertaal, zoover dit op classicistische leest geschoeid blijkt, een onderwijs, dat rechtstreeks blijft aansluiten bij de grammatische inzichten van een P. Weiland, die in 1805 onze eerste en eenige officieele spraakkunst samenstelde, en naar eigen verklaringen zich daarbij vooral had aangesloten bij "de schriften van *Duitschlandsch* grooten taalleeraar I.C. Adelung". Spreker is van oordeel, dat zulk onderwijs onze moedertaal meer ontnederlandscht dan het gebruik van enkele germanismen, en dat alleen het ook in grammatisch opzicht beoefenen van het in waarheid levende Nederlandsch ons kan bevrijden van wat ook in ander opzicht ongaaf Nederlandsch

is'. Schrijver dezes weet zeker, dat 'welken fatalen' en 'Duitschlandsch' niet in de oorspronkelijke tekst stond. Het Utrechtsch Dagblad (13 V '41) had deze hele alinea geschrappt! en ik liep al met dit pas naderhand! ingelast citaat op het hoofdpunt van mijn betoog vooruit.

Ook op voornaamwoordelijk gebied plegen grammatika's voorschriften te verbreiden, die niet alleen lijnrecht tegen het nederlands taaleigen van thans ingaan, maar die meermalen iets onderstellen dat zelfs nooit in het Nederlands heeft bestaan, zoals bijv. de onderscheiding van een pluralisch *haar* voor feminina tegenover *hun* voor niet-feminina: het meervoud is inzake genus indifferent. Weliswaar kan *haar* : *hun* niet van enige germaanse taal zijn afgekeken - alle germaanse talen lopen hierin parallel - maar van nederlands standpunt maakt het geen wezenlijk verschil uit, of het ongave, het onnederlandse of antinederlandse, uit een germaanse of de romaanse (latijnse) hoek kwam aangewaaid¹⁾. Wie evenals in vroeger eeuwen, ook nu nog onze moedertaal op peil willen brengen door het opvolgen van grammatische regels die in strijd zijn met ons taaltype, worden natuurlijk door nobele gevoelens beziel, maar ze werken toch op hun wijze mede om de landstaal te verontnederlandsen. Wie het taalgevoel naar uitheemse modellen misvormt, mag zich niet afvragen waarom ongaaf Nederlands tot de orde van de dag behoort.

Laat me nog een andere passage van De Vooy's aanhalen, uit een artikel, dat speciaal over taalzuiverheid handelt (II 28 v.): 'Liefde voor de moedertaal is ons evenzeer aangeboren als liefde voor het geboorteland. Het eigene behoudt voor ieder, ook al waant hij zich kosmopoliet, een onweerstaanbare bekoring; vermenging met het on-eigene, of - sterker nog - het opgaan in het on-eigene, stemt onbehaaglik. Kluyver heeft

1) Over deze en andere voornaamwoordelijke kwesties zie men mijn: *Pronominale problemen in het Nederlands* (Tilburg 1935), en vooral: *Bijgedachten en botsingen in taal* ('s-Hertogenbosch 1939).

zeer juist opgemerkt, dat zich dit on-Nederlandse niet allereerst in het enkele woord, maar in de geest van het geheel openbaart, toen hij in Geel's trant - treffende staaltjes gaf van een verduitste en verfranste stijl [nl. in zijn rede voor de Maatsch. van Ned. Lett. (Handel. en Meded. 1911)]. Het rechtmatig verzet tegen zulke onnatuurlijke uitwassen verdient aller steun. Intussen kunnen wij, tegenover het pessimisme van veel puristen, er op wijzen, dat de ongedwongen omgangstaal, hoeveel vreemde woorden er in mogen voorkomen, door een zuiver-Nederlands stijlgevoel beheerst wordt. Een "barbaristische" stijl wordt meestal op papier geboren. Daarom hechten geleerden als Hesseling en Salverda de Grave als criterium van taalzuiverheid zoveel aan wat "men zegt". Daarom schuilt hierin deze pedagogiese les: wie voor taalzuiverheid waken wil, zorg er voor, de kloof tussen spreken en schrijven niet nodeloos te verbreden. Reeds in 1840 merkte Potgieter op: 'Ik wenschte, dat wij onze ooren scherpten en onze tong ligt maakten, om Hollandsch, zuiver Hollandsch, niet dan Hollandsch te spreken, te schrijven, te dulden; ik geloof, dat wij een *goed werk* zouden verrigten. De *ismen* zouden verdwijnen; de leelijke schrijftaal door een eenvoudige, natuurlijke, *ware* spreektaal worden vervangen, die slechts ééne zou wezen met de toekomstige boekentaal; zeg niet *pia vota*, bid ik u!'

Laat me ter voorkoming van mogelijke bezwaren, hier nog het volgende aan toevoegen. Dat in het voorafgaande citaat het purisme uitdrukkelijk werd genoemd, belet ons niet de zin van het daar gezegde op alles toe te passen, wat niet in overeenstemming is met 'gaaf' Nederlands, onverschillig of het onnederlandse ongewild van over de grenzen kwam, of dat we dit aan de vrije keuze van eigen volk te wijten hebben. Men kan gerust beweren, dat tot op zekere hoogte ook een noordnederlandse tweetaligheid bestaat. Die tweetaligheid moge dan slechts partieel zijn - niet in alles toch vormen spreektaal en boekentaal een grammatisch-syntactische tegenstelling - die tweeheid is toch iets dat de

vorming van een zuiver taalgevoel zeer in de weg blijft lopen. Wat toch is het geval?

Wanneer de Nederlander zich tot schrijven zet - de Nederlander die het schrijftaalstelsel wil in ere houden - dan gaat hij inzake buiging, genus en voornaamwoorden een *grammatisch-syntactisch systeem* toepassen, dat aanmerkelijk afwijkt van het stelsel dat door hem in de beschaafde omgangstaal wordt toegepast. Het gevolg van die dubbelheid van taaleigen is dan, dat bij hen die de 'boekentaal' als norm en voorbeeld aanvaarden, en dus evenzeer bij de tallozen die zich óók niet onbetuigd willen laten, een strijd bestaat tussen beide systemen. In beide talen: de geschrevene zowel als de gesprokene komen dan ook telkens 'oneffenheden' voor, die bewijzen dat het uiteraard overheersend taalgevoel van de spreker de taalgeleerdheid van de schrijver voortdurend in de wielen zit; en dat bij verboekentaalde sprekers de nederlandse natuur zich toch om de haverklap sterker toont dan de leer. Zulke sprekenden hebben last van schrijftalissen, en de schrijvenden spelen het niet klaar zonder een aantal spreektaalissen. Ik zou geen van beide gevallen gaaf Nederlands durven noemen.

Wel zijn er genoeg Nederlanders - ik denk aan klassiekgevormden, journalisten en meer anderen - die de mening huldigen, dat ze zich bij hun schrijven nooit vergissen. Het zou onheus zijn te vragen, of zij dat resultaat met of zonder behulp van Koenen, Van Dale bereiken. We onderstellen nu eens het mooiste, en nemen dus aan dat ze hun schrijftaalsysteem volkomen beheersen, zoals een ander z'n Frans, z'n Latijn, z'n Duits volkomen beheerst. Toch volgt daar niet uit, dat dat volkomen beheerste van a tot z iets is van eigen bodem, iets bloedeigens, iets inheems. Dat fleksie-systeem met wat er bijhoort is niettemin klassicistische (germanistische!) navolging van wat in wezen onnederlands (niet-meer-nederlands) was. De kennis van Latijn, Frans, Duits enz. moge die beheersers dan trouw ten dienste staan, om bij de toepassing van het

boekentaalsysteem 'nooit' te falen, daarom is die van elders komende kennis en vaardigheid nog geen gaaf nederlands taalgevoel. Ten hoogste zou men het een 'geleerd' hanteren kunnen noemen van een pseudo-nederlands stelsel. Zij die talen als organismen durven zien, zouden zich hier eens aan symbiose kunnen wagen.

Dan is er nog een derde punt. Men heeft uitentreuren herhaald, dat de classicistische grammatika van het Nederlands nodig is voor het a n l e r e n v a n v r e e m d e t a l e n . Ja, al zou men het slechts nuttig noemen voor dat doel, dan nog is het pleit voor de 'tweetaligheid' niet gewonnen. Dat dit middel zeker niet onmisbaar is, bewijzen Denen, Zweden, Noren, Engelsen, Fransen, Italianen e.a., die bij het doceren of leren van vreemde talen niet van enig pseudo-naamvalsysteem in de eigen taal uitgaan. Met meer recht kunnen wij verklaren, dat de beste voorbereiding voor vreemde-talenstudie is en blijft een zuiver gevormd taalgevoel, een scherp leren waarnemen van de ons van-huis-uit vertrouwde taalverschijnselen. Ik zou me hier op eigen ervaring bij het onderwijs kunnen beroepen, maar ik durf dit alles ook zo reeds ter overdenking aan de denkende lezer over te laten. Toch moet ik er nogmaals aan herinneren, dat het pedagogisch niet verantwoord is, wanneer het onderwijs in vreemde talen in handen wordt gesteld van docenten, die geen juiste voorstellingen hebben van gaaf en levend Nederlands; van docenten die hun onderwijs maar al te veel baseren op grammatische opvattingen, die slechts pseudo-Nederlands tot uitgangspunt hebben. Zo iets komt voor!

Ik zou hier aan een woord van Huizinga willen herinneren. dat in een geheel ander verband en met een andere bedoeling werd gesproken. Op de verenigde vergadering van de Nederlandsche Akademie van 7 April 1941, noemde deze geleerde 'de handhaving van het Latijn als voertaal van het academisch onderwijs', zoals de regeling van 1815 dat voorschreef, 'onloochenbaar een kapitale fout'. Men kan dat in de brochure

'*Vijf maal vijftwintig jaar wetenschap in Nederland*' lezen, blz. 10. 'Het in het Latijn gegeven college, zegt hij dan verder, heeft ongetwijfeld zijn remmenden invloed verder uitgestrekt dan alleen op het onderwijs als zoodanig, waarvan het het gehalte heeft geschaad. Het heeft de lenigheid, die de Nederlandsche geest [en taal! G.R.] noodig had om zich de nieuwere wetenschap eigen te maken een tijdlang ten zeerste belemmerd en op ons hooge-schoolwezen na 1815 een nog ouderwetscher stempel gedrukt dan toch al in menig opzicht onze nationale beschaving van dien tijd kenmerkte'.

Men zou in verband met dat Latijn nog meer kunnen aanwijzen, wat het nationale, met name wat het onderwijs van de moedertaal niet tot voordeel heeft gestrekt. Ik zal dat nu niet doen, en het liever evenzeer een kapitale fout noemen, wat in 1805 gebeurde toen P. Weiland zijn *Nederduitsche Spraakkunst* uitgaf 'in naam en op last van het staatsbestuur der Bataafsche Republiek'. Ik behoef voor die uitspraak nu geen bewijsmateriaal uit die spraakkunst zelf aan te halen, maar meen te kunnen volstaan met de woorden over te nemen, waarmee Weiland zelf zijn Voorberigt besloot: 'Voor het overige moet ik hier berigten, dat ik, ter zamenstelling dezer spraakkunst, van dezelfde bouwstof gebruik gemaakt heb, welke ik in het voorberigt van het eerste deel van mijn Nederduitsch taalkundig Woordenboek heb aangewezen, en inzonderheid van de schriften van Duitschlands grooten Taalleeraar J.C. ADELUNG, en onzen onsterfelijken L. HERMANSZ. TEN KATE'. Neerlands eerste officiële spraakkunst op duitse leest geschoeid. Minstens voor driekwart letterlijk uit het Duits vertaald!¹⁾ 'Het spreekt vanzelf, zegt De Vos, dat, toen eenmaal Weiland's *Spraakkunst* de officieele goedkeuring verwierf, deze vernieuwde reglementeering van de taal in beknopte en verkorte uitgaven, of in wijzigingen van

1) Zie H.J. de Vos, *Moedertaalonderwijs in de Nederlanden*, Turnhout 1939, blz. 77; vgl. blz. 18 en 38.

bestaande spraakkunsten bij het onderwijs het alpha en omega, de peilmeter werd van alle taalkennis. In 1806 gaf P. Weiland uit: "Nederduitsche Spraakkunst ten dienste der Scholen", een volledige behandeling in beknopte vorm van de stof van zijn uitvoerig werk, vermeerderd met een aantal taalkundige bijzonderheden uit de verhandeling van Siegenbeek' (38; voor meer gegevens zie men De Vos 38 vv.).

Omdat het geen fabel is wat hier werd verhaald, zou het misplaatst zijn er de moraal nog aan toe te voegen.

Naschrift. Het was mijn oorspronkelijke bedoeling, in een aanhangsel bewijsplaatsen te geven van al de aangehaalde voorbeelden. Nu deze studie veel groter van omvang is geworden dan ik had voorzien, moet ik dat eerste voornemen laten varen. Laat me echter verklaren, dat alle voorbeelden genomen zijn uit boeken; niet uit kranten, die nu eenmaal vanwege hun jachtig gedoe het 'voorrecht' hebben, zich ook op taalgebied de ergste ongerechtigheden te kunnen veroorloven.

(-) wil zeggen, dat dit scheidingstreepje in de oorspronkelijke tekst aan het eind van een regel stond.

- aan het begin van een regel wil zeggen, dat in de oorspronkelijke tekst een scheidingstreepje stond.

- aan het eind van een regel zonder volgend streepje aan het begin van de volgende regel is een toevallige afbreking in mijn tekst.

- in de loop van een regel stemt overeen met het origineel waaruit het voorbeeld werd genomen.

Aan de spelwijzen van het origineel, fout of goed, werd niets veranderd.

Afkortingen.

Charivarius = Charivarius, *Is dat goed Nederlands?* 2de druk, Amsterdam 1940.

Van Deyssel = L. van Deyssel, *Verzamelde Opstellen I-XI*, Amsterdam 1904-1912.

Franck-van Wijk = Franck's *Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Tweede druk door Dr. N. van Wijk, 's-Gravenhage 1912.

Van Haeringen = *Supplement [op Franck-van Wijk]*, 's-Gravenhage 1936.

Haje = Ch.F. Haje, *Taalschut. Schrijf weer Nederlandsch*. Leiden 1932.

Kloos = Willem Kloos, *Letterkundige Inzichten en Vergezichten I-XII*, Amsterdam z.j.

Koenen-Endepols = M.J. Koenen-Endepols' *Verklarend Handwoordenboek der Nederlandse Taal*, 19de druk, Groningen 1939.

Kruisinga = E. Kruisinga, *A Handbook of Present-day English II 1-3*, Fifth Edition, Groningen 1931-1932.

Van Lessen = Jacoba H. van Lessen, *Samengestelde Naamwoorden in het Nederlandsch*, Groningen 1928.

O.E.B. = *Ons Eigen Blad* (Tilburg).

Schönfeld = M. Schönfeld, *Historiese Grammatika van het Nederlands*, 3de druk, Zutphen 1932.

De Vooy = C.G.N. de Vooy, *Verzamelde taalkundige Opstellen II*, Groningen 1925.

W. de Vries = W. de Vries, *Iets over Woordvorming*, Groningen 1920-1922.

Wdk = *Woordenboek der Nederlandsche Taal I-XVI*, 's-Gravenhage.